

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Kultuuriteaduste ja kunstide instituut
Kirjanduse ja teatriteaduse osakond

Tanar Kirs

DIALOOG VARASEMA LIIVI-TÕLGENDUSEGA:
JUHAN LIIVI LUULE
TEMA KIRJUTISE „ÄÄREMÄRKUSED“ VALGUSES

Magistritöö

Juhendaja
professor Arne Merilai

TARTU 2015

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. JUHAN LIIVI KAAONON. SENISE TÕLGENDUSE VAATLUS: ÜLEVAATEID JA TÄHELEPANEKUID	6
1.1. Primaarsed väljaanded ja käsitlused	8
1.2. Sekundaarsed väljaanded ja käsitlused	19
2. JUHAN LIIVI „ÄÄREMÄRKUSED“. VÕIMALUSI PÕHITÕLGENDUSTE LÄHTEKOHTADE AVARDAMISEKS	32
2.1. Liivi marginaalide välised piirjooned	32
2.2. Liivi marginaalide kirjanduslik temaatika	37
2.3. Liivi marginaalide elulooline temaatika	44
2.4. Liivi marginaalide filosoofiline temaatika	51
3. JUHAN LIIVI LUULETUSED MARGINAALIDE TEEMAARENDESTE VALGUSES. LISANDUSI PÕHITÕLGENDUSTE JUURDE	59
3.1. Liivi luuletuste esteetika ja poeetika	60
3.1.1. Liivi loomeprintsipi taust	60
3.2.2. Vaesuse esteetika ja lihtsuse poeetika	61
3.2. Liivi luuletuste emotsionaalne pind	67
3.2.1. Marginaalsuse kogemus	67
3.2.2. Marginaalsusega leppimine	70
3.3. Liivi luuletuste ideeline pind	72
3.3.1. Eksistentsifilosoofia	73
3.3.2. Teise järele küsimine	76
KOKKUVÕTE	81
KIRJANDUS	85
A DIALOGUE WITH EARLIER LIIV INTERPRETATIONS: THE POETRY OF JUHAN LIIV FROM THE PERSPECTIVE OF HIS <i>MARGINALIA</i> . SUMMARY	90

SISSEJUHATUS

Viimastel aastatel on huvi Juhan Liivi (1864–1913) ja tema loomingu vastu meie kultuuris erakordselt suur. Tema loomingut avaldatakse (vt Liiv 2013a), käsitletakse (vt Talvet 2012, Luks 2014) ja tõlgitakse (vt Liiv 2013b, Liiv 2014a, Liiv 2014b, Liiv 2014c), tema tekstid on populaarsed teatris (K. Kudu: „Mind vaatas ühe lille silm“ 2013, U. Vadi: „Kus sa oled, Juhan Liiv?“ 2014) ja muusikas (Psychoterror: „Vaenlaste aeg“ 2013, Juhan: „Juhan“ 2013). Võiks isegi väita, et kätte on jõudnud Liivi elu ja loomingu käsitlemise buum. Ilmselt seostub see ka asjaoluga, et 2014. aastal möödus luuletaja sünnist 150 aastat, mispuhul on talle senisest veel enam tähelepanu pööratud.

Käesoleval magistritööl on kolm peamist eesmärki. Neist esimene on vaadelda senist Liivi-tõlgendust, kaardistades ja iseloomustades selle valdkonna põhi- ja sekundaarsed käsitlused. Liivi elu ja loomingu kõige teenekamad uurijad on Friedebert Tuglas (1886–1971), Aarne Vinkel (1918–2006) ja Jüri Talvet (s. 1945). Minu käsitluse laiemale taotluseks on tuua Liivi luule põhiliste tõlgenduste vahele uut tasakaalu. Siinne Liivi-vaatlus tervikuna kujutabki endast kõnelust, dialoogi varasemate tõlgenduste ja nende põhiliste eeldustega.

Teine eesmärk on analüüsida seni küllalt vähe tähelepanu pälvinud Liivi kirjutise „Ääremärkused“ temaatilisi suundumusi ning otsida selle pinnalt võimalusi seniste käsitluste täiendamiseks. „Ääremärkusi“ võib žanriliselt pidada marginaalide koguks. Kirjandusteaduslikus terminoloogias on marginaal lüürilist, mõtisklevat või arutlevat laadi lühikirjutis (Neithal 1999: 91). Kui marginaali mõiste võttis eesti kirjanduses kasutusele väidetavalt Tuglas, kelle sulest ilmus 1921. aastal „Marginaalia“ (Hennoste, M. 2003: 30), siis inspiratsiooni selleks võis ta saada just Liivilt, kes on kasutanud lühikirjutise vormi nii luule, proosa kui ka esseistika alal. „Ääremärkused“ sisaldab mitmesuguseid tähelepanekuid, mida on esitatud peamiselt arutlevat laadi lühikirjutise ja mõnel juhul ka aforismi vormis. Kuigi see tekst kätkeb temaatiliselt väga

mitmesuguseid mõttearendusi, moodustavad need siiski enam-vähem ühtse terviku. Trükis ilmunud redaktsioonides (vt Liiv 1921, Liiv 1996) on erinevad mõttearendused eraldatud tärniga (*). Käesoleva töö raames vaatlen kirjutise „Ääremärkused“ käsikirja (F 163 M 2:19) (viites edaspidi ÄM), kuna selle teksti avaldamisel on esinenud ebakindlust ja trükis ilmunud redaktsioon tervikuna ei ärata usaldust. Marginaalide pealkiri pärineb Liivilt endalt. (Edaspidi nimetan Liivi kirjutist „Ääremärkused“ ka lihtsustavalt marginaalideks.)

Kolmas eesmärk on tõlgendada „Ääremärkuste“ valguses Liivi luuletekste. Liivi luule suuremaid ja väiksemaid valimikke on ilmunud eraldiseisva raamatuna kokku ligi 20 korral, rääkimata siinjuures tema luuletekstidest ajakirjanduses, õpikutes või kogumikes. Kuna Liivi luuletuste avaldamisel on erinevates väljaannetes lahendatud luuletekstide valiku ja redaktsiooni loome küsimus erinevalt, siis poleks tõlgenduses õigustatud lähtuda ainuüksi ühest konkreetsest Liivi luuleraamatust. Mõistlikum on lähtuda erinevatest teostest, redaktsioonide võrdlusest ja vajadusel ka Liivi käsikirjadest. Magistritöö allikmaterjaliks on põhiliselt kolm Liivi luuleraamatut, millest igaüks kujutab oma ajajärgu suurimat saavutust. Need, eri aegade kõige ulatuslikumad Liivi luule valimikud on: 1) Tuglase koostatud „Juhan Liivi luuletuste“ neljas trükk (viites edaspidi JLL4) aastast 1926; 2) Vinkli koostatud „Sinuga ja sinuta“ (viites edaspidi SjS) aastast 1989; 3) Talveti koostatud „Lumi tuiskab, mina laulan : Valik luulet“ (viites edaspidi LTML) aastast 2013. Nimetatud raamatute kõrval toetun mõnel määral ka Liivi käsikirjadele, iseäranis nende luuletekstide analüüsis, mille avaldamisel on esinenud suuremaid lahknevusi.

Uurimust juhivad kaks peamist teesi. 1. Liivi kirjutise „Ääremärkused“ analüüs võimaldab avardada põhiliste Liivi-tõlgenduste lähtekohti. 2. Marginaalides sõnastatud põhimõtted, hoiakud ja otsingud seostuvad Liivi luuletekstidega.

Lähtuvalt magistritöö eesmärkidest koosneb töö metoodika kolmest aspektist. Kogu varasema Liivi-tõlgenduse üldistamisel kasutan retseptiooniajaloolist lähenemist. Siin on fookuses Liivi tööde vastuvõtt eri ajaperioodidel. Käsitledes Liivi „Ääremärkuste“ käsikirja võrdluses selle kirjutise trükis ilmunud versioonidega, lähenen uuritavale tekstoloogiliselt. Analüüsisides Liivi luuletusi tema „Ääremärkuste“ foonil, kasutan intertekstuaalset lähenemist, mis võimaldab vaadelda tekste üksteise sisulisel ja

vormilisel taustal.

Magistritöös esineb niisiis kolm suuremat uurimisvaldkonda: Liivi retseptioon, tema loodud „Ääremärkused“ ja luuletused. Uurimus liigendubki selle alusel kolmeks peatükiks, alustades retseptiooni ja varasema tõlgenduse vaatlusega, liikudes siis Liivi marginaalide analüüsi ning lõpuks luuletuste tõlgendamise poole. Esimeses peatükis kirjeldan Liivi-kaanoni ehitust. Selle esimeses alapeatükis (1.1.) annan ülevaate Liivi loome primaarsetest ning teises (1.2.) sekundaarsetest väljaannetest ja käsitlusest. Teises peatükis käsitlen Liivi marginaale fikseerides ühtlasi luuletuste tõlgenduse sisulised lähtekohad. See vaatlus jaotub nelja alapeatükki. Esimeses alapeatükis (2.1.) kaardistan Liivi marginaalide väliseid piirjooni. Seejärel käsitlen marginaalide erinevaid temaatilisi tasandeid: teises alapeatükis (2.2.) tuleb vaatluse alla marginaalide kirjanduslik, kolmandas (2.3.) elulooline ja neljandas (2.4.) filosoofiline temaatika. Kolmandas peatükis käsitlen Liivi luuletusi marginaalide analüüsi tulemuste valguses: esimeses alapeatükis (3.1.) tuleb vaatluse alla Liivi luuletuste esteetika ja poetika, teises (3.2.) emotsionaalne ja viimases (3.3.) ideeline pind.

Osaliselt on uurimuse sisu leidnud ka varasemalt tutvustamist avalikes ettekannetes ja ajakirjanduses ilmunud kirjutistes: „Jüri Talveti käsitus Juhan Liivi luulest“ (2013), „Sissejuhatus Juhan Liivi „Ääremärkustesse““ (2014), „Juhan Liivi uus tulemine“ (2014), „Juhan Liivi loomingu käsitlemine koolis“ (2014), „Eesti kirjanduse tüvitekstid : Juhan Liiv“ (2014), „Peletised ja pelgupaigad Juhan Liivi elus ja loomingus“ (2014).

1. JUHAN LIIVI KAAON. SENISE TÕLGENDUSE VAATLUS: ÜLEVAATEID JA TÄHELEPANEKUID

Käesolevas peatükis analüüsin Liivi-kaanoni ehitust. Siinjuures annan ülevaate Liivi-kaanoni kujunemisest ning kaalun varasema Liivi-tõlgenduse tugevamaid ja nõrgemaid külgi, osutades Liivi luule käsitlemise põhiprobleemidele.

Kaanoni aluseks on valik kirjandusteoseid, mis on välja valitud arvestades nende tekstide kvaliteeti ja tähtsust (Hennoste, T. 2003: 179). Liivi-kaanoni keskmeks on tema luuletused. Kaanoni kujunemise juures on kaks otsustavat aspekti: raamatu-väljaanded ning kriitilised käsitlused (Talvet 2012: 50). Enne kui jõuda Liivi-kaanoni kujundanud töödeni, kirjeldan Liivi loomingu ilmumise ja käsitlemise algust.

Liivi ilukirjanduslik tegevus (1882–1913) kajastub trükis esimest korda 1885. aastal.¹ Aastatel 1885–1892 ilmub Liivilt ajakirjanduses arvestatav hulk luule- ja proosatekste ning ka publitsistlikke kirjutisi – arvustusi, juhtkirju – lisaks mõningaid luule- ja proosatõlkeid. Eriti oluline on Liivi proosatekstide ilmumine eraldiseisvate raamatutena („Kümme lugu“, „Käkimäe kägu“, „Vari“, „Nõia tütar“) aastatel 1893–1895. Liivi kirjanduslik tegevus leidis ka mõningat vastukaja juba 1880ndatel ja 1890ndatel. Liivi elu ja loome käsitlemise põhimõtteline ja sümboolne alguspunkt seostub aga aastaga 1904. Siis hakkab ajalehe Uus Aeg kaasandena ilmuma ilmselt M. Neumanni koostatud „Juhan Liivi kirjatööde kogu“ (sisaldab 33 proosatööd ja 33 luuletust), millega kaasnes ilmselt Jakob Liivi kirjutatud esimene ülevaade Liivi elust, pealkirjaga „Johannes Liiv“. Lisaks ilmus samal aastal S. Talviku sulest esimene ulatuslikum ülevaade Liivi proosaloomingust, pealkirjaga „Juhan Liivi kirjatööd“. Tegelikult ilmus see artikkel varem kui „Kirjatööde kogu“, mis seletab ka Talviku käsitluse fookust just Liivi

¹ Liivi üldse esimene trükis ilmunud kirjutis on poliitilise sisuga väljaastumine „Baltlaste piirikivi“, mis pärineb kirjaniku koolinoorusest. Tekst ilmus Eesti Postimehes 1881. aastal. Järjekindel katsetamine kirjanduse alal algab mõnevõrra hiljem.

proosatekstidele (Urgart 1926: 1095). Samal ajal pöördub Liivi isiku ja loome poole ka noor Tuglas, kes mõnevõrra hiljem paneb aluse Liivi elu ja loome tõlgendusele, millega jääb seotuks kogu tulevane Liivi-käsitus oma erinevates suundumustes. Alates 1904. aastast hakkab ühiskonnas Liivi-huvi üha suurenema ja mõned aastad hiljem ilmub eraldiseisva raamatuna juba ka Liivi hilisemat loomingut, näiteks lühiproosakogu „Elu sügavusest“ (1909) (valiku koostasid K. E. Sööt, M. Kampmaa ja P. Põld). Tänapäevaks, niisiis, on Liivi elu ja looming leidnud käsitlemist üle 110 aasta.

Kaanonile on omane teatav üldkehtivus, kuid mitte täielik objektiivsus. Kanoniseerimine lähtub osaliselt subjektiivsetest valikutest. Siinjuures tuleks aga rõhutada, et tõlgendamine ei alga mitte käsitluste loomisest, vaid Liivi enda tekstide avaldamisest. Vähemal määral käib see Liivi proosa, rohkemal tema luule avaldamise kohta. Põhilise osa oma proosatekstidest on Liiv ise trükki toimetanud ning hilisemad tekstimoondused, kaasajastused keeles on pigem kosmeetilist laadi. Kuid luuletusi ei jõudnud ta palju avaldada, millega seoses omandavad siin koostaja-toimetaja valikud kohati sisulise kaalu.² Liivi luuletuste avaldamine tähendab otsustamist ühelt poolt selle üle, milliseid tekste trükki võtta, mis võtmata jätta, ja teiselt poolt ka selle üle, kuidas teksti trükiks ette valmistada. Kusjuures Liivi luuletekstide avaldamine eraldiseisva raamatuna on toimunud algusest saati valival printsiiбил, aga avaldamise üksikasjalikud põhimõtted on aja jooksul muutunud. Tänapäeval ei valitse Liivi luuletuste käsikirjade ja trükiste vahel mingi radikaalne kuristik – see ületati juba 1950ndatel – küll aga pakuvad Liivi-väljaanded mõnevõrra erinevad lahendusi.

Eelöeldust tulenevalt on siin kaks olulist momenti. Esiteks: Liiv ise pole välja andnud ühtki oma luuleraamatut ja rangelt võttes ei eksisteeri kaanoni ehituse valikutest sõltumatut „tegelikku Liivi“ (vt Krull 1996: 90). Seoses Liivi luuletekstide avaldamisega võimalikult algupärasel, täpsel ja täielikul kujul on küll räägitud autori tahte maksmapanekust (vt Vinkel 1953: 1327), kuid suures osas me tegelikult ei tea, milliseid tekste oleks nende autor üldse tahtnud avaldada. Teiseks: Kuna Liivi luuleraamatutes leiduvate tekstide korpus on kanoniseerimise tulem, siis suhestumine

² See toob kaasa huvitavaid probleeme ja külvab segadust lausa faktoloogiasse. Nt. „Juhan Liivi luuletuste“ (1926) koostamisel tegi Tuglas ühest käsikirjalisest luuletekstist avavärsiga „Tume vaikus karjametsas“ kaks eraldiseisvat luuletust. Sellistest juhtumistest tulenevalt antakse selle luulevalimiku tekstide arvu kohta erinevaid andmeid (vrd Tuglas 1926: 8, Vinkel 1993: 528).

nendega tähendab ka suhestumist kaanoni ehituses tehtud valikutega.

Liivi luuletekstide puhul võime mingil määral rääkida ka autoriseeritud tekstidest. Siin on kaks konteksti. 1) Võime rääkida autoriseeritud tekstidest Liivi enda kokkuseatud luuletuskogu käsikirja kontekstis. Säilinud on käsikirjaline kogu „Õied ja okkad“ (F 163 M 4:15). Säilinud on ka käsikirja-osa (F 163 M 4:4). Mida see käsikiri aga täpselt kujutab, pole üheselt selge. Vinkli seisukohalt on see „Juhan Liivi luuletuste“ (1909) algkäsikirja osa, mille juurde kuulub ka säilik (F 163 M 3:5) (vt Vinkel 1989a: 376). Vinkel, rääkides autori viimasest soovist (vt Vinkel 1953: 1326), peabki ilmselt silmas viimati nimetatud käsikirju. Talveti järgi on see aga osa käsikirjast, mida Liiv valmistas ette parandatud „Juhan Liivi luuletuste“ (1910) trükiks (vt Talvet 2012: 134). Lisaks on säilinud käsikirjalisi luuletuste tsükleid (nt F 163 M 3:3), kuid me ei tea, kas need on mõeldud avaldamiseks. 2) Võime rääkida autoriseeritud tekstidest Liivi eluajal perioodikas ilmunud luuletuste kontekstis. Mõistagi moodustavad need tekstid üsna väikese osa Liivi luule kogutoodangust. Kokkuvõttes aga jääb Liivi luuleloomingu avaldamisel alati lahtiseid küsimusi. Võtkem kasvõi luuletus „Ta lendab mesipuu poole“. See tekst ilmus autori eluajal mitmes erinevas teisesendis (vt Liiv 1905: 285, Liiv 1910: 95) ja meil pole ühest vastust küsimusele, kuidas seda teksti avaldada.

Et Liivi loome väljaannete ja käsitluste paljususes orienteeruda, eristame primaarsed ja sekundaarsed tööd. Primaarsed on Liivi teoste tugevamalt või nõrgemalt tekstikriitilise suunitlusega mahukamad väljaanded ning Liivi elust ja loomingust tervikpilti taotlevad ulatuslikumad käsitlused. Sekundaarsed on olemasolevatest Liivi raamatutest lähtuvad õhemad valikud ning Liivi elu ja loominguga seostuvad lühemad tõlgendused. Kaanoni alust kujundavad primaarsed tööd, mis määravad ühelt poolt kirjandusteoste valiku ning teiselt poolt tõlgenduse peamise suuna. Kaanoni kinnistumist, omaksvõttu kultuuri üldises teadvuses kujundavad pigem sekundaarsed tööd, mis tagavad kirjandusteoste teatava valiku ja tõlgenduse püsivuse kultuuri üldises teadvuses.

1.1. Primaarsed väljaanded ja käsitlused

Järgnevalt valgustan Liivi-kaanoni aluse ehitust, kirjeldades primaarseid Liivi-väljaandeid ja -käsitlusi. Nende all pean silmas kõige olulisemaid eraldiseisvalt ilmunud raamatuid: 1) Liivi loome väljaandeid ja 2) uurimusi. Primaarsed Liivi-väljaanded ja käsitlused seostuvad üsna kitsa autorkonnaga: Noor-Eesti ja Tuglase, Vinkli ning Talvetiga. Selles mõttes võib Liivi-kaanoni ehituses eristada kolme põhilist faasi. Vaatlen lähemalt Liivi loome põhiväljaandeid ja -käsitlusi kaanoni ehituse eri faaside kaupa.³

Ülevaade primaarsetest töödest

Kaanoni ehituse esimest faasi võib kaardistada aastatega 1909–1949, s. o „Juhan Liivi luuletuste“ esmailmumisest kuni „Valitud luuletuste“ koostamiseni. Noor-Eesti ja Tuglase Liivi-alase tegevuse peamised tulemused Liivi loome avaldamisel on „Juhan Liivi luuletused“ (1909, 1910, 1919, 1926), „Juhan Liivi kogutud teoksed“ I–VIII (1921–1935) ja „Valitud jutud“ (1945). Tuglase koostatud „Valitud luuletuste“ (1949) väljaandmine katkestati (vt Vinkel 1993: 528) ja kaanoni kujunemise seisukohalt ei oma see teos mingit tähtsust. Kuid selle teose koostamine osutab siiski Tuglase Liivi-huvi aktiivsusele ja näitab, et veel 1940-ndate lõpul oli tema kaanoni juhtfiguur. Tuglase esimesed vaated Liivi loomingule ilmuvad 1913. aastal. Liivi-käsitlemise kontekstis on märgilise tähtsusega Tuglase uurimused „Juhan Liiv : Monograafia“ (1914, 2. tr. 2013) ja „Juhan Liiv : Elu ja looming“ (1927, 2. tr. 1958, 3. tr. 2013). Tuglase väiksematest käsitlustest võib nimetada veel artikleid „Juhan Liiv poliitilise luuletajana“ (1918) ja „Kaks uudisleidu Juhan Liivist“ (1933).

Tuglase suurimaks saavutuseks Liivi loome avaldamisel on „Juhan Liivi luuletuste“ neljas trükk (valimik sisaldab 203/205 luuletust ja 92 kildu). Kuigi Tuglas on ses kogus peegeldanud Liivi mitmesuguseid motiive ja väljendusviise luuletaja loometee erinevatest aegadest, on valik kohati üsna kitsas. Välja on jäänud arvestatav hulk tekste Liivi loome varasemast (1885–1893) kui ka hilisemast (1894–1913) ajajärgust. Tuglas

³ Kirjeldades Tuglase, Vinkli ja Talveti koostatud Liivi loome väljaandeid ja nende loodud käsitlusi, ei paku käesolev uurimus päris tühjendavat ülevaadet. Leidub ka väiksema kaaluga töid, mis Liivi-kaanoni kujunemisel ilmselt mingit tähtsust ei oma ja sellepärast neid siin ka ei nimetata. Täpsemat infot Liivi loomingu primaarsete väljaannete ja käsitluste kohta leiab bibliograafilisest teatmeraamatust „Juhan Liiv : Bibliograafia“ (1999), milles on kaardistatud kuni 1999. a. ilmunud Liivi-alane literatuur ja muud allikad.

kirjutab saatesõnas: „Kõigepealt, me teame, et Liivi luuletaja-areng on olnud õieti pikaline ja aeg kuni 1893. aastani osutub ainult katsetamisjärguks“ (Tuglas 1926: 7). See juhtmõte põhjendab Liivi varasemate tekstide vähesust antud valimikus ja osutab ühtlasi Liivi-kontseptsioonile, mida Tuglas arendab selle valimikuga ajaliselt ja sisuliselt lähedases seoses sündinud teises Liivi-monograafias. Liivi kirjutamisviisi eripära tuleneb Tuglase järgi ühelt poolt Liivi teadlikust liikumisest uute esteetiliste väärtuste, uue iluõiste poole (Tuglas 1958: 396), teiselt poolt aga on oluline „luuletaja nägemisviisi vahetu esmakordsus“ (Mihkelson 1979: 284). Liivi eripärast nägemisviisi seletab Tuglas Liivi eluloolisel foonil: 1914. aasta lühimonograafias rõhutab Tuglas Liivi eripärast sotsiaalset asendit, kus polnud kohta käibivatel tavadel (Tuglas 1914: 52), kuid Tuglase töö lõpptulemus, 1927. aasta monograafias, langeb rõhuasetus luuletaja vaimuhaigusele, mis purustas sidemed valitseva normiga (Mihkelson 1979: 283). Liivi eripärast nägemisviisi põhjendatakse psühhopatoloogilisel tasandil ja nii omandab Liivi haigus (1893/1894) tema luule käsitlemisel fundamentaalse tähenduse: Liivi hilisemale toodangule annab eripärase varjundi „passiivne algupärasus“⁴ (Tuglas 1958: 389). Kuna Tuglas seostab Liivi loomingut eriomast kvaliteeti otseselt luuletaja vaimuhaigusega, siis on ka mõistetav, miks ta hindab kõrgelt just seda Liivi loomeosa, mis on sündinud pärast 1893. aastat. Tuglase Liivi-monograafia kui tervik kujutab endast kultuuriloolist uurimust, kus Liivi luulet käsitletakse tema elu kontekstis. Kahtlemata esineb sellises tekstikauges käsitluses puudujääke, kuid samas tuleb tunnustada, et süüvimine luuletaja eluloosse on võimaldanud Tuglasel teha tajutavaks mitmeid Liivi luule eripäraseid jooni. Tuglase tähelepanekud Liivi luulest leiavad väärtustamist paljudes hilisemates käsitlustes ja aktuaalsetes tõlgendustes (vt Liiv, T. 2006: 1862).

Kaanoni ehituse teist faasi võib ajaliselt fikseerida aastatega 1954–2000, s. o Liivi „Teoste“ ilmumisest kuni „Juhan Liiv mälestustes“ ilmumiseni. Vinklilt on ilmunud väiksemaid Liivi-alaseid kirjutisi alates 1948. aastast, kuid tema tuumakad tööd sünnivad hiljem. Liivi käsikirjaline pärand oli kuni 1950ndate aastate alguseni ligipääsetav vaid vähestele (Vinkel 1959: 628). Alles siis omandab Kirjandusmuuseum Liivi käsikirjad ja Liivi pärand muutub huvilistele kättesaadavaks (Vinkel 1954: 34–35).

⁴ Selle mõiste võttis Tuglas üle Liivi psühhiaatril dr. Luigalt (vt Luiga 2000: 69).

Vinkli peamised saavutused Liivi loome avaldamisel on Liivi „Teosed : Proosa. Luule“ (1954, 2. tr. 1956), luuleraamat „Sinuga ja sinuta“ (1989), proosakogumik „Õöl on üheksa poega“ (1996), Liivi kirju koondav väljaanne „Mu kallid Liisi“ (1996, 2. tr. 2000). Liivi loome käsitlemise kontekstis tuleks esimesena nimetada A. Vinkli dissertatsiooni „Juhan Liivi realism“ (1954), kuid ilmselt pole see konkreetne teos laiema lugejaskonnani kunagi jõudnud ega Liivi luulekaanonit kuigi palju vorminud. Selle uurimusega lähedases seoses on aga Vinkel kirjutanud laialdaselt tuntud ulatusliku eessõna Liivi „Teostele“ (1954). Kümme aastat hiljem ilmub Vinkli sulest ka lühimonograafia „Juhan Liiv“ (1964). Nende suuremate tööde ees, kõrval ja järel on Vinklilt ilmunud ka rida tuumakaid artikleid ja retsensioone nagu „Juhan Liiv käsikirjade valgusel“ (1953), „Friedebert Tuglas : Juhan Liiv“ (1959), „Juhan Liiv ja tema aja kirjanduslik mõte : Kirjaniku 100. sünniaastapäeva puhul“ (1964), „Juhan Liivi loomingu tekstoloogiline saatus“ (1993)⁵, „Liivid eesti kultuuriloos“ (1999).

Vinkli suurimaks saavutuseks Liivi luule avaldamisel on luuleraamat „Sinuga ja sinuta“ (valimik sisaldab 270 luuletust ja 93 kildu). Seoses Vinkli tegevusega toimub Liivi-kaanoni ehituses esimene oluline muutus – tekstuaalne pööre. Vinkel toob Liivi käsikirjalisest materjalist lugejateni suure hulga uusi tekste ja avaldab varem ilmunud Tuglase poolt stiliseeritud luuletused käsikirjaliste originaalide põhjal. Teose „Sinuga ja sinuta“ lõpus seisvates „Kommentaaries“ polemiseerib Vinkel Tuglase seisukohtadega: „Koostaja üheks eesmärgiks on kõigutada käibeveendumust, nagu oleks J. Liivist saanud kõrgetasemeline luuletaja alles teisel loominguperioodil – kogu tema eelnev toodang olevat vähepakkuv-jäljendav“ (Vinkel, 1989a: 374). Vinkel kritiseerib Tuglase Liivi-käsitust, mis – nagu selgub – oli käibel veel 1980ndate aastate lõpul! Tsiteeritud juhtmõte osutab Liivi-kontseptsioonile, mida Vinkel arendas palju varem ilmunud lühimonograafias „Juhan Liiv“: „Liivi esimese ja teise loominguperioodi luule temaatika, ainekäsitluse ega vormilise teostuse vahel pole ületamatut kuristikku“ (Vinkel 1964a: 58–59). Liivi käsitlemisel on see kuristik kahe loominguperioodi vahele tekkinud ilmselt ka seepärast, et Liivi 1892. aasta lõpul koostatud luulekogu käsikiri on hävinud. Kuid ka ainult säilinud tekstide põhjal võib

⁵ Kummalisel kombel ei mainita seda artiklit teatmeraamatus „Juhan Liiv : Bibliograafia“, kuigi selle raamatu koostamisel on Vinkel ise olnud konsultant.

osutada, et Liivi hilisematele luuletustele omased tunnused esinevad juba aastatel 1890–1892 avaldatud tekstides ja „[m]iski ei ilmuta „uuel“ perioodil senise, juba omana tunnetatud joone murdumist“ (Alekõrs 1960: 591). Vinkli kriitika Tuglase käsitluse suhtes uut Liivi-tõlgendust kaasa ei too: toimub küll tekstuaalne, kuid mitte kontseptuaalne pööre.⁶ Vinkel üritab ennekõike varasemat tõlgendust avardada ja Tuglase jäigemaid seisukohti ümber mõtestada. Liivi kirjutamisviisi eripära ei seosta Vinkel enam modernse ilumõistega, osutades, et Tuglase katse lähendada Liivi Noor-Eesti vaimsusele on põhjendamatu. Vinkli järgi on siin tegu pigem „loominguliste kogemuste kuhjumisest tekkinud baasil toimunud kunstimeisterlikkuse tõusuga“ (Vinkel 1964a: 105). Teisest küljest rõhutab Vinkel aga sarnaselt Tuglasele pealesunnitud, nn passiivset originaalsust (samas), mis tähendab, et Liivi kirjutamisviisi eripära põhijoone mõistmisel mingit põhimõttelist muutust ei toimu. Liivi-kaanoni ehituse teises faasis on olulisem seega ümberorienteerumine Liivi avaldamise, mitte käsitlemise küsimuse osas.

Kaanoni ehituse kolmandat faasi võib kaardistada aastatega 2007–2014 (kas see on ka Talveti töö tegelik lõpp-punkt, on vara öelda). Talveti huvisfääri ilmub Liivi looming 1997. aastal seoses luuletõlke projektiga. Tähelepanuväärsed avaldused Liivi-alal hakkavad ilmuma kümme aastat hiljem. Üheks märkimisväärseks muutuseks on, et Talvet üritab avardada Liivi luulekaanonit ka väljapoole eesti kultuuri piire, avaldades arvestatava osa Liivi luuleloomingust ja seda puudutavatest käsitlustest ka inglise keeles.⁷ Erinevalt varasematest uurijatest keskendub Talvet põhjalikumalt, aga ka kitsamalt Liivi luulele. Esimene oluline saavutus on kakskeelne väljaanne „Meel paremat ei kannata : Valik luulet eesti ja inglise keeles / The Mind Would Bear No Better : A Selection of Poetry in Estonian and English“ (2007). Samal aastal ilmub ka luulevalimik „Tuulehoog lõi vetesse“ (2007). Seejärel annab Talvet välja Liivi mõtterõhulist luulet koondava kogu „Oh, elul ikka tera on : Mõttesalmid. „Killud““

⁶ Vinkli Liivi-käsitluses justkui puuduks uus tähenduslik juhtmõte. See seletab ka äärmist keskendumist varasemasse tõlgendusse. Nii tekib tema käsitluses kummaline, lugejale ilmselt suures osas varjatuks jääv poleemikakiht. Näiteks astub Vinkel implitsiitselt vaidlusse Tuglasega Tartu linna ajaloo üle (vt Vinkel 1964a: 34). Vinkli Liivi-monograafia on tervikuna pigem Tuglase töö korrigeerimine kui uue, omana tunnetatud käsitluse loomine.

⁷ Liivi luuletekste on tõlgitud ka enne ja pärast Talvetit. Kuid tema suureks panuseks on, et Liivi luule jõuab esimest korda raamatumahus valikuna rahvusvahelise levikuga keelde (vt Liiv 2007, Liiv 2013b).

(2010). Talveti viimaseks suuremaks tööks Liivi luule väljaandmisel on luuleraamat „Lumi tuiskab, mina laulan : Valik luulet“ (2013), mille põhjal ilmub ka tõlkevalik „Snow Drifts, I Sing : Selected Poems“ (2013). Aasta hiljem ilmub veel Talveti koostatud Liivi luule hispaaniakeelne tõlkevalik „La nieve cae, mi voz canta“ (2014). Liivi luule avaldamise kõrval on Talvet kirjutanud ka mitu käsitlust (nii eesti kui ka inglise keeles), mis jõudsid hiljem „Juhan Liivi luule : Monograafia“ (2012) kaante vahele. Väiksematest käsitlustest võib nimetada veel Talveti kirjutist „Tuglase Liiv ehk meelega luuleime“ (2013).

Talveti suurimaks saavutuseks Liivi luule avaldamisel on luuleraamat „Lumi tuiskab, mina laulan“, mis sisaldab rohkem tekste (259 luuletust ja 111 kildu) kui mistahes varasem Liivi luulevalimik. See teos sisaldab ka uusi luuleleide, kuid nende arv pole – ja ilmselt ei saakski olla – kuigi suur.

Liivi luule avaldamisel on Talveti teeneks kõigepealt Vinkli algatatud tekstuaalse pöörde täideviimine. Tuleb silmas pidada, et Vinkli tekstoloogilised parandused ja Liivi luule võimalikult käsikirjalähedane avaldamine ei leidnud omal ajal sugugi üksmeelset vastuvõttu. Nimelt näib, et Nõukogude perioodil on Liivi luule avaldamise küsimuses kohati usaldatud enam Tuglase kui Vinkli otsuseid. See kajastub teise järgu valikutes, nt „Väikses luuleraamatus“ (1969) ja „Sõnarises“ (1989). Talvet nõustub Vinkli redaktsioonidega suures ulatuses, kuid mitte siiski täielikult: raamatu „Lumi tuiskab, mina laulan“ valik üritab „tekitada varasemate põhiväljaannete vahel teatavat uut tasakaalu – ära hoida ühelt poolt Tuglasele omast ülemäära tormakat kärpetööd luuletuste kallal ja teiselt poolt, nagu mõnel puhul on juhtunud Vinkli valikutes, sellist täielikkusetaotlust, mis Liivi kui luuletaja suurust vaevalt ilmutada saaks“ (Talvet 2013a: 5). Liivi tekstide avaldamise küsimuses pooldab Talvet küll Vinkli tekstoloogilisi parandusi – Liivi võimalikult algupärase väljenduse taastamist, kuid distantseerub tema terviklikkuse printsiibi nõudest (vt Vinkel 1953: 1327).

Liivi luuleraamat „Lumi tuiskab, mina laulan“ on Liivi luule avaldamisel küll Talveti suurim, kuid võib-olla mitte kõige tähenduslikum saavutus. Selles teoses leidub mõndagi uut, kuid juba olemasolevate põhiväljaannete kõrval ei ole üldsus kogenud seda kui midagi rabavat (raamat pole suurt tähelepanu pälvinud, rääkimata põhjalikest retsensioonidest). Tähenduslikumaks saavutuseks Liivi avaldamisel võib kujuneda

hoopis tõlkevalik „Snow Drifts, I Sing“. Veel on vara öelda, milline saab olema selle teose tähendus Liivi-tõlgendamisel. Kuid osutades heale retseptioonile nii eesti oma kultuuri sees (vt Pilter 2013: 936–941) ja sellest väljas – USA kirjandusajakiri „World Literature Today“ valis selle teose 2013. aasta 75 parima tõlkeraamatu sekka – võib öelda, et on täidetud esmased eeldused Liivi-huvi sünniks maailmakultuuriruumis.

Kaanoni ehituse kolmandas faasis on printsiipaalne ümberorienteerumine mitte niivõrd Liivi avaldamise, vaid käsitlemise osas ja eelkõige selles kogeme praegu Talveti Liivi-alase tegevuse uudsust ja tähtsust meie kultuuris. Seoses Talveti monograafiaga Liivi luulest toimub kaanoni ehituses teine oluline muutus, nimelt kontseptuaalne pööre. Liivi kirjutamisviisi eripära seostab Talvet luuletaja isikupärase luule- ja elufilosoofiaga. Siin on kaks olulist aspekti. Esiteks pole Talveti järgi Liivile omane luulefilosoofia mõistetav nende esteetiliste väärtuste raames, mida tõstsid esile nooreestlased. Tuglas käsitleb Liivi 20. saj. alguse euroopaliku kultuuri peavoolude esindajana, kes astus Eestis esimesena kaasa luule uue arenemisjärguga. „Luule on Liivile olemasolutegu“ (Talvet 2012: 62), rõhutab Talvet, osutades tema kunstifilosoofia eksistentsifilosoofilisele aluspõhjale ning „[s]eesugune filosoofia ei teinud Liivist üksildast mitte ainult Eestis, vaid määras ta kuuluma ka Euroopa ja lääne kirjanike vähemusse“ (Talvet 2012: 90). Teiseks loobub Talvet Liivi luule käsitlemisel luuletaja vaimuhaigusest ja sellega seostuvast passiivsest originaalsusest, mis pidi olema „enam tahtmata kui teadvuslik“ (Luiga 2000: 69). Distantseerudes Liivi varasemast tõlgendusest asetab Talvet vastupidiselt rõhu Liivi mõtlejalikule hoiakule ja seega, võiks öelda, aktiivsele algupärasusele: „Liivi luule omakvaliteedi loob teadlik normi vastu eksimine – katsetus, mis järgib n-õ sisemist rütmi, nagu luuletaja seda teost luues tajub“ (Talvet 2012: 43). Talveti tegevusega nihkub Liivi loome käsitlemise kese vaimuhaiguselt filosoofiale ning Liivi-tõlgenduses vahetub vaimuhaige luuletaja kuvand algupärase mõtleja vastu.

Tuglase, Vinkli ja Talveti tööd fundeerivad Juhan Liivi kaanonit. Nende uurimused on päädinud Liivi loomingu ja seda käsitlevate monograafiate ilmumisega, moodustades sajandipikkuse Liivi-teemalise diskussiooni keskme.

Kriitilised tähelepanekud primaarsete tööde kohta

Vaadates tagantjärele Liivi käsitlemise eri viise, millega haakuvad ka Liivi loome väljaandmise lähtekohad, võib öelda, et kaanoni ehitus on oma muutustes igati loomulik – Tuglas, Vinkel ja Talvet on teinud õigel hetkel õiget asja. Tuglase kultuuriloolise lähenemise tulemusel sai õigeaegselt kokku kogutud Liivi elu ja loomingut puudutavad andmed ja materjalid, mida hiljem oleks keeruline kui mitte võimatu leida. Vinkli, väidetavalt marksistliku kirjandusteaduse seisukohtadest lähtuv vaatlus nihutas fookuse Liivi eluloolt loomingule. Kuid teatavasti polnud Nõukogude võimu all sügavamate käsitleste loomiseks häid eeldusi ja Vinkli tegevuse laiem taotlus, keskendatus Liivi eluloo ja loomingu võimalikult täpsele ja täielikule avaldamisele, oli omal ajal ilmselt kõige mõistlikum otsus. Talveti uskriitiline ja komparatiivne lähenemine on lähendanud Liivi kui luuletajat kaasaegsele eesti lugejaskonnale, kelle maitset positivistlik käsitlus enam ilmselt ei rahuldaks. Nende suurkäsitluste tugevusele osutab lõpuks ka retseptsioon, sest nii Tuglase, Vinkli kui ka Talveti monograafia on pälvinud üsna hea vastuvõtu (vt Urgart 1928, Muru, K. 1964, Talivee 2013).

Järgnevalt kerkib siiski küsimus, millist tõlgendust eelistada: kuna Talvet lükkab oma käsitluses ümber Tuglase kehtestatud eeldused, siis võib käibivat (s. o Talveti) tõlgendust kogeda kui päristise Liivi-mõistmise jalgele seadmist, aga ka vastupidi – kui pea-peale pööramist. Et tõlgenduse eri suundumusi hinnata, vaatleme üht konkreetset Liivi luuleteksti kaanoni eri faaside valgusel ja jälgime, kuidas seda tõlgendatud on. Valin näidistekstiks Liivi „Ärge küsige mult luuletusi“ (vt F 163 M 4:8, 18), mille avaldamise ja käsitlemise problemaatika⁸ teeb tajutavaks tõlgenduse eri palged. Luuletuses (SjS: 251) seisab:

Ärge küsige mult luuletusi,
ärge küsige mult midagi:
hoidke oma arutuse-mesi,
hoidke oma kiitus tagasi.

Üksi olen, külmalt kolestavalt
surmakäe ta saadab, üksildus,
imeb elu välja jälestavalt,
imeb välja, imeb – igatsus.

Ihkab inimesi kuulda, näha,
jõud on väike minna väljagi.
Siis veel, külm elutõde –
ja ei ihka enam – kuhugi.

*

Ja kui küsite mult luuletusi –
„päälaulik“ aitke minema.
Võtke ükskord tahte-idu rinda,
võtke julgus südant kaitsema.

⁸ Selle teksti avaldamise problemaatika on leidnud ka varasemalt kirjeldamist (vt Talvet 2012: 61).

Igatsus, mis ihkab – inimesi, elu,
ihkab olla, näha, vaadata,
ihkab sõbra hääli kuulda, ihkab kõnet,
inimesena ta tahab elada.

Andke vaesel' eksijale varju,
andke andeks nõdrameelsele,
kellel paremat ei olnud teha –
vaeva teistel', häbi endale.

Tuglas avaldas „Juhan Liivi luuletustes“ (1926) eraldiseisva luuletusena selle luuleteksti viimase stroofi, mis sai pealkirjaks „Andke vaesel' eksijale varju“ (JLL4: 27).⁹ 1927. aasta monograafias tõlgendab Tuglas seda värsinelikut kui palvet, mis kostub läbi luuletaja armetu ja ahastava elu (Tuglas 1958: 407). Tuglase nägemuses kasvab Liivi luuletuste sisu välja „erilises olukorras oleva inimese eneseväljenduse tarbest“ (Mihkelson 1979: 283) ja Liivi looming ongi esmajoones „pihtimine, enese isiku seletamine ja enesele õigustuse otsimine“ (Tuglas 1958: 405). Tuglase käsitluse tugevuseks on Liivi luule emotsionaalse eripära, vahendituse ja siiruse tõlgendamine. Tuglas tajub Liivi luuletuste väga intiimset temaatikat, inimese heitlust iseendaga ning ka sõnades väljenduva tunde ehedust. Tsiteeritud teksti lõpustroof laseb end tõepoolest mõista Tuglase määratluste järgedes, osutades teatavale sisemisele heitlusele, öeldagu – õigustuse otsimisele: andke andeks inimesele, kes pole osanud paremini elada, kui vaevates teisi ja häbistades iseennast.

Aga et Liivi lüüriline subjekt on end määratlenud autori pihta suunatud veendumuste järgi (eksija, nõdrameelne) osutab see stroof ka küsimusele, mida on üldse õiglane temalt oodata, küsida või nõuda (vrd tervikteksti pealkirjaga „Ärge küsige mult luuletusi“) kui teda mõistetakse nagunii nõrgameelsena. Tundub, et see vastuolu on jäänud Tuglasele mõnevõrra arusaamatuks. Tuglase käsitluse nõrkuseks on põhjendamatu ühestamine, Liivi mitmetahuliste luuletekstide tõlgendamine rõhutades üksnes kannatava inimese häält. Võib isegi öelda, et Tuglas on selle ühe, Liivi lüürilisest subjektist kui kannatavast inimesest lähtuva vaateviisi absolutiseerinud ja selle arusaamaga selgelt haakumatu on jäänud kõrvaliseks, koguni sel määral, et pole väärinud isegi avaldamist, nagu näitab tema koostatud Liivi luule valimik. Eitamata Tuglase käsitluse häid ja tugevaid külgi, on ka selge, et tema tõlgendus Liivi luulest tervikuna on liiga ühekülgne.

⁹ Tuglas avaldas selle luuletuse samasugusel kujul juba „Juhan Liivi luuletustes“ (1919), aga minu analüüsi aluseks on Tuglase koostatud kõige täielikum Liivi luule väljaanne.

Vinkel läheneb Liivi tekstile „Ärge küsige mult luuletusi“ Tuglasest oluliselt erinevalt. Oma suurimas Liivi luulevalimikus „Sinuga ja Sinuta“, on ta avaldanud selle luuletuse täielikul kujul.¹⁰ See osutab ka laiemale foonile, Liivi-kaanoni ehituse teises faasis toimunud tekstuaalsele pöördele. Selle teksti tõlgendamisel valgustab Vinkel ka aspekte, millest Tuglas mööda vaatas. Tsiteerides luuletuse kolmandat stroofi, ütleb Vinkel: „Luuletaja tahaks inimeste sekka, kuulda, elu tunda, kuid jõud on väike“ (Vinkel 1954: 206), osutades ka tema inimlikele mõtetele ja tunnetele, mis varasemas käsitluses jäid selgelt Liivi traagilise saatuse rõhuasetuse varju. Kuid Vinkli tähelepanekud Liivi luulest on jäänud mitmes mõttes tagaplaanile. Tsiteerimist leidnud dissertatsioon (1954) pole kunagi jõudnud laiemal lugejaskonnani ja ka Vinkli lühimonograafia (1964) jäi omal ajal ilmselt Tuglase monumentaalse Liivi-uurimuse teise trüki (1958) varju. Vinkel osutab Liivi-tõlgendamisel tõesti ka uutele aspektidele, kuid mingisugust põhimõtteliselt teistsugust arusaama ta Liivi tekstikorpuse laienduse kõrvale ei paku.

Talvet avaldab selle luuleteksti raamatus „Lumi tuiskab, mina laulan“ samuti täielikul kujul ning pakub monograafias Liivi luulest siia kõrvale ka põhjaliku tõlgenduse.¹¹ See osutab ka laiemale taustale, Liivi-kaanoni ehituse kolmandas faasis toimunud kontseptuaalsele pöördele. Talvet käsitleb seda teksti Liivi loomefilosoofia väljendusena, kus „[l]uule kui loomine asetub [---] individuaalse eksistentsi traagilisele pinnale“ (Talvet 2012: 62). Kui Tuglas rõhutas luule vaatlusel luuletaja biograafilist tausta, siis Talveti väide on, et „Liivi luulekujundeid saab mõista vaid tema filosoofia taustal“ (Talvet 2013b: 415). Talveti nägemuses kasvab Liivi luuletuste sisu välja mitte niivõrd kannatava, vaid mõtleva inimese eneseavaldusest. See postulaat nähtub selgelt juba Talveti käsitluse välistest piirjoontest (vrd monograafia 4. ptk pealkirjaga „Luuletaja ning mõtleja Juhan Liiv“). Talveti käsitluses ületatakse Tuglasele omane piiratus näha Liivi tekste ennekõike traagiliste kaebelauludena ning Liivi ennast ainelises puuduses ja vaimuhaiguses kannatava inimesena. Talveti käsitluse tugevuseks

¹⁰ Vinkel avaldas selle luuletuse samasugusel kujul juba 1953. a. „Loomingus“. Aasta hiljem ilmunud Liivi „Teostes“ (vt Liiv 1954: 328) esineb aga mõnevõrra teistsugune lahendus, mis osutab selle teksti avaldamisel mõningale kindlusetusele ka Vinkli tegevuses.

¹¹ Talvet on selle teksti avaldamisel olnud kõige otsusekindlam ning kõigis tema koostatud Liivi luulevalimikes on see ära toodud tervikuna.

on Liivi luule ideelise eripära tõlgendamine, millest varasemalt vaimuhaige luuletaja kuvandi varjus suures osas mööda vaadati. Talvet tajub Liivi tekstides vahendatavat kriitilist maailmakäsitust ja avastab Liivi luuletustes avalduvate traagiliste pindade „tagant“ väga omapärase filosoofilise maailma, mida ta kaardistab peamiselt eksistentsifilosoofia ja holismi mõistega.¹²

Kuid sellega seoses tõlgendatakse Liivi luuletekstide isiklikku temaatikat üldiste filosoofiliste probleemide pöörises (nt mis on loomine? jne). Talveti käsitluse nõrgemad küljed hakkadki ilmema Liivi lüürilise subjekti kui algupärase mõtleja kohtumisel luuletekstide väga isiklike nurkadega. Nimelt on Talvet seisukohal, et „Ärge küsige mult luuletusi“ teine salm „rõhutab halastamatut üksildust surma ees kui inimolu peatingimust“ (Talvet 2012: 62) ning kolmas „tundub peitvat vihjet sellise kultuuri mõttetusele, mida ehitatakse mingite ülev-abstraktsete sihtide nimel, kus aga inimlik sisu [---] on kadunud“ (samas). Sellise jõulise filosoofilise sihiseade omistamine Liivi luuletekstidele muudab tõlgenduse liiga kunstlikuks, kahandades selle emotsionaalset jõudu. Ennekõike väljendab Liivi „Ärge küsige mult luuletusi“ siiski võitlust „külma elutõega“, mitte aga loomefilosoofia manifesti. Ilmselt on just liiga jõuline vastandumine Tuglase käsitlusele jätnud Talveti tõlgendusse oma jälje, suunates vaateviisi lähtekoha teise äärmusse.

Nii Tuglase kui ka Talveti tõlgenduses on veenvust: esimeses oskus läheneda Liivi tekstide emotsionaalsele sisule, teises nende ideelisele maailmale. Kuid tõlgendused tervikutena esitavad Liivi liiga ühekülgset. Ilmselt ongi monograafilistele käsitlustele, mis üritavad luua nii- või naasugust luuletaja kuvandit, omane teatav ühestamine ning ses mõttes on vaadeldavad tõlgendused ka põhjendatud.

¹² Eksistentsifilosoofiat piiritleb Talvet kui mõtteviisi, mis lähtub individuaalsest inimesest kui füüsilis-bioloogilisest ning hingelis-vaimsest olevusest situatiivses ja lõplikus olemises (Talvet 2012: 30). Ta kasutab seda mõistet paralleelselt mõistega olemasolufilosoofia. Talveti laiem arusaam eksistentsifilosoofiast kajastub kirjutises „Eksistentsialism on humanism“. Holismi määratleb Talvet kui „elu sisemise (hinge läbi) kokkukuuluvuse filosoofiat“ (Talvet 2012: 78). Seesugune filosoofia oponenteerib lääne mõtlemist läbistavat antropotsentrismi, lähtudes sellest, et inimese väljamärgitsetud asend muu looduse suhtes pole õigustatav. Siinjuures ei ole Talveti mõistekasutus ühemõtteliselt selge. Kõige sagedamini kasutab Talvet Liivi loome kirjeldamisel olemasolufilosoofia mõistet. Teiseks kasutab ta mõistet „eksistentsiaalne filosoofia“, mis tundub olevat esimese sünonüüm. Nende kõrval leidub harvem ka mõiste „eksistentsifilosoofia“ kasutust. Kuna mulle jääb arusaamatuks, kuidas erineb olemasolufilosoofia/eksistentsiaalne filosoofia eksistentsifilosoofiast, siis lähtun Talveti käsitluse tõlgendamisel viimasest, sest see on filosoofilises keelekasutuses üldiselt aktsepteeritud mõiste.

1.2. Sekundaarsed väljaanded ja käsitlused

Järgnevalt valgustan kaanoni kinnistumist, kirjeldades olulisemat osa sekundaarsetest Liivi-väljaannetest ja käsitlustest. Need seostuvad väga laia tekstikorpuse ja autorkonnaga. Paremaks orienteerumiseks on vaja klassifikatsiooni, mille puhul toetun mõnevõrra teatmeraamatu „Juhan Liiv. Bibliograafia“ (1999) struktuurile. Sekundaarsete tööde all pean silmas suuremate kõrval leiduvaid väljaandeid ja käsitlusi: 1) väiksemad raamatumahus väljaanded (s.h tõlked) ning ajakirjanduses ja kogumikes ilmunud Liivi tekstid; 2) Liivi elu ja loomingut puudutavad nii raamatumahus kui ka väiksemad ajakirjanduses ja kogumikes ilmunud käsitlused; 3) kirjanduse ja teiste kunstide (teater, muusika, kujutav kunst) vormis leiduvad Liivi elu ja loomingu tõlgendused; 4) kirjanduslugudes ning kooliõpikutes ja -lugemikes esinevad Liivi loominguga ja tõlgenduse kajastused; 5) sotsiaalmeedias leviv Liivi-aineline info.

Sekundaarkirjanduse väli on suur ning oma detailides ilmselt piiritlematu. Selle kaardistamisel annan valikulise ja tagasihoidliku ülevaate, fikseerides ainult seda, mis on tähenduslik käesoleva uurimuse seisukohast.¹³ Valiku tegemisel võiks võtta arvesse näiteks seda, milline osa kirjeldatud klassifikatsioonist on kaanoni kinnistumisel kandnud kõige olulisemat rolli. Kuna põhiharidus on kohustuslik, siis ilmselt on just koolilugemike ja -õpikute kaudu (klassifikatsiooni 4. jaotis) levinud Liivi tekstid koos teatava tõlgendusega laiematesse hulkadesse. Kaanoni kujunemise seda aspekti on piisava põhjalikkusega aga kajastatud (vt Talvet 2012: 88–106). Pealegi on õpikutes tegemist pelgalt Liivi tekstide taastootmisega; sealsed käsitlused võivad olla küll ulatuslikud, aga need jäävad liiga üldsõnaliseks ning paistavad harva silma mõne uue tähelepanekuga.

Käesoleva uurimuse perspektiivist on järelikult asjakohasem kaardistada just seda osa sekundaarsetest töödest, mis panustavad mitte ainult kaanoni kinnistamisse, vaid ühtlasi selle avardamisse, Liivi-mõistmise rikastamisse. Liivi loome avaldamise küsimuses on selleks klassifikatsiooni 1. jaotis. Liivi loome käsitlemise puhul aga 2. alapunkt, sest just väiksemad iseseisvad Liivi-vaatlused on genereerinud

¹³ Täpsemat infot Liivi loominguga sekundaarsete väljaannete ja käsitluste kohta leiab teatmeraamatust „Juhan Liiv : Bibliograafia“ (1999).

tähelepanuväärseid mõttearendusi, mis eristuvad Liivi-tõlgenduse pealiinist.¹⁴

Ülevaade sekundaarsetest töödest

Liivi loominguga sekundaarsed raamatumahus väljaanded on järgmised: K. Kesa koostatud pagulasväljaanne „Valitud luuletused“ (1949); P. Rummo koostatud luuleraamat „Rukkivihud rehe all“ (1964); A. Sanga koostatud „Väike luuleraamat“ (1969); E. Lehiste toimetatud Liivi „Proosa“ (1971); E. Sääritsi koostatud Liivi „Proosa“ (1981); V. Salo valitud rareetne mõttekildude valik „Elu on mitmekesisuses“ (1995); K. Muru koostatud luulevalimik „Oleksin ma luuletaja“ (2005); G. Grünbergi koostatud proosaraamat „Peipsi peal“ (2008). Liivi loome väiksemad väljaanded on olulised kaanoni kinnistumisel, sest põhiväljaannete vahel laiutab mitmel puhul ulatuslik ajaline distants. Kuid Liivi-tõlgenduse sisulise arengu perspektiivist need raamatud huvi ei paku, sest need on tõukunud põhiväljaannetest ega sisalda uusi tekste.

Küll aga on kaanoni avardamisel oluliseks sammuks tõlkeraamatud. Liivi loomingut hakati tõlkima juba kirjaniku eluajal: esimene võõrkeelde jõudnud Liivi teos on teadaolevalt „Kuulus mees“, mis ilmus läti keeles 1893. a. Tänapäevaks on Liivi loomingut tõlgitud enam kui 20sse keelde. Olulise panuse Liivi-tõlgete ilmutamiseks on andnud Talvet, kes on koostanud kolm raamatut (vt lk 13)¹⁵. Lisaks Talveti koostatud inglise- ja hispaaniakeelsetele tõlkevalimikele on Liivi loomingut eraldiseisva raamatuna ilmunud veel vene, esperanto ning uusimal ajal ka hollandi ja soome keeles: „Избранные стихотворения“ (1933), „Повести и рассказы“ (1954, 1976), „Стихотворения“ (1962), „Al abelujo gi fugas“ (1980), „Завеса“ (2000), „Sinuga ja sinuta : Тонэн но тонтэк“ (2006), „Sinuga ja sinuta : Пеленет да посна“ (2010), „De shadow“ (2013), „111 sammu Juhan Liiviga : 111 ступеней с Юханом Лийвом“ (2014), „Kanssasi ja ilman“ (2014). Väljaspool Eestit Liivi veel eriti ei tunta, sest tõlkeraamatute hulk pole kuigi suur ning eraldiseisva raamatuna on Liivi looming jõudnud rahvusvahelise levikuga keelde võrdlemisi hilja. Kuid Liivi loome tõlkimises võime märgata

¹⁴ Ka Liivi käsitlemine teiste kunstide vormis on toonud Liivi-mõistmisse uusi mõtteid. Kuid üldiselt on teema nagu Liiv ja teised kunstid leidnud väga vähe käsitlemist. Seetõttu vajaks konkreetsete seoste esiletoomine omaette põhjalikku uurimistööd.

¹⁵ Magistritöö tekstile endale osutavad viited on nüüd ja edaspidi märgitud vastava leheküljenumbriga sulgudes.

elavnemist just uusimal ajal ning seda mitmes eri suunas.

Liivi põhikäsitluste ees, kõrval ja järel on ilmunud hulk väiksemaid käsitlusi. Ses valdkonnas leidub küll vaid üksikuid eraldiseisvaid raamatuid, kuid see-eest väga palju lühemaid artikleid ajakirjanduses ja kogumikes. (Tegelikult leidub veel ka mõningaid akadeemilisi kirjutisi, kuid need pole kunagi laiema lugejaskonnani jõudnud ega Liivi-kaanonit kuigivõrd mõjutanud.) Et nende käsitluste paljususes orienteeruda, loetlen neid mitmes järgus, lähtudes laiemas plaanis kaanoni ehituse põhifaaside ajalisest raamist. Olulisemad on Liivi-tõlgenduse omaaegsest pealiinist eristuvad käsitlused, kus on combatud Liivi mõtte- ja tundemaailma vähetajutud ruume. Kuigi need käsitlused ei paku alati teistsugust terviklikku arusaama Liivi loomisviisi eripärast, sisaldavad nad selle mõistmisel siiski iselaadseid rõhuasetusi.

Mõtteavaldusi Liivi elu ja loome üle hakkab rohkem ilmuma seoses luuletaja surmaga 1913. aastal. Liivi nähti „eesti kirjaniku“ kehastusena ning tema traagiline elu seostus avara kultuurilise nähtusega, mis pakkus paljudele kõneainet. Sellesse konteksti asetub T. Sandri kirjutis „Juhan Liivi mälestuseks“ (1913), milles käsitletakse ka Liivi luuletusi. Edasi tuleb kindlasti nimetada Liivi närviarsti J. Luiga artiklit „Mälestused ja märkused“ (1914), milles esitatud seisukohad kujunevad teetähiseks Liivi loome edasisel käsitlemisel. Väiksemate kirjutiste seas on ilmunud ka eraldiseisvaid raamatuid nagu P. Grünfeldti „Mälestused Juhan Liivist“ (1920), milles kirjeldatakse Liivi eluseiku ja teoste saamislugu. Üheks tähelepanuväärseks avalduseks Liivi varases tõlgenduses on A. Kalamehe (=E. Raudsepa) kirjutis „Juhan Liivi loomingust“ (1923/1924). Kõige olulisem kriitik antud kontekstis on aga ilmselt O. Urgart, kelle sulest on ilmunud mitu tuumakat artiklit ja retsensiooni: „Juhan Liivi luuletused aastailt 1885–1894“ (1926), „Juhan Liivi luuletused“ (1927), „Poliitiline Liiv : Jooni Juhan Liivi poliitilise ilmavaate kujunemisest“ (1927), „Friedebert Tuglas : Juhan Liiv“ (1928). Lõpuks võiks nimetada veel H. Vihvelini kirjutist „Üksikasju Juhan Liiv'i vaimsest seisundist tema viibimisel Tartu Ülikooli Vaimu ja Närvihaiguste Kliinikus 1894. aastal“ (1943).

Varases Liivi-tõlgenduses, mil mälestused veel värsked, on mõistagi kesksel kohal luuletaja eluolu. Selles mõttes haakuvad sekundaarsed käsitlused Tuglase tõlgendusega. Samas leidub juba siin omapäraseid vaateid, mis erinevad Liivi-tõlgenduse pealiinist,

Tuglase kehtestatud tõlgendusest.

„Liiv on ise oma haruldaste loomingu-analyytiliste ääremärkustega [---] näidanud end niisuguse teoreetikuna, kui ükski teine meie järelromantika lyyrikuist“ (Kalamees 1923: 14), kuulutab Kalamees ning konkretiseerib oma nägemust: „Õieti need tema intuiitiivsed-teoreetilised ülestähendused luuletamisest [„Ääremärkused“ – T.K.] avitavad lõhkuda vaadet Liivist kui omapärasest metslyyrikust, kelle hilisema ajajärgu loomingu suurkehitus oleks geniaalse iseteadvusetuse yllatav valmissaamine“ (samas). Siin on esimene oluline väljaastumine kujuneva tuglasliku Liivi-tõlgenduse vastu. Kalamehe käsitus on samasuunaline Talveti tõlgendusega ja see tähendab, et uusimale tõlgendusele võib leida paralleele juba Liiv-käsitluse väga varases, unustatud järgus. Samas võrsub Kalamehe käsitus mõnevõrra erinevatelt lähtekohtadelt. Pangem tähele tööka, et „metslüüriku“ kuvandi kriitika aluseks on Liivi arutlevat laadi kirjutis „Ääremärkused“. Selle kirjutise käsitlemisel pole Kalamees küll kuigi järjekindel, kuid tõsiasjaks jääb oma kaasaegsetest oluliselt erineva perspektiivi avamine.

Liivi-tõlgenduse omaaegsest pealiinist eristuvad mõnevõrra ka Urgarti seisukohad. Ta süüdistab varasemat tõlgendust Liivi isiku ja loomingu salapärasustamises (Urgart 1927: 367), väites, et Liivi luuletuste süünd on seletatav hoopis loogilisemate alustega. Iseäranis teravalt astub ta vastu Liivi isamaaliste luuletuste müstilisele, messianistlikule tõlgendusele, mida viljeles jõuliselt Tuglas oma teises Liivi-monograafias, mille järgi on Liivi luuletused süündinud täiesti seletamatus „visionaarses seisukorras“ (Urgart 1927: 353). Urgarti järgi on Liivi poliitilise maailmavaate põhijooned kujunenud välja enne luuletaja haigust ning siinjuures rõhutab ta kõige enam ajakirjaniku-aastatel omandatud kogemusi, konkreetselt J. Järve ja A. Grenzsteini mõju. Liivi hilisema loomingu isamaalised motiivid on tagasiviidavad „Jakobsoni-aegsele affekteeritud isamaa-armastusele, Järve moraalset värvi patriotismile ja rahvaste ühtesulamise mõttele, Grenzsteini eesti rahvuse kadumismõtetele, Järve ja Grenzsteini riigiustavusele ning Grenzsteini mõtetele rahva poliitilisest enesekorraldusest“ (Urgart 1927: 367).

Kui Tuglase järgi on haige ja saamatu luuletaja kirjutanud justnagu seletamatul viisil tõeliselt geniaalseid värsiridu, siis Kalamees ja Urgart on seda müstifikatsiooni juba varakult õõnestanud, tõstes Liivi värsside taustana esile luuletaja kirjanduslikke ja ühiskondlikke arusaamu ning nende kujunemist.

Pärast Teist maailmasõda jätkub teatavasti kultuuriline tegevus Eestis oluliselt teistsugustes tingimustes. Kuid samas polnud Liivi realistliku kujutuslaadiga ja ühiskonnakriitilise sihiseadega loomingut kuigi keeruline ühildada uute normidega. Laiemas pildis toimub sel keerulisel ajal vahest isegi Liivi-otsingute tugevnemine: „Aatomi- ja elektroniajastu inimese mõttekangas on katki käristatud just nagu haigel Liivil, selle poolest oleme tema hingesugulased palju suuremal määral nüüd pärast Teist maailmasõda kui enne“ (Salu 1974: 240), ütleb pagulaskirjanik H. Salu, osutades ajastu meelelaadi ning Liivi isiku ja loomingu teatavale lähedusele. Niisiis Liivi käsitlemine jätkub kodumaal ja paguluses.

Kodumaal ilmunud käsitlustest on üks olulisemaid R. Alekõrre artikkel „Luulest ja kujundist : Mõtteid Juhan Liivi värsside ümber“ (1960), mis on üks parimaid vaateid Liivi luule poetikale. Alekõrre seisukohti on osatud hinnata ka hilisemates kirjutistes. Seoses luuletaja 100. sünniaastapäevaga ilmub hulk Liivile pühendatud mõttearendusi. Nimetagem siinkohal näiteks K. Merilaasi subjektiivsemat laadi luulevaatlust „Kiri Kristale“ (1964), R. Põldmäe artiklit „Juhan Liiv mõningate kirjanduslike vaidluste keerises“ (1964), mis keskendub Liivi väga vähe käsitlemist leidnud publitsistikale, ning ka P. Rummo ettekannet, mis ilmus hiljem pealkirjaga „Juhan Liiv 100“ (1969). Edasi tuleks kindlasti nimetada E. Mihkelsoni artiklit „Tuglas ja Liiv“ (1979), mis on kõige põhjalikum Tuglase Liivi-tõlgenduse vaatlus. Markeerida võiks ka M. Mägra pühenduse „Ikka Liivist mõeldes : mõtleja Liiv“ (1984), mis osutab selgelt, et ka nõukogude perioodil kõneldi Liivi loomingufilosoofiast ja tema mõtlejalikust hoiakust. Üheks tuumakaks avalduseks Liivi käsitlemisel on ka H. Runneli „Juhan Liivi lugu“ (1984), täpsemalt „Filmi kavandi“ kirjeldus.

Paguluses ilmunud käsitlustest nimetaksin esimesena E. Pettai artiklit „Juhan Liiv ja meie pagulasluule“ (1955), mis valgustab Liivi loome mõju uuemale luulele. Luule käsitlemise kontekstis on märkimisväärne saavutus V. Terrase artikkel „Juhan Liivi sügisluulet kaasaegse poeetika valguses“ (1965). Pagulaskäsitlustes hakatakse Liivi tõlgendamata ka rahvusvahelise levikuga keeltes. Ses kontekstis olgu nimetatud I. Ivaski kirjutus „Juhan Liiv : The Somber Forest of the Past“ (1965). Liivi loome tähenduse hindamisel on tähelepanuväärne I. Grünthali artikkel „Essee Juhan Liivi ülikuuest ja eesti uuemast luulest“ (1967). Markeerida võiks ka B. Kangro retsensiooni „Juhan Liivi

lahti mõistatamas“ (1973), milles on suudetud hästi tabada Liivi loojanatuuri olemust. Üksikküsimuste valgustamisele orienteeritud käsitluste kõrval leidub ka pikemaid ülevaatlikke töid nagu H. Jänese kirjutis „Juhan Liiv“ (1973). Üheks kesksmaks kujuks Liivi käsitlemisel paguluses on H. Salu, kelle sulest on ilmunud mitu tuumakat artiklit – „Lill tärkab su haa pinnast : Tähelepanekuid Juhan Liivi luule mõjuloost“ (1974) ja „Must lagi on meie toal : Lootusetus ja visioon Juhan Liivi luules“ (1980). Edasi tuleks kindlasti nimetada P. H. Reetsi käsitlust Liivi luulest „Täht süttib ehk taevast su üle veel...“ : Mõtteid Juhan Liivi luulest“ (1981), mis avab uusi jooni Liivi luule mõistmises. Pagulaskäsitluste rea lõppu paigutaksin veel I. Laabani eestis pea tundmatu kirjutise „Ein Dichter für dürftige Zeiten“ (1984).

Tolle perioodi Liivi-tõlgenduse pealiinist, Tuglase kehtestatud Liivi-tõlgendusest ja Vinkli mõnesugusest tõlgenduse laiendusest eristuvad enim Alekõrre ja Reetsi vaatlused. Alekõrs käsitleb Liivi luuletuste mõjuvuse põhjuseid. Senini mõisteti Liivi tekstide mõjuvust nende üldsõnalisemate seisukohtade valgusel, mis esitas Tuglas juba oma esimeses lühimonograafias (vt Tuglas 1914: 72–75) ja mida ta ligilähedaselt kordas teises uurimuses (vt Tuglas 1927: 308–311). Käsitledes Tuglase tõlgenduse peajooni ning tõstes esile tema käsitluse tugevaid külgi, jõuab Alekõrs järeldusele: „Ometi jääb tema [---] hinnangutes kuidagi liigselt kõlama mõte, et Juhan Liivi tõrksust vormišabloonide suhtes tuleb ühendada tema saamatusega [---], et Liiv laulis ainuüksi mingi ürgse vaistu ajendusel, loobudes kõigest mõistuslikust, nagu seda tegevat rahvalaulikudki“ (Alekõrs 1960: 598). Nii nagu varasemalt Kalamees ja Urgart, õgwendab ka Alekõrs omal viisil Tuglase kehtestatud Liivi-müüti. Alekõrs vaatleb Liivi kirjutamisviisi eripära tihedas seoses luuletaja kunsti- ja elutunnetusega, Liivi enda teoreetiliste avaldustega. Selleks leiab ta tuge Liivi marginaalide kogust „Ääremärkused“. Võttes kokku oma arutlusi, leiab Alekõrs, et Liivi väljenduse jõud tuleneb sisurikkast mõttest, kaemuse selgusest ja vaatepunkti omapärast (Alekõrs 1960: 664).

Sekundaarsed käsitlused on avardanud käsitust vaimuhaiguse liiga jõulise rõhuasetuse varju jäänud Liivi mõttemaailmast. Kuid need tööd ei piirdu Liivi kirjanduslike, ühiskondlike ja filosoofiliste arusaamade tematiseerimisega. Siin on üritatud avardada ka arusaama Liivi tundemaailmast. Ses kontekstis ongi paslik

rõhutada Reetsi Liivi-vaatlust, mis justnagu võtab kokku pagulaskirjanduses laiemalt kajanud mõtted, nõudes Liivi luuletuste lüürilise subjekti mitmekülgsemat mõistmist: „On juba ammugi tüütavalt vaimuvaeseks kombeks saanud, kõike ja võimalikku, mõnda ja võimatut Liivi luules ainult haigusega seletada“ (Reets 1981: 152). Kokkuvõttes liigub Reets käsituse suunas, et Liivi luuletustes ei esine üksainus peategelane, vaesusest ja närvihaigusest kurnatud rahutu rändaja, kodutuses kannatav inimene, kes haliseb oma raskest elust. Liivi lüürilisel subjektil on ka teine pool. Reets osutab, et Liivi luuletekstides sünnib ka kodutusega kodunemine, eluraskustega leppimine ja ses mõttes koju jõudmine (Reets 1981: 154).

Uusi märke Liivi käsitlemisel võib märgata uues kultuurisituatsioonis 20. saj. viimasel kümnendil. Tabavate üldistustega paistab silma T. Muru lühivaatlus „Veel üks katse läheneda Juhan Liivi luulele“ (1991)¹⁶. Sellesama kirjutise ideele sekundeerib Muru teinegi avaldus „Georg Trakl ja Juhan Liiv“ (1995). 1990ndatel algab Liivi-fenomeni desakraliseerimise protsess ja sellega ühes Liivi-müüdi destruktsioon ehk lahti ehitamine. Selle protsessiga seostub kõige tugevamalt H. Krulli nimi ja tema artikkel „Marginaalne Juhan Liiv“ (1996). Kui varasemas sekundaarkirjanduses on kritiseeritud ennekõike domineeriva Liivi-tõlgenduse üksikuid aspekte ning sealjuures on suudetud rikastada varasemat mõistmist uute tähelepanekutega, siis nüüd kritiseeritakse domineeriva Liivi-tõlgenduse põhja, üritades ümber avada tõlgendust kui tervikut.

T. Muru teisendab oma käsitluses (1991) Tuglasele ja mõnel määral ka Vinklile omast arusaama Liivi tunnetusviisi eripärast, mille foonil põhjendati tema kirjutamisviisi. Sarnaselt Tuglasele tajub ka Muru, et Liivi nägemisviisi alapärarõhkus, originaalsus on passiivset laadi: „Tema ei loo ega tegutse mingi kontseptsiooni või ideoloogia järgi“ (Muru 1991: 45). Tuglas põhjendas Liivile omast passiivsust eluloolisel taustal rõhutades Liivi suutmatust. Tuglas on seisukohal, et Liivi nägemisviisi eripära tuleneb justnagu saamatusest näha asju adekvaatselt: „Nii on Liiv mõnede kõrvaliste ainete kallal lugematud korrad juurelnud, kuna ta terveid maailmu enese ümber ei ole näinud. Ta on süvenenud mõnedesse meeleoludesse otsekui tuuker mere sügavusse, kuid talle on jäänud kuulmata sajanded põlevad elu küsimused“ (Tuglas 1914: 25). Kuid Muru vaatlus Liivile omast passiivsust tekstuaalsel taustal,

¹⁶ See tekst on avaldatud õigupoolest 1991. aasta esimesel poolel, st. enne Eesti taasiseseisvumist.

tsiteerides katkendeid tema marginaalide kogust „Ääremärkused“. Siinjuures omandab Liivile omane passiivsus uue tähenduse, mida määratletakse kontemplatiivsuse¹⁷ mõistega. See määratlus asetab rõhu just Liivi suutlikkusele: Liivile omast passiivsust ei käsitleta enam sotsiaalse või patoloogilise õnnetusena, vaid teadliku eluhoiakuna. Siit hakkab avanema Tuglase tõlgendusest teistlaadne, võib-olla et otse vastupidinegi pilt Liivist, kes on „oluliste asjade kuulja ja nägija, poeetilise hoovuse tundja“ (Muru 1991: 45).

Krull on esimene, kes üritab avada Tuglase Liivi-käsitluse põhieeldusi, tema tõlgenduse varjatud põhja. Pangem ka tähele, et see sünnib alles ajal, mil Tuglase esimese Liivi-alase uurimuse ilmumisest (1914) on möödunud juba 80 aastat. Krulli „Marginaalne Juhan Liiv“ (1994/1996) tõukub Tuglase esimeses Liivi-monograafias käsitlemist leidnud perspektiivist, mis seadis rõhuasetuse Liivi kõrvale tõrjutusele: „Alles pärast seda, kui armuheitmatu saatus Liivi Eesti kirjandusest eemale oli tõrjunud, kui tal sellega igasugused sidemed katkesivad /---/ alles siis pääses tema isiklik luuletaja-temperament mõjule“ (Tuglas, 1914: 52). Teatavasti otsis juba Tuglas Liivi elu ja loomingu seoseid, rõhutades 1914. aastal ilmunud Liivi-alases töös luuletaja raskeid eluolusid ning teises, 1927. aastal ilmunud põhjalikus monograafias ennekõike Liivi katkist vaimset konstitutsiooni. Liivi elu ja loomingu kokkupuutepunkti mõistmisel saab Tuglase töö lõpptulemuses fundamentaalse tähenduse Liivi vaimuhaigus. Krulli käsitlus on mõnevõrra tundlikum ning selle tugevuseks on, et ta seab Liivi elu ja loome seotuse mõistmisel rõhuasetuse laiemale pinnale. Krulli käsitluse lähtekoht on Liivi äärepealne asend: „Juhan Liiv on oma kaasajas marginaalne nii sotsiaalselt kui kirjanduslikult“ (Krull 1996: 88).

Niisiis seostab Krull Liivi tunnetus- ja loomisviisi eripära marginaalsuse mõistega: „See põhimõtteliselt ultra-vähemuslik asend, mis Liivile osaks langes pärast esimest viibimist Tartu närvikliinikus 1894. aastal, on ajapikku muutunud tema hoiakuks, mis ka põhjendab Liivi kirjutamisviisi“ (Krull 1996: 88). Esiti tuleb öelda, et Liivi elu ja loomingu käsitlemisel jääb endiselt kuidagi liialt kõnekaks 1894. aasta, mis osutab luuletaja vaimse katastroofi kulminatsioonile. Ses mõttes on Krulli käsitluse sünenenud Tuglase Liivi-nägemuse problemaatilised järeled. Etteruttavalt osutan, et

¹⁷ Mõiste „kontemplatiivne“ sünonüüm on „mõtisklev“.

„marginaalsuse tunnused“ (samas) on omased ka nendele Liivi luuletekstidele, mis on sündinud enne 1894. aastat. Kuid siinjuures tuleb rõhutada, et hoolimata Tuglase-lähedasest tõlgendusraamist, ei seosta Krull Liivi värsside eripära mitte luuletaja haigusega, vaid tema eripärase asendi ning sellest võrsuva hoiakuga. Liiv kirjutas lähtudes „*marginaalsest kogemusest*“¹⁸ (samas), väidab Krull, distantseerudes Tuglasele omasest tõlgendusest.

Seda Liivi loome põhikogemust on alati tajutud, kuid mitte eksplitsiitselt käsitletud. „Võime koguni paradoksaalselt väita, et Liivi klassikustaatus [mis ongi põhimiselt Tuglase töö tulemus] tulenebki otseselt ta omaaegsest marginaalsusest. Selle, mis varem oli olnud äärepealne, kuulutasid nooreestlased korraka keskseks – vallandades nõnda ühe purustava, ümberloova jõu, mida marginaalsus eneses kätkeb“ (Krull 1996: 88). Kujundades aga Liivist eesti kirjanduse suurkuju ning uuema kirjanduse suunanäitaja, ei saanud Tuglas ja nooreestlased aktsepteerida kogu tema marginaalsust (Krull 1996: 91).

Uuel sajandil ilmunud vaateist Liivile nimetatagu kõigepealt Liivi elu- ja loomeloole pühendatud eraldiseisva raamatuna ilmunud E. Leppiku käsitlust „Kaks armastust“ (2005). Markeerida võiks ka Ü. Matjuse kirjutise „Bibliofiilseid äremärkusi: Juhan Liivi luuletused (1909)“ (2005), milles osutatakse lahendamata finessidele Liivi loomingu avaldamise küsimusis. Samal aastal ilmub ka J. Kraavi kirjutis „Eestlaste endeemilistest haigustest Juhan Liivi „Varjus““ (2005). Kõige tuumakamaks avalduseks uuemal ajal on ilmselt T. Liivi artikkel „Teine Juhan Liiv“ (2006). Üheks olulisemaks Liivi loomingu interpreteerijaks uusimal ajal on L. Luks, kes on võtnud Liivi loomingut käsitleda mitme erineva kandi pealt. Juba artiklis „Eimiski kunst : Nihilistlikust loomest eesti luule näitel“ (2009), mis küll ei keskendu eksplitsiitselt Liivi loomingule, vaid osutab nihilistlikele joontele eesti luules laiemalt, on Luks käsitlenud Liivi loomingut uudsest vaatepunktist. Veel tuleks nimetada L. Lapini vaatlust „Zen Juhan Liivi luules“ (2012) ja L. Pilteri Liivi-ainelist käsitlust „Stuck in the Funicular: the Deceptive Levity of Translating Poetic Stoppages of Imagery“ (2012). Seoses luuletaja 150. sünniaastapäevaga ilmub veel mõni Liivi-alane artikkel, nt Luksi käsitlus „Juhan Liivi looming kodu ja kodutuse piiril“ ning lisaks hulk lähemaid kirjutisi nagu E. Luuki „Marginaliseerumise spiraal“ (2014), E. M. Talivee „Ühest Peipsiveere

¹⁸ Sellega peetakse silmas mitte üht kõrvalist kogemust, vaid kõrvalisuse ehk marginaalsuse kogemust.

maastikutüübist“ (2014) ja J. Kausi „Lühtri miraaž“ (2014).

Uusima aja sekundaarsetest käsitlustest tõstan esile T. Liivi artiklit kui kõige tuumakamat avaldust. T. Liiv üritab kiigata Tuglase põhistanud klassikalise Liivi-konstruktsiooni taha, väites, et on olemas ka „teine“ Juhan Liiv (Liiv T. 2006: 1861). Ta näitab, et me võime läheneda Liivi-fenomenile erinevalt, osutades, et diferents algab juba nime nimetamisest.¹⁹ Eritledes nime „Liiv“ tähendusvõimalusi, jõuab T. Liiv järeldusele, et kõige olulisem on siin osutus pihustatusele. Edasi tõmbab ta paralleeli Liivi nime ja tunnetuse vahel, väites, et Liivi maailm on pihustatud maailm. (Liiv, T. 2006: 1863–1864) Just sellise arusaamaga haakub Tuglase põhistanud klassikaline tõlgendus, kus Liivi mõisteti nõdrameelse inimesena, kelle katkine vaimne konstitutsioon võimaldab ümbritsevat vaid ajuti adekvaatselt tõlgendada. Sellest tulenevalt on Tuglas alahinnanud Liivi kontseptuaalset mõtlemist, väites, et „[k]õige vähem on tal kalduvust olnud omi tähelepanekuid ja tundmusi üleüldistada, [---] neid süstematiseerida“ (Tuglas 1914: 25).²⁰ Klassikalise Liivi-kontseptsiooni võtabki T. Liiv kokku vormeliga Juhan Liiv kui haigus (Liiv, T. 2006: 1861). Süüvides aga Liivi pihustatud maailmasse, täpsemalt Liivi marginaalide kogusse „Ääremärkused“, leiab T. Liiv, et tegelikult moodustab see omapärase harmoonilise terviku, mis tähendab, et tegemist on harmoonilise pihustatusega (Liiv, T. 2006: 1864). Siit avaneb arusaam teistsugusest Liivist, mis vastandub klassikalisele kontseptsioonile: Juhan Liiv (T. Liivi järgi – Juku) pole patoloogia, vaid süsteem (samas).²¹

Sekundaarsed tööd on levitanud Liivi tekste ja tõlgendusi ja arendanud mitmes eri vormis Liivi-teemalist diskussiooni. Nii on Juhan Liiv ja tema looming kinnistunud

¹⁹ Algupäraselt pole tegemist mitte Liivide, vaid Liivade perekonnaga. Legendi järgi olevat Juhani vanaisa Eno, kelle eluajal priinimestamine sündis, võtnud enesele liiva järgi nimeks Liiv (vt Raud 1936: 91). Lisaks on sünnidokumentide järgi Juhani eesnimi tegelikult Joannes. (Vinkel 1956: 9). Nii et algupäraselt võiks rääkida mitte Juhan Liivist, vaid Liiva Joannesest. Tuletagem ka meelde, et Juhan ise kasutas oma nimele ootuspärast hüüdnime Juku (vt Liiv 1996b: 104) ning kirjanikuna ka mitmeid pseudonüüme (vt Kivi jt 1999: 329). T. Liiv osutabki, et „Juhan Liivina tunneb liivistika nii Johannest, Juhanit kui ka Jukat. Senine liivistika ei ole neid eristanud“ (Liiv, T. 2006: 1870).

²⁰ Tuglase kaitseks võiks siinkohal muidugi öelda, et oma esimese Liivi-monograafia kirjutamise aegu (1913. aasta sügisel) polnud tal ilmselt mingit aimu Liivi kirjutisest „Ääremärkused“, mis on Liivi kontseptuaalsuse küsimuses kõige tuumakam avaldus.

²¹ Sarnase äratundmiseni jõudis aastaid varem ka T. Muru, kes väitis, et „[i]ga pealtnäha üksikut teost lugedes on selle taga varjatult tervik – „üldpilt“, kust konkreetsed pisiasjad pärinevad“ (Muru 1991: 48). Nõustun T. Liiviga, et Juhan Liivi tuleks mõista mitmekülgsemalt. Iseasi on, kas peaksime Liivi loojanatuuri eri palgeid käsitlema just Johannes-Juhan-Juku laadis piiritletud tüpoloogia (vt Liiv, T. 2006: 1870) kaudu.

sügavale kultuuri üldisesse teadvusesse. Kui sügavale eesti ühiskonna sisse on Juhan Liiv kasvanud näitab lõpuks tõik, et moodsas Eestis kuulub Liiv isegi üldtuntud leivamüügi kontseptsiooni.²²

Kriitilised tähelepanekud sekundaarsete tööde kohta

Arvestades sekundaarse metakirjanduse suurust, ei ole põhitõlgendustest selgelt distantseeruvate ja n-õ omana tunnetatud käsitluste hulk kuigi suur. Kuid, nagu nägime, neid siiski leidub. Nii ei vasta tõele ka üldlevinud arusaam, et peale Tuglase esituse justkui polegi sündinud muid Liivi loomingu käsitusi. Kuigi sekundaarsetest käsitlustest ilmnev Liivi-tõlgendus areneb mitmes eri suunas, on üldine arengujoon alustõlgendusega samasuunaline, liikudes n-õ patoloogiast filosoofiasse: alustõlgenduse sisemisele liikumisele omane vastandus, mis tipneb ühelt poolt Tuglase (1927) ja teiselt poolt Talveti (2012) käsitlusega, peegeldub ka siin, konkreetselt Luiga (1914) ja T. Liivi (2006) käsitluste vastanduse näol. See aga tähendab ühtlasi, et kontseptuaalne pööre Liivi-mõistmises, mida seostatakse Talveti tõlgendusega (põhilised käsitlused ilmusid alates 2007. a), on teatud joontes toimunud juba enne Talveti Liivi-alaste tööde ilmumist. Võib-olla seletab see mõnel määral ka Talveti Liivi-tõlgenduse head ja üksmeelset vastuvõttu.²³ Siinjuures on ikkagi Talveti roll Liivi filosoofilise maailma avastamisel ja avamisel kõige kaalukam: ta töötab põhjalikult läbi Liivi käsikirjalise luuleloomingu ning sõnastab uued lähtekohad selle mõistmiseks.

Kuna sekundaarsete käsitluste hulk on suur, siis ma ei rakenda siin üksikasjalist ja konstruktiivset kriitikat, vaid osutan üldisemat laadi probleemidele. Esiteks on jäänud sekundaarsetes käsitlustes ilmnevad tõlgendused väljaarendamata. Siin leidub küll uut moodi lähenemiskatseid Liivile (nt Liiv, T. 2006) ja tema loomingu (nt Krull 1996), kuid lõpuks on käsitletud materjali hulk suuremate üldistuste tegemiseks liiga väikene: sageli keskendutakse liiga väikesele osale Liivi kogutoodangust, aga järeldusi tehakse Liivi loomingu kui terviku kohta. See ei ole veenev. Teisisõnu: sellised fenomenid nagu kontemplatiivne (T. Muru), marginaalne (Krull) või süstemaatiline (T. Liiv) Juhan Liiv vajavad senisest veenvamat esitust. Teiseks pole osatud või peetud vajalikukski luua

²² Silmas peetakse kaupluseketti Konsum.

²³ Ehkki Talveti tõlgenduse suhtes leidub ka mõningaid kriitilisemaid tähelepanekuid (vt Sang, J. 2015: 51), on tema Liivi-alane tegevus laiemalt pärvinud hea vastuvõtu (vt Talivee 2013, Pilter 2013).

piisavaid eeldusi sekundaarsete käsitluste edasiseks uurimiseks-arendamiseks. Paljud neist käsitlustest on hoopis unustusse vajunud.²⁴ Siinkohal tasuks kaaluda sekundaarsete käsitluste taastrükki ühe raamatu kaante vahel. Nii moodustaksid need tööd arvestatava jõu Liivi-mõistmise kujundamisel ning teose „Juhan Liiv mälestustes“ (2000) kõrvale tekiks analoogne „Juhan Liiv käsitlustes“.

Vaadates Liivi-väljaannete ja käsitluste suurt tekstikorpust, tuleb öelda, et Juhan Liiv on meie kultuuris üks enim läbiuuritud ja -kommenteeritud autoreid. Selle foonil võiks küsida, kas Liivi loome avaldamise ja käsitlemise osas on üldse midagi olulist lisada?

Tegelikkuses on olukord teistsugune. Tõsi, Talvet on teinud ära suure töö Liivi luule avaldamises, aga samavõrd asjakohast lähenemist ootab ka Liivi muu loome. Ideaalis võiks Liivi tekstide avaldamine pöörduda varasematest soliidsema kogutud teoste väljaandega.²⁵ Neid mõtteid on mõlgutatud juba 1960ndatest saati, kuid päris sihile pole siiski jõutud. Liivi loome avaldamisel on olulisi tegemata samme (nt tema publitsistikast ei tea laiem lugejaskond midagi).

Mis puudutab aga Liivi käsitlemist, võib eelneva ülevaate võtta kokku kahe järeldusega: 1) Tuglase ja Talveti käsitlused, mis moodustavad Liivi-tõlgenduse aluspinna, on teineteist tühistavas suhtes; mõlemal on eeliseid ja puudujääke; 2) sekundaarsed käsitlused, mis moodustavad Liivi-tõlgenduse pealispinna, on avanud uusi perspektiive, kuid need on kaanoni osas vähe kaasa rääkinud, sest nende väärtust on senini vähe märganud.²⁶

Minu uurimuse taotluseks on asetada Tuglase ja Talveti Liivi-tõlgendused ümber teineteist täiendavasse suhtesse ning kaasata diskussiooni senisest enam sekundaarsetes käsitlustes loodud väärtusi. Selleks tuleb leida Liivi luule käsitlemiseks konkreetne

²⁴ Ainus mõnevõrra laiemat kandepinda leidnud käsitlus on Krulli „Marginaalne Juhan Liiv“ (1996), kajastades uuemates kooliõpikutes (vt Epner jt 2005: 120) ja ajakirjanduses ilmunud vaatlustes (vt Luuk 2014: 26).

²⁵ R. Alekõrs pakkus välja, et Liivi kogutud teosed võiksid ilmuda eri raamatutena žanride järgi, sisaldades proosat, luulet, artikleid ja Liivi kirju (vt Alekõrs 1964). Selline võikski olla jätkuva Liivi-uurimise peamine ülesanne.

²⁶ Näiteks kõige uuemas Liivi-monograafias (2012) pole nimetatud ainsatki seitsmest sekundaarkäsitlusest, mida siin uurimuses on esiletõstetud, kuigi kõik need tööd on Talveti monograafiast varasemad.

lähtekoht, mis samas pakuks pinnast varasema tõlgenduse ümberavamiseks. Sellise võimalusena näen Liivi marginaalide kogu „Ääremärkused“ analüüsi. Selles tekstis räägib Liiv ühelt poolt oma traagilisest elust, mis seostub Tuglase käsitluse fookusega, ning tutvustab teiselt poolt oma kontseptuaalseid arusaamu, mis haakub Talveti käsitluse fookusega. Ka mitmed sekundaarsed käsitlused, mis polemiseerivad Liivi-tõlgenduse pealiiniga, on leidnud toetuspinda just Liivi marginaalidest.

2. JUHAN LIIVI „ÄÄREMÄRKUSED“. VÕIMALUSI PÕHITÕLGENDUSTE LÄHTEKOHTADE AVARDAMISEKS

Käesolevas peatükis analüüsin Liivi marginaale. Seostan neid seejuures sekundaarsetes käsitlustes loodud perspektiividega, et avardada selle tulemusel Liivi-tõlgenduse lähtekohti, mis juurduvad Tuglase ja Talveti käsitlustes.

Marginaalide kõige ulatuslikuma temaatilise sektsiooni moodustavad kirjanduslikud küsimused. Selles tekstis on Liiv seadnud küsimuse sõnakunsti olemuse järele ning siin avanevad tema kirjanduslikud vaated ja põhimõtted. Ennekõike heidavad „Ääremärkused“ valgust niisiis Liivi kunstikäsitusele. Teiseks leidub „Ääremärkustes“ ka eluloolist temaatikat, mis valgustab Liivi puhtisiklikke tundeid ja hoiakuid. Lõpuks on Liiv neis marginaalides teinud katset arendada filosoofilist mõtlemist ja esitanud, tõsi küll, katkendlikult, oma arusaamu inimesest ja teda ümbritsevast maailmast. Nii annab see tekst aimu ka Liivi filosoofilistest otsingutest. Neist kirjanduslikest vaadetest, isiklikest hoiakutest ja filosoofilistest otsingutest lähtuvalt avaneb „Ääremärkustes“ ka Liivi suhtumine tema kaasaegsesse eesti kirjandusse. Kaardistan allpool marginaalide väliseid piirjooni, misjärel käsitlengi „Ääremärkusi“ loetletud temaatiliste tasandite kaupa.

2.1. Liivi marginaalide välised piirjooned

Liivi looming on tervikuna tugeva autobiograafilise tagapõhjaga ning ses mõttes ei anna isiklik-elulooline temaatika tema marginaalidele mingit erilist kaalu. Ka oma kontseptuaalseid arusaamu, kirjanduslikke ja filosoofilisi tähelepanekuid, on Liiv väljendanud kogu loomingu vältel ning kirjanduslik-filosoofiline temaatika leiab käsitlemist mitmetes tema kirjutistes.

Varasemast loomeperioodist, mida kaardistatakse traditsiooniliselt aastatega 1885–1893, on trükistena ja käsikirjadena säilinud umbes 120 luuletust ja kümmekond tõlget (Vinkel 1989a: 374) ning 40 lühemat või pikemat proosateost (Vinkel 1956: 20). Lisaks ilukirjanduslikele tekstidele on säilinud ka arvestatav hulk publitsistikat (vt Liiv 1999:

146–150). Sel perioodil leiavad Liivi kirjanduslikud vaated selgemalt väljendamist ajakirjanduslikes töodes ja proosatekstides. Neil aastatel töötas Liiv ajakirjanikuna erinevate lehtede (Virulane, Sakala, Olevik) toimetuses. Liivi ajakirjanduslikke töid eritlenud R. Põldmäe järgi oli vähese haridusega noor Liiv eesti kirjandusega hästi kursis ja tema kirjutised ei jäänud ajajärgu üldisest tasemest allapoole, vaid paistsid silma oma mõtteselguse ja loogika poolest (Põldmäe, 1964: 626). Tähelepanuväärne on siinkohal juba Liivi esimene kirjanduskriitilist laadi väljaastumine „Mõni sõna seletuseks“ (1887). Proosatöödest kajastuvad kirjanduslikud arusaamad selgemalt E. Vildet pilkavas följetonis „Ühe kirjaniku päevaraamatust“ (1891) ja vestes „Esimesed kirjaniku tundmused“ (1893). Liivi vaadete väljaselgitamisel võib aja- ja ilukirjanduslike tööde kõrval leida tuge ka tema isiklikest kirjadest, mis on suuremas osas adresseeritud Liisa Goldingule, kellele kirjanik saatis aastatel 1885–1892 111 kirja. Neid kirju koondab raamat „Mu kallid Liisi“ (1996).

Hilisemast loomeperioodist, mida raamistatakse traditsiooniliselt aastatega 1894–1913, on säilinud suur hulk tekste, kuid sageli on need jäänud katkendlikeks. Täpsetele arvulistele ühikutele osutamine on siin üsna keeruline. Vinkli järgi on Liivi hilisema loome käsikirjade kogumaht ligi 800 lehte, millest enamik sisaldab luuletusi (Vinkel 1953: 1325). Tuglase järgi on luule alal säilinud u. 1000 tööd²⁷ (Tuglas 1958: 387). Lisaks on säilinud hulk proosaminiatuure, ilukirjanduse mõttes väheväärtuslikke autobiograafilisi kirjutisi ja ka mõned arutlevad laadi katsetused. Sel perioodil esitab Liiv oma kirjanduslikke ja filosoofilisi tähelepanekuid ennekõike mõtterõhulises luules ja lühiproosas. Liivi mõtterõhuline luule on ilmunud eraldiseisva raamatuna „Oh, elul ikka tera on : Mõttesalmid. „Killud““ (2010). Kuid kõige täielikum valik Liivi mõtterõhulist luulet on ilmunud luuleraamatus „Lumi tuiskab, mina laulan“ (2013). Liivi proosaminiatuuride kõige ulatuslikum valik on ilmunud raamatus „Elu sügavusest“ (1934). Liiv kirjutas hilisemal ajal ka arutlusi. Selles kontekstis on märkimisväärne keele- ja stiilialast problemaatikat puudutav kirjutis „Võõraste sõnade tarvitamise asjas“ (1986).

Kuigi Liivi kunstikäsitust ja elutunnetust valgustavad mitmed erinevad kirjutised, on „Ääremärkustel“ siiski mõnevõrra eripärane asend. Esiteks on tähenduslik selle kirjatöö

²⁷ Selle arvu suurus on hilisemad uurijad kahelnud, arvates, et see päris nii suur siiski ei ole.

sünnimoment. Liiv kirjutab need marginaalid elu viimastel aastatel. Varasemad uurijad osutavad üksmeelselt, et see kirjutis pärineb usutavasti 1910. aastast, või vähemalt ei saa see olla kirjutatud varem (Tuglas, 1921: 99; Vinkel 1996: 308). Kirjutamise aega saab fikseerida kirjutises tehtud ajaliste osutuste ja käsitletud kirjanduse järgi.²⁸ Et aga see töö on sündinud kirjaniku elu lõpus, siis tähendab see, et tema mõtteavalduste ja kriitika toetuspinnaks on varasemast avaram kirjanduslik kogemus. Teine tähelepanuväärne aspekt on teose žanriline kuuluvus. Tegemist on arutlevat laadi kirjutisega, milles Liiv üritab oma kogemusi kontseptualiseerida. Sellelaadseid töid on Liivil üksikuid: hilisemast loomeperioodist on selle teksti kõrvale asetada ainult „Võõraste sõnade tarvitamise asjas“. Kolmanda kõneka asjaoluna olgu nimetatud, et selliste kirjutiste seas, kus Liiv teeb katset oma arusaamu kontseptualiseerida, on „Ääremärkused“ kõige ulatuslikum ja põhjalikum. Neljanda eripärana kerkib esile „Ääremärkuste“ isiklikkus. Kui kirjutist „Võõraste sõnade tarvitamise asjas“ on tahetud juba omal ajal avaldada, nagu nähtub käsikirjas leiduvatest võõrastest parandustest (Vinkel 1986: 42), siis puuduvad andmed, et Liiv oleks kunagi proovinud avaldada „Ääremärkusi“. Kuigi sisu järgi otsustades võib kohati jääda mulje, nagu arvestatakse selles tekstis üsna selgelt lugeja pilguga (nt „Küllap need ära leiavad, kellest see mõeldud“ (ÄM: 9)), on neis marginaalides suurem annus isiklikkust kui mõnes teises tema arutlevat laadi kirjutises.

Mis tähendus on sel tekstil Liivi-kaanonis: kuidas on seda avaldatud ja käsitletud? „Ääremärkuste“ käsikiri (F 163 M 2:19) sisaldab 44 neljaks murtud poogna lehekülge (Tuglas 1921: 98) ja ühte lisalehte. Kuna tegemist on katkelise ja äärmiselt raskesti loetava käsikirjaga, siis on kirjutise avaldamine olnud üsna problemaatiline. „Ääremärkused“ on avaldatud väljavõtetena. Esimesena tõi selle kirjutise katkendid lugejani Tuglas teoses „Enesest ja teistest“ (1921), mis kujutab endast „Juhan Liivi kogutud teoste“ esimest köidet. Vinkli koostatud Liivi „Teosed“ (1954) „Ääremärkusi“

²⁸ Käsitletud kirjanduse järgi tundub, et „Ääremärkused“ on kirjutatud aastatel 1910 või 1911. Segadust „Ääremärkuste“ kirjutamise aja määratlemisse toovad aga mõningad ajalised osutused teksti sees: „Kare, lühike, selge on Peterson oma kujutuses. Säärast avaldas ju Petersoni lühike kuje „Nälg“ aasta 18. eest „Olevikus““ (ÄM: 18). Petersoni „Nälg“ ilmus 1890. aastal. Kui Liivi siinkohal usaldada, siis annaks see „Ääremärkuste“ kirjutamise ajaks aasta 1908. Kuid Liiv käsitleb samas kirjutises ka teoseid, mis on ilmunud 1908ndast aastast hiljem. Kokkuvõtlikult võib aga kindlalt öelda, et „Ääremärkused“ on sündinud Liivi loomingulise tegevuse lõpus, kuid täpsemate andmete väljaselgitamine vajab veel uurimist.

aga ei sisaldanud. Tekst ilmus uuesti alles Vinkli koostatud Liivi proosaraamatus „Õöl on üheksa poega“ (1996). Niisiis on „Ääremärkused“ ilmunud raamatu kaante vahel üksnes kahel korral. Lisaks on „Ääremärkused“ ilmunud ajakirjanduse vahendusel – Virumaa Teatajas (2012) suvise järjeloona. „Ääremärkustest“ on avaldatud ka väiksemaid katkendeid. Neid sisaldab kooli õpperaamat „Kirjanduse lugemik 9. klaasile“ (1993) ning Liivi mõttekildude valimik „Elu on mitmekesisuses“ (1995). Üksikuid fragmente „Ääremärkustest“ on pudenenud ka ajakirjanduses ilmunud Liivi mõttekilde tutvustavatesse valikutesse – nt [„Mõttekilde“] (1936).

„Ääremärkuste“ trükis ilmunud redaktsioon põhineb Tuglase tehtud panusel. Kuid käsikirja lähemal vaatlusel ilmneb, et Tuglase „Ääremärkuste“ avaldamise suhtes tehtud alustrajaval tööl (1921) on mitmeid puudusi. Redaktsioonis esineb mitmeid väljajätte (umbes 6 lehekülje jagu), millest osa on vähepõhjendatud. Tegeledes „Ääremärkuste“ redaktsiooni koostamisega, avastas ta Liivi käsikirjade hulgast lehe, mis on kirjutatud samasugusele paberile ja kattub sisuliselt selle kirjutise ainega. Ta mõistab, et leht võib kuuluda „Ääremärkuste“ käsikirja hulka (vt Tuglas 1921: 99), ent otsustab selle sisu avaldada pelgalt järelkommentaaries, lahus „Ääremärkuste“ tekstist. Ometi avab see väikene tekstikatkend ligipääsu „Ääremärkuste“ sügavamate kihtide juurde. Et Tuglasel polnud selle kirjutise suhtes piisavat otsusekindlust, jäi see juba esimeses väljaandes mõnevõrra kõrvaliseks. Selle taustal on ka mõistetav, miks hilisemad väljaanded jätsid selle kirjutise sootuks välja. Kuid erinevate väljaannete tekstid ei kattu täielikult. Nimelt otsustas Vinkel teksti omakorda lühendada, põhjendades, et ta jättis välja osa „väheütlevat teksti“ (Vinkel, 1996: 308). Ilmselt soovis ta anda Liivi mõttearendusele senisest enam selgust ja järjepidevust. Kuid see nõ väheütlev tekst on siiski kõnekas Liivi mõtte kui terviku piiritlemisel. Sellest perspektiivist ei ole ka Vinkli redaktsioon (1996) rahuldav.

„Ääremärkuste“ käsitlemisel on tähendusrikas, et Tuglase esimeses põhjalikumas Liivi-alases uurimus (1914) seda teksti isegi ei mainita. Võimalik, et Tuglas ei olnud sel ajal teadlik „Ääremärkuste“ käsikirja olemasolust. Kuid ka teises monograafias (1927) on „Ääremärkustest“ juttu ainult Liivi loomingu ülevaate täielikkuse mõttes. Liivi hilisemate vaadete tõlgendamisel toetub Tuglas luule analüüsi kõrval pigem tema lühiproosale: miniatuuride vaatlusele pühendab ta terve peatüki. See näitab, et kahe

monograafia kirjutamise vahel avaldatud „Ääremärkused“ ei muuda Liivi hilisemate vaadete tõlgendamise tekstuaalset alust. Tuglas lähtub sellest, mille oli juba varasemas uurimuses paika pannud: „Ta [Liivi lühiproosa kogu „Elu sügavusest“] avab meile selle mõtte-maailma, milles autor aastate jooksul ümber liikus, ning ilmub omaltki poolt väikesena võtmena luuletaja hämara südame manu“ (Tuglas 1914: 49). Niisiis ei kuulu „Ääremärkused“ Tuglase käsitluse tuumtekstide hulka. Kuigi Tuglas pole „Ääremärkusi“ lähemalt käsitlenud, hindas ta seda teksti siiski kõrgelt. See nähtub tema 1921. a. eesti kirjanduse ülevaatest, kus öeldakse, et see kirjutis on „üllatav oma algupärasuse ning mõtterikkusega“ (Tuglas 1922: 225).²⁹

Vinkel on Liivi mõttemaailma avamisel toetunud mõnel määral ka „Ääremärkustele“. Kõige selgemalt nähtub see Vinkli dissertatsioonist (1954), kus ta toetub ka mõnele sellisele „Ääremärkuste“ käsikirja fragmendile, mis pole kunagi trükivalgust näinud. See on ka kindel märk, et kuigi Vinkel on „Ääremärkuste“ avaldamisel (1996) toetunud otseselt Tuglase redaktsioonile (1921), on ta seda käsikirja varasemalt tekstikriitiliselt uurinud. Oma peamises Liivi-uurimuses (1964) pühendab ta „Ääremärkustele“ aga ainult umbes lehekülje, mis on lühimonograafia formaadist tulenevalt isegi mõistetav. Lisaks on Vinkel käsitlenud „Ääremärkusi“ ka väiksemates artiklites (vt Vinkel 1964b). Vinkel tajus tähenduslikult, et „Ääremärkustes“ sõnastatud seisukohad kajastuvad ka Liivi luuletekstides (Vinkel 1964b: 201), kuid kokkuvõttes jääb ta „Ääremärkuste“ suhtes liiga üldsõnaliseks. Ta ei keskendu niivõrd Liivi kunstiliste põhimõtete, isiklike hoiakute ega filosoofiliste otsingute läbivalgustamisele, vaid Liivi ja uuema kirjanduse suhte määratlemisele, osutades luuletaja peamistele kirjanduslikele sümpaatiatele ning kriitikaobjektidele (vt Vinkel 1964a: 104).

Talvet oma käsitluses (2012) „Ääremärkusi“ ei vaatle, osutades sellele tekstile vaid kaudsete viidetega. See on ka mõistetav, sest Talveti käsitluses piirduakse sisuliselt Liivi luuletekstide vaatlusega.³⁰ Nii selgitab Talvet Liivi esteetilisi ja filosoofilisi otsinguid ennekõike tema mõtterõhulisele luulele toetudes. Seega ei kuulu „Ääremärkused“ ka Talveti Liivi-käsitluse tuumtekstide hulka.

²⁹ Siinjuures on huvitav, et Tuglas leiab „Ääremärkustele“ eesti kirjandusest ka mõningaid rööpjooni, osutades J. Liivi ja J. Oksa arvustamisviisi sarnasusele (vt Tuglas 1922: 226).

³⁰ Mõningaid kommentaare Liivi proosatekstidele pakub Talvet Tuglase Liivi-monograafia kordustrüki (2013) järelsõnas „Meelehaige luuleime“.

Mõnevõrra rohkem on Liivi „Ääremärkusi“ vaadeldud sekundaarsetes käsitlustes. Konkreetselt võib osutada Kalamehe (1923/1924), Alekõrre (1960), Salu (1980), Mägra (1984), T. Muru (1991) ja T. Liivi (2006) käsitlustele. Kuid üheski käsitluses pole võetud ette „Ääremärkusi“ tervikuna ega käsitletud seda teksti süstemaatiliselt. Pigem on siin tehtud „Ääremärkustest“ noppeid, arendades mõnd üksikut mõtet.

Seega tuleb tõdeda, et Liivi „Ääremärkused“ on leidnud vähe avaldamist ja käsitlemist ning Liivi-kaanoni südamikku see tekst kahtlemata ei kuulu.

2.2. Liivi marginaalide kirjanduslik temaatika

Liivi kirjanduslikud vaated ja põhimõtted on mõistagi leidnud põhjalikku käsitlemist juba varasemas tõlgenduses, iseäranis primaarsetes käsitlustes. Liivi loomisprintsipi on seostatud peamiselt sümbolistliku (Tuglas) ja realistliku (Vinkel), uusimal ajal aga ka imažistliku (Talvet) esteetikaga. Kuid marginaalide vaatlus võib siiski olemasolevat arusaamist rikastada, seletades Liivi esteetilist programmi ja osutades selle tähelepanuväärsele süsteemsusele.

Liivi hariduslik taust oli puudulik ning tema kirjanduslik eruditsioon põhines pelgalt isiklikul lugemiskogemusel. Aga siiski tuleb rõhutada, et Liivi lugemus ei piirdunud eestikeelse literatuuriga, vaid ta ammutas ka saksakeelsest kultuuriruumist, puudutades ennekõike ilukirjandust, aga ka ajaloolise ja teoreetilise sihiseadega metakirjandust³¹. Liivi kirjanduslike põhimõtete vormumisel on lõpuks teoreetilisest raamatutarkusest küllap aga olulisem praktilises loometöös – nii kriitikuna kui ka kirjanikuna – omandatud kogemused. Järgnevalt valgustan Liivi marginaalide kirjanduslikku temaatikat, keskendudes tema käsitusele luulekunstist.

Liivi kirjutamise stiilis torkab silma küllaltki järjekindel mõistekasutus. Kuid tema arutlus ei liigu ainuüksi üldtuntud esteetika- ja poetikaalaste mõistete raamistikus. Sageli selgitab Liiv oma seisukohti tavakeele sõnavara baasil, toetudes kõnekäändudele

³¹ Ainuüksi kirjutisele „Ääremärkused“ tuginedes, võib osutada, et Liiv oli tutvunud J. Scherri, F. Schilleri ja Hoffmanni töödega. Täpsemate andmete väljaselgitamine vajab veel uurimist. Nimelt on Liiv oma marginaalides küll osutanud mitmetele teostele, millega ta on tutvunud, kuid lähemal vaatlusel ilmnevad teatavad probleemid. Näiteks ütleb Liiv, et tal „kodus Kaiser & Hoffmanni „Retorik“ äratajaks oli“ (ÄM: 6). Kuid nende ridade kirjutajale pole ühemõtteliselt selge, mis teosele Liiv siin viitab. Võib-olla peab ta silmas siiski Schusster & Hoffmanni samanimelist teost (vt Schusster, Hoffmann 1873/1875).

ja kujundliku keelekasutuse võimalustele. Mõisteid ja eristusi, millega ta töötab, pole palju, ning kohati tunduvad need üsna algelised. Sellest hoolimata esitab Liiv tuumakaid seisukohti ja lõpuks tekitavad tema arutlused sügava mulje ning lugeja võib imestades küsida, kuidas pole eesti kultuurimaastikul suudetud enne Liivi nii lihtsaid, aga fundamentaalseid seisukohti sõnastada. Hoolimata Liivi arutluste katkendlikkusest ja sellest tingitud arusaamatustestki, on tema mõttetervikus üsna selge loogika.

Liivi mõtte avamisel pakub tuge R. Alekõrre käsitlus „Luulest ja kujundist“ (vt lk 24). Alekõrs leiab, et Juhan Liiv on meie kultuuris esimesi, kes jõudis arusaamisele, „et tõeline luuletaim ei saa võrsuda kunstlikul [---] pinnasel, seatagu tugesid kui tahes püüdlikult“ (Alekõrs 1960: 591). See juhtmõte võtab konkreetsema kuju Liivi arutluses sisu ja vormi vahekorra üle. Kõigepealt tuleb ütelda, et Liivi arusaam kirjandusteose sisust kui töödeldavast ainekust ning selle vormist kui aine muutumatust välisest kujust on tema kaasajale täiesti tüüpiline.³² Selles mõttes lähtub ka Liiv oma ajajärgu üldisest mõttelaadist. Kuid Liivi arutlustes kohtame siiski teravat poleemikat tema kaasajal valitsenud vormikultusega. „Vorm on surematu, mõte võib muutuda. Tõsi. Aga vorm üksi ei ole muud kui vorm. Laul ei ole mitte vormi pärast, vaid vorm laulu pärast“ (ÄM: 12). Liiv leiab, et vorm omandab tähenduse alles siis, kui on mida vormida. Luule lähtub niisiis vormitavast – kogemusest, mida tahetakse edastada. Kogemust käsitan siin elamuse tähenduses: see on inimese kokkupuude ümbritseva maailmaga (Kaplinski 1997: 15). Mõtet sisu primaarsusest kordab Liiv marginaalides sageli sümboliliselt: „Ei saa müüri ehitada kivide varjudest, vaid kividest enestest“ (ÄM: 5). See mõte omandab luulekunsti eri tasandite käsitlemisel küll mõnevõrra erinevaid tähendusvarjundeid, kuid oma olemuselt püsib see arusaam marginaalide läbivoolus muutumatu väärtusena. Arusaam sisu primaadist vormi suhtes on suunaandev kogu Liivi kunsttunnetuses. Sellest lähtuvad tema seisukohad luulekunsti kujutamiseviisi, esteetika ning väljendusvahendite, poeetika küsimustes. Liivi vormiotsingute raamküsimus seisneb selles, milliste esteetiliste printsiipide ja poeetiliste võtete rakendus loob eeldusi luule sisu mõjukuse kasvuks.

³² Vahetult pärast Liivi surma hakkab seoses vene vormikoolkonna tegevusega toimuma kirjandusteose vormi mõistmises oluline muutus. Vene formalistid toovad käibele arusaama aktiivsest vormist (Väljataga 2014: 341). Kuid Liivi arusaam vormist põhineb formalismieelsel traditsioonil, kus vormi mõisteti pigem kui kirjandusteose passiivset välispinda.

Kuna Liivi luule tõlgendamisel on korduvalt rõhutatud tema tekstide improvisatsioonilist karakterit (vt Tuglas 1958: 425), siis seda enam üllatab lugejat Liivi käsitus luulekunstist oma konkreetsuse, kui mitte ütelda – rangusega. Kohati sõnastab ta otsekui printsiipe: „Et kõik tundmuslik tõesti nähtava kuju on, siis tuleb loomise juures ikka n ä h t a v a g a algada, nähtavaga varjusarnast siduda“ (ÄM: 4). Siin ilmneb Liivi esteetika aluspõhi, tema kirjanduslik „meetod“. Liiv osutab, et üldiselt on luule orienteeritud sisemise, hingelise maailma – „nägematu“ (ÄM: 1) – väljendamisele ja proosavälise, kehalise maailma – „nähtava“ (samas) – kirjeldamisele.³³ Kuid hoolimata luule tundeväljenduslikust sihiseadest, tuleb Liivi järgi loomise juures alustada välise maailma kirjeldamisega.

On tähelepanuväärne, et oma arutlusi võtab Liiv kokku sümboolselt: kujutada tuleb kehadega, mitte varjudega (ÄM: 10). Väline maailm assotsieerub Liivi marginaalide sõnavaras peamiselt keha, harvem ka helina kujundiga, sisemine aga varju, harvem ka kaja kujundiga. (Nende kujundite algupära võib mingil määral seostuda ka Liivi ilukirjandusliku praktikaga. Teatavasti on Liiv vastavalt oma proosa- ja luuleloomega kinnistanud eesti kirjandusse varju ja helina kujundi). Välise maailma peegeldamine tähendab Liivi järgi kujutamist kehadega, sisemise maailma peegeldamine aga kujutamist varjudega. Neid analoogseid kujundipaari (keha-vari; helin-kaja) kasutab Liiv oma marginaalides läbivalt. Liivi arutluse stiil osutab kaude ka tema mõtlemisviisile. Vari ja kaja on keha ja heli jäljed. Liiv tõdeb, et mõtlemine ja tunded tulevad asjadest ja olemisest (ÄM: 1p), s. t kokkupuutest maailmaga. Selles mõttes on tunne kui kogemuse sisu maailma jälg inimeses. Et peegeldada kunstis mitte üksi nende jälgede nimetusi, vaid neid jälgi endid, on vaja kujutada jäljetekitajat. Seega, selleks et luua varje, on vaja kehi. Käsituse luule loomest võtab Liiv kokku tabava näitega ehituskunstist:

Inetu kivi konarline, aga kindel. Lubi ja näotu vahetäitja kivikiilukene. Kaine ja labane, igav ja proosaline. / Objekt objekti pääl hunnikus. Surnud kraam. Aga need kinnitatakse etteteatud plaani järele. / Ja kui valmis templisse astume, missugune vägevus: võlvide, sammaste suurus, kontrastide tugevus ja õrnus – luule ja labasus – nendes on kaja, meistri kätetöös – hing kivis, lubjas, ja subjektiivne tõstab korraga enese kõrgele üle objektiivse (ÄM: 8).

³³ Tuleb silmas pidada, et Liiv kõneleb ennekõike luulest kui lüürikast.

Sedasama mõtet jätkab Liiv hiljemgi:

Ehitus, kaine, kividest ja lubjast, üsna nähtavatest, liht asjadest – ehitusmaterjalist, ja kui tempel valmis – missugune pühadus sääl sees! / Aga kui me nüüd räägime ikka pühadusest, mis templi sees, ja templit ennast ei näe, ehk kui see ennemini lehmalaud – noh, ei pühadust kuskil (ÄM: 10–9p).

Sarnaselt templi ehitusele peaks ka luule lähtuma kõige lihtsamast „ehitusmaterjalist“, ainest, lihtsate ja konkreetsete asjade vaatlusest nende tavapärasuses. Tavaliselt on need asjad isegi näotud ja igavad. Liivi esteetika-käsituse keskmeks on niisiis kujutuse vaesus. Kuid just lihtsajade, kehade kujutamise toob kaasa tundmuse, „kaja, selle enne nimetatud varju, ja see kaja saab nüüd pääasjaks. See on subjektiivse tõus üle objektiivse!“ (ÄM: 10). Liivi järgi võib luule tõusta ilusale ja vaimustavale, vägevale ja pühalikule inetu ja labase, väeti ja tavalise peegeldamisest. Kritiseerides luulekunstis tunnete otsejutustamist, rõhutab Liiv niisiis subjektiivse peegeldamist objektiivse kaudu.

Lisaks luulekunstis üldmetoodilistele, kujutust ja kujutamise viisi puudutavatele küsimustele arutletakse marginaalides pikemalt luulekunstis väljendusvõimaluste üle. Seda alustatakse üksiku poeetilise ühiku, luulelise sõna käsitlemisest, pürgides poeetilise sõnastuse olemuse mõtestamiseni. Liiv võtab arutluse sõnast kokku väga lihtsa määratlusega – „sõnad on asjade kujud, pildid, jälletajad, kajastajad“ (ÄM: 1p). Asja ja sõna suhte käsitlus Liivil – sõna kui asja kuju – on analoogne tema käsitlusega sisu ja vormi vahekorra, kus asi seostub sisu ja sõna vormi kategooriaga. Siinjuures on paslik tuletada meelde Liivi juhtmõtet, et vorm üksi pole muud kui vorm (ÄM: 12) ning seega pole sõna üksi muud kui sõna. Oluline pole „sõna kui tundmuse nimetus“, vaid „sõna kui mõiste oma funktsiooniga“ (Aleks 1960: 599), sõna peaks tegema nähtavaks, tajutavaks, mõistetavaks nähtust ennast. Seega on Liivi järgi luulelise sõna väärtuse mõõdupuuks ennekõike selle osutusjõulisus.

Tõlgendades Liivi mõtet klassikalise, jakobsoniliku poetikakäsituse terminites (vt Jakobson 2012: 1735–1741) nähtub, et Liivi järgi on fundamentaalne luulelise sõna mitte poeetiline, vaid referentsiaalne ehk osutav funktsioon ning seetõttu omab sõna poeetiline funktsioon tähendust üksnes niivõrd, kuivõrd see võimendab sõna

osutusjõudu. Liivi järgi peaks poeetilise funktsiooni eesmärk olema sõnakasutuse lihtsustamine. Kritiseerides luules tühjade sõnadega maalimist, ütleb Liiv: „Ärgu olgu viimases midagi tehtud, vaid tuntud, just helinaks, oma algolevuseks, sõnakas saanud“ (ÄM: 8).

Sõna olemust raamistatakse siin helina-kujundiga. Põhimõtteliselt toetub ka Liivi sõnakäsitlus juba tuttavale helin-kaja vastandusele, kuid nende kujundite tähendus on antud kontekstis mõnevõrra muutunud. Siin on helin-kaja vastanduse eesmärk eristada, sõna-helin sõna-kajast, sisukas sõna tühjast sõnakõlinast. Siinjuures rõhutatakse, et sõnastus ei tohiks olla „tehtud“. Teisisõnu pole vaja muuta sõna poeetiliste vahenditega kuidagi eriliselt nähtavaks ega tõsta esile sõnastust ennast. Liivi seisukohast tähendaks see pelgalt tühjade sõna-kujude poeetilist ehtimist. Liivi mõte on otse vastupidine: sõnad tuleb muuta niivõrd nähtamatuks, et esmalt mõjuks mitte eripärane nimetamisviis, vaid „algolevus“, nähtus, mida sõna nimetab. „Aga ikka seda meeles pidada: mis asjad ise, ilma et nende esitaja välja paistaks, omast jõust, midagi k o g e m a t a , üldist, uut, ammu otsitavat ütleda saavad“ (ÄM: 4), võtab Liiv kokku oma mõtte. Olles vahetult lähendanud luulet muusikale ning sõna noodipeale, lisab Liiv veel ühe aspekti:

Ja sõnaga on samuti – teise kõrval! Temagi on noodipää. Tähendusetu keha, asja nimi ainuses, aga kompositsioon teise kõrval. Siin on kõik see saladus, mille päälle ma välja lähen. (ÄM: 2).

Liiv joonib käsikirjas alla, et sõna „teise kõrval“ on kompositsiooniline element, ehitades üles teatavat tervikut. See tähendab, et küsimus ei seisne ainult üksiku sõna efektis, vaid luuleteose kui terviku osutusjõus ja sellest tulenevalt ka väljenduse kui terviku lihtsuses.

Järgnevalt vaatleb Liiv konkreetseid poeetilisi vahendeid, kuidas luule väljenduses otsustavat lihtsust saavutada. Olles mõtisklenud luulekunsti ja muusika seoste üle, sõnab Liiv: „Ja nõnda läheneb luulekunst, nimelt lüürika, enam muusikale, mõtlev, juurdlev, kujutav, jutustav enam plastilisele, kehalisele, asjalisele, asjale (Gegenstand)“ (ÄM: 1p–3). Liiv leiab, et üldiselt on luulekeeles keskne muusikaalsus, juurdleva, kujutava, jutustava sõnakunsti väljenduses, ennekõike ilmselt proosakeeles, aga plastilisus. Kuid Liiv nõuab proosalt ka seda, mis on omane luulele ja

luulelt ka seda, mis omane proosale, sest „Kõne – ta on kõik muusika! / Kõik aga ka plastika!“ (ÄM: 3). Selles mõttes võiks proosa olla musikaalsem, rütmilisem ja nii ka tundeerksam, luule aga plastilisem, kujukam ja nii pilditeravam. Niisiis seab Liiv luule väljenduse küsimuses rõhuasetuse ennekõike kujutuse plastilisele esitusele. See mõte omandab konkreetsema sisu ühenduses arutlustega kujundi loomisest ja luulevõtetest, kus selgineb, kuidas luulekunstis kujutusi plastiliselt, selgelt ja täpselt väljendada. Liivi arutlused lähtuvad uuema kirjanduse kriitikast:

Hiljuti võtsin kätte miski lehe – kujutas keegi oma armastuse tundmusi ja suve päeva. Küll oli ilus keel. Küll oli ilus lauseehitus, küll oli määratud pikkus, aga mis puudus oli asi millest kõneldi. Ta ei jäänud ei päikese paiste külge, ei ka suve päeva külge, ei kõlvanud ta kirjeldajale enesele – Ta ei olnud loomukohane (ÄM: 3p–5).

Liivi järgi puudub kirjeldatud tekstis asi millest kõneldakse, sest armastuse tunded ja suvepäeva elamused ei jää mitte millegi külge. Hoolimata kirjutaja märkimisväärsest püüdlikkusest, pole osatud oma kogemusi teosesse kinnistada. Sellest tulenevalt ei jäta tekst lugejale sügavat muljet ning lõpuks pole sel mingit väärtust. Liiv leiab, et noored ei anna oma tunnetest kirjutades „oma kujule positsiooni“ (ÄM: 4). Positsiooni andmine tähendab sisuliselt oskust tekitada kujutatavale n-ö ruumi, rajada kandev „ehituskivi“ (sammas), luua põhikujund, mis võimaldaks kujutusel teosesse kinnistuda. Põhikujundi kõrval pöörab Liiv tähelepanu kontrasti loomise vajadusele:

Võta kontrastide eel sarnase juurde sarnane, viska kõlbmatu teisele poole – tule siis suurelt! [---] Lahuta ja vali, lahuta surmapõlgusega! Ükskord tõmbab lahutav end vägivaldaga kokku – viib sind ühes – loomine (ÄM: 3p).

Põhikujundi ja kontrasti loomisega seoses toob Liiv välja kaks luulevõtet: lahutamine ja ühendamine (ÄM: 8).³⁴ Kuna Liiv raamistab esimest võtet lisaks mõistega dissotsiatsioon³⁵ (sammas), siis võiks ka teist võtet markeerida tinglikult sarnastes seostes assotsiatsiooni mõistega („assotsieerima“ = seostama, ühendama). Liiv ei ava otseselt nende luulevõtete sisulist tähendust, kuid kaudselt on see siiski haaratav. Nimelt on Liiv seisukohal, et kui kirjandusteose loomisel üritatakse anda kõik korraga, siis ei anta

³⁴ Need Liivi kirjeldatud luulevõtted on leidnud käsitlemist ka varasemalt (vt Alekõrs 1960: 653–656).

³⁵ See on tagasiviidav ladinakeelsele sõnale „dissociātiō“, mis tähendab lahtumist, eraldamist.

midagi (ÄM: 7), öeldes otse hoiatavalt: „Palju kehasid, – võib külmus tulla. [---] Palju mett koos, [---] – upute!“ (ÄM: 4). Niisiis tuleks luulekunstis esitada oma kogemusi justnagu tükkaaval, teisisõnu – lahutatult. Vastandprintsii, ühendamise põhimõte, seisneb ilmselt aga selles, et õigel hetkel kõik tükid jälle kokku siduda. Hoolimata kahe operatsiooni vastandsuundadest, on need sama eesmärgi teenistuses: luua eeldused, et lugejal oleks võimalus kõike öeldut seedida, et luuletuse sisu jõuaks lugejani, et sõnad läheksid „lihasse-luusse“ (ÄM: 14). Niisiis paneb luuletaja positsiooni loomisega paika teose kandva „ehituskivi“, põhikujundi, kinnistades teose „peamõtte“. Seda põhikujundit hakatakse rikastama kontrasti loomise ning lahutamise ja ühendamise kaudu. Nendele luulevõtetele seab Liiv aga olulise nõude: „Ühendamine ehk lahutamine olgu piinlik puhas, et mitte üks ilmaasjata sõna peamõtte esitajat ära ei lödvenda, väsita“ (ÄM: 8). Oma mõtet lahutamise-ühendamise puhtusest selgitab Liiv kriitilise näitega:

Siin närtsinud lilled ja lehed, / laulab kurb laulus J. Lipp. / Aga, mis tähendavad siin veel lehed? Lehed, kus juba lilledki närtsinud? Eks ole lill, õis ometi tähendusrikkam kui leht. / See on väsitav, lödvenda v juurdelisand (ÄM: 8).

Niisiis rikuvad Liivi järgi sõnakunstiteose põhiliselt vaid kaks asja – sõnade vähesus või paljusus (ÄM: 3). Luulet rikub ennekõike teine aspekt, nagu nähtub ka ülal tsiteeritud näitest. Liivi arvates üritatakse ilusate ja ülevate sõnade kuhjamisega varjata oma kunstioskamatust. Nimelt võivad „muusikalised, lüürilised, – äraplendid pikkades ridades, ilma oma valitseja isandata, positsioonita [---] und sünnitada“ (ÄM: 4) ning tulemuseks on justnagu „selgroota silk“ või „subjektita predikaat“ (samas). Liivi järgi kahjustab iga sisulise kaaluta lisandsõna väljenduse plastilist jõudu, kahjustades kujutuse teravust ja täpsust. See lödvendab luuleteose põhikujundit ning hajutab kontrastid. Lahutamise ja ühendamise eesmärk on põhikujundi avardamine, kontrastide loomine aga ühtlasi põhikujundi pingestamine ja kontrastide alalhoidmine. Lahutamise ja ühendamise puhtus seisneb eraldatud või liidetud n-ö „luulepindade“ kokku mittesulatamises, pehmenduste ja sidematerjali – sõnade ja mõistete sisulise kaaluta paljunduste ja kordamiste vältimises: „Tüsedust, mitte tilgake vesist unistust. Ehk koguni arusaamatust“ (ÄM: 10), võtab Liiv kokku oma mõtte.

Seega võib üldistada, et „Ääremärkustes“ väljajoonistuv Liivi esteetiline programm

seostub ennekõike imażismiga. Jüri Talveti Liivi-käsitlust eritlenud L. Pilteri järgi on „[i]mažist [---] luuletaja, kelle teose tunnetuslik üldistus tõuseb lihtsast, aredalt ja värsitehniliselt koormamata välja joonistuvast kujundist“ (Pilter 2013: 936). Liivi käsitluse järgi on luule kujutuses oluline keha, mitte vari; sõnastuses helin, mitte kaja; stiilis plastilisus, mitte sentimentaalsust.

Peamiselt neist seisukohtadest lähtuvad ka Liivi hinnangud uuemale kirjandusele, kui ta sõnab, et otsib „varjust väljatulekut“ (ÄM: 13). Siinjuures on huvitav, et kui Liiv leiab 19. saj. lõpu ja 20. saj. alguse eesti proosakirjandusest mitmeid tähelepanuväärseid kirjandusteoseid, tõstes esile ennekõike E. Peterson-Särgava, A. Kitzbergi, F. Tuglase ja E. Vilde loomingut, siis eesti luuleväljal ei tõsta ta positiivsel foonil konkreetselt esile ühtki nime. Tajudes küll mõningaid positiivseid jooni eesti uuemas luules, leiab Liiv, et varjust väljatulekut siiski ei sünni. Terava kriitika alla langeb A. Haava, E. Enno ja V. Grünthal-Ridala luulelooming. Ainus, kelle luuleloomingu suhtes ta positiivset meeletust üles näitab, on G. Suits. Tema teostes on Liivi hinnangul „äärt ja sügavust“ (ÄM: 18). Kuid sellest tõdemusest kaugemale, luuleanalüüsini marginaalides ei minda.

Liivi kirjanduskäsitlusel, mida ta „Ääremärkustes“ arendab, on aga ka sügavam tundmuslik ja kontseptuaalne tagapõhi, mis ilmneb marginaalide eluloolises ja filosoofilises temaatikas.

2.3. Liivi marginaalide elulooline temaatika

Liivi elukäiku võib tinglikult kaardistada järgnevalt: 1) luuletaja lapse- ja nooruspõlve aastad (1864–1884); 2) lootusrikkad ajakirjaniku ja vabakutselise kirjaniku ameti aastad (1885–1893/1894); 3) vallavaesena ja avalikust kultuurielust eemal elatud aastad maal (isatalus ja sugulaste pool) (1895–1902); 4) unustusse vajunud luuletaja avalikkuse ette ilmumine ja rahutute rännakute aastad mitmel pool Eestimaal (1903–1913). Ühe sellise rännu käigus ongi sündinud „Ääremärkused“, kus Liiv kirjutab muuhulgas ka oma traagilisest elust pärast vaimset kokkuvarisemist 1893./1894. aastal.

Liivi elulugu on mõistagi põhjalikult uuritud juba tõlgenduse varases järgus. Tuglase Liivi-monograafias (1927) esitatud luuletaja eluloo kirjeldusele, kus on kokku punutud rohkesti Liivi elukäiku valgustavaid dokumente, kirju ja kaasaegsete mälestusi, pole

hilisematel uurijatel olnudki midagi märkimisväärselt lisada. Samas on sellisele elulookäsitlusekesksele Liivi-tõlgendusele heidetud ette, et „[a]rvukad mälestused Liivist tabavad ja jäädvustavad peaaegselt väliseid, tihti kurblõbusaid seiku“ (Talvet 2013b: 395), osutades, et Tuglase lähenemine paraku ka lihtsustab arusaamist Liivist. Seda arusaamist võib aga rikastada Liivi marginaalide analüüs, kuna annab võimaluse läheneda Liivi isikule ja elule tema loominguga kaudu ja sel viisil ei lähtu me enam sellest, kuidas mõistsid Liivi teised, vaid sellest, kuidas Liiv ise ennast nägi ja ise oma elu mõtestas.³⁶ Tõsi, eluloolisest ainekust lähtub otseselt vaid väikene osa Liivi marginaalidest. Kuid siin ei olegi oluline eluloolise temaatika ulatus, vaid selle tähendus.

Marginaalide eluloolise temaatika tõlgendamisel toetun Krulli käsitlusele „Marginaalne Juhan Liiv“ (vt lk 26–27), mille fookuseks on Liivi eripärane asend, tema kirjanduslik ja sotsiaalne marginaalsus, ning sellest võrsuv hoiak. Võtan üle Krulli arusaama, et „*marginaalne kogemus*“³⁷ (Krull 1996: 88) on Liivi elu ja loominguga mõistmisel fundamentaalse tähendusega.

Liivi kirjanduslik marginaalsus on tajutav ka „Ääremärkustes“, kui autor suhestab selles end kaasaegse kirjandusega: ta vaatleb kirjandust kui inimest, kes kord oli ise otsustanud vabakutseliseks kirjanikuks hakata, tundes, et kirjanduslik tegevus töötab talle midagi. Nagu marginaalidest nähtub, oli Liiv, vaatamata teatavale eemalolekule, uuema eesti kirjandusega kursis. Ometi oli tema sekkumine uuema kirjanduse mõttesse suhteliselt passiivne, sest teatavasti ilmusid „Ääremärkused“ hilinemisega, nagu peamine osa Liivi loomingust. Liiv luges rohkesti uuemat eesti kirjandust Laiusel, Johan Kõpu juures, kus sündisid ilmselt ka tema „Ääremärkused“ (Tuglas 1958: 370). Liiv kõneleb A. H. Tammsaare teosest „Noored hinged“ erakordse rõõmu ja valuga, (kuigi teosele tervikuna annab ta lõpuks negatiivse hinnangu):

Ma ei oska õnne kirjeldada – ma olen ju närviline ja siia-sinna visatud õle pihutäis

³⁶ Selle perspektiivi vajadusele osutas omal ajal ka H. Visnapuu, kes oli ka pärast Tuglase monumentaalse Liivi-uurimuse (1927) ilmumist seisukohal, et „meil ei ole mitmekülgset uuritud selle õnnetu luuletaja sisemist traagikat tema loominguga valgusel“ (Visnapuu 2000: 280).

³⁷ Krull kasutab esiti väljendit „*marginaalne kogemus*“ (Krull 1996: 88), kuid hiljem „*marginaalsuse kogemus*“ (Krull 1996: 90). Mina fikseerin Liivi äärepealsuse kogemust viimase määratlusega. Et Krulli mõistekasutus on mõnevõrra lahtine, siis edaspidi räägin marginaalsuse kogemusest ilma jutumärkideta ja Krullile viitamata, osutades siin, et see on ühemõtteliselt tagasiviidav Krulli käsitlusele.

– sagedasti pigistab elu minust tõrva välja, kuna mesi pidi tulema [---] ma ei oska õnne kirjeldada esimese päätüki järgi, mis tundsin, et Eesti romaan ju nii kaugele saanud. [---] / Mina olin hoobilt kade ja õnnetu. Sääll ollakse juba. Ja sina tahad veel olla, loodad veel midagi teha, veel järele jõuda, ehk koguni eesrinda esitada (ÄM: 17p).

Nagu Tammsaare võis kord imetlusega lugeda Liivi „Varju”, loeb nüüd Liiv endast noorema mehe kirjanduslikke saavutusi, mis toovad talle aga meelde tema enda kirjandusliku tegevuse luhtumist. Ta kogeb end kirjanduse eesrinnast mahajäänuna, aga näib, nagu tegelikult tahaks ta kirjandusele veel midagi tähendada, veel midagi olla, teha, järele jõuda. Nendes sõnades avaldub ka enese valus väljanaermine.

Tsiteeritud katkendis on konkreetselt juttu eesti romaani arengust, millesse Liiv oma hilisemal loomeperioodil eriliselt ei panustanud: sellest ajajärgust pole teada ühtki ulatuslikumat jutustuse katsetust. Tegelikuses oli aga Liiv „Ääremärkuste” kirjutamise aegu jõudnud kirjanduselu tähelepanu keskpunkti. Pärast pikka vaikust hakkas Liivi uut loomingut ilmuma 1903. aastast peale (Vinkel 1956: 15). 1904 anti välja Liivi varasemat loomingut koondav „Juhan Liivi kirjatööde kogu” ning umbes sellest ajast algas ka koostöö kujuneva Noor-Eesti rühmituse liikmetega. 1909. aastal avaldati Liivi lühiproosa kogumik „Elu sügavusest“ ja ka „Juhan Liivi luuletuste” esimene trükk, mis segastel asjaoludel küll lugejaskonnani õieti ei jõudnud. Juba järgneval aastal ilmus „Juhan Liivi luuletuste” teine, parandatud trükk. Niisiis oli Liiv „Ääremärkuste” kirjutamise ajaks üha enam tuntust kogunud. Kuid tsiteeritust nähtub, et isegi nende sündmuste taustal tunneb Liiv end eesti kirjandusväljal mahajäänuna, kõrvalise figuurina.

Liivi marginaalsusel on ka teistsuguseid algeid, mis tulevad esile „Ääremärkuste” intiimsematest katkenditest:

Ei taha mind keegi oma katsele kaastegijaks, oma talusse sulaseks. / Nagu pidalitõbine olen Eesti elu keskel, ukсед kinni ja südamed, ei saa kellelegi kodu minna kaasa tõmbama, ei tule keegi minu juurde. / Ei saa ega saanud ühtegi hakkama. Lähen, ei taheta, hakkam, nii paljukene kui saan, olen koldekiskuja – ei, muud kui okaskroon, valus, kõiges, kõiges (ÄM: 17).

Ülitundliku inimesena tõlgendas Liiv ümbritsevat ülemäära dramaatiliselt.³⁸ Kuid siinses arutluses pole oluline olukorra objektiivne mõistmine. Esmane on Liivi isiklik kogemus: tsiteeritu järgi hoiavad inimesed temast eemale nagu pidalitõbisest. On ilmne, et Liiv nägi end ka sotsiaalselt kõrvalejätud inimesena. Aimdus, et tema vastu ei tunta ei kirjanduslikus ega ka inimlikus mõttes mingit huvi, süvendab Liivis alaväärsustunnet:

Vanad on vaikinud mitte üksi oma vanamoodsuse pärast, tihti ka noorusest tagasitõrjumise pärast. / Kütta olen saanud mina ise. Hullumajas olen istunud ... (ÄM: 9). [---] / [M]ina olen vaikinud, et – tehku paremad oma tööd. Ja seda olen mõelnud, sest seda on mulle öeldud. Ja ma olen uskuda katsunud ja ootanud ... (ÄM: 11p).

Liivi mälestus sellest, kuidas tema kirjanduslikud pürgimused ükskõikselt tagasi lükati (meenutatagu kasvõi jutustuse „Vari“ avaldamislugu), kuidas ta lõpuks pinge all kokku varises, ning kuidas sellega seoses purunesid kõik lootused kirjanikuks saada ja isikliku elu oma soove mööda korralda, tekitab trotsliku hoiaku enam üldse mitte kellegi teise jaoks kirjutada. Liivi nägemuses võiksidki nüüd nii luulet kui kriitikat kirjutada vaid need „paremad“, kelle tööd on leidnud avalikku aktsepteerimist.

Näib ilmne, et Liivi marginaalsus on kõigepealt tugeva negatiivse märgistusega. Liivi äärepealne asend, nii kirjanduslikus kui ka sotsiaalses mõttes, on ennekõike õnnetus, mida ta eluterve suhtumisega on üritanud vältida. Ka Liiv unistas inimlikult tüüpilisest käekäigust, sobivast ametist ja elust – kirjanikuks olemisest ja heast abielust. Hetzeli tänava korteris kirjutatud tugeva autobiograafilise taustaga vestest „Esimesed kirjaniku tundmused” leiame järgmise kirjelduse:

Ma pigistasin silmad kinni [---]. Seesamasugune vaikne tuba, seesama kirjutuslaud ja keegi, nagu mina ise, kirjutab kiiresti midagi väga tähtsat. Teemasin sahib nii armsalt ja – minusarnase mehe vastu teisel pool lauda istub keegi – keegi, kelle väikesi valgeid käsi ma ainult näen, kuidas nad väikese korvikese kõrval liiguvad – magus, magus! Sääl kaovad käed, kerge kuju liigub eemale [---] teelaua juures on midagi seada. Sääl pannakse pehme käsi mu kaela pääle: Tule sööma, kallid! (Liiv 1928: 16–17).

Olgugi et tsiteerimist leidnud veste on kirjutatud mõnevõrra iroonilises võtmes,

³⁸ Siinkohal on asjakohaseks näiteks Liivi ja Grenzsteini vahekorda puudutavad küsimused. Nimelt annab Liiv marginaalides mõista, nagu oleks Grenzstein ta hüljanud, soovinud ta lahkumist Oleviku toimetusest (vt ÄM: 6). Kuid leidub ka usutavaid andmeid, et tegelikult soovis erinevatel põhjustel Liiv ise töölt lahkuda (vt Tuglas 1958: 234–235).

iseloomustab ka Liivi ennast igatsus mageda „perekondliku elu püdi“ järele ning soov saada auväärt kirjanikuhärraks, kes teeb „midagi väga tähtsat“ (samas). Liivi häälele annabki jõu ja veenvuse asjaolu, et päriselt on see inimene tahtnud olla midagi muud kui kirjanduse ja elu abitu pealtvaataja. Liivi marginaliseerumist ei kannusta kaalutletud valik kirjanduslikust ja sotsiaalsest keskkonnast eristuda ja eralduda, vaid võimetus sellesse sulanduda nii, et ta selle jaoks midagi tähendaks. Liiv koges juba varakult raskust ümbrusega kohanemisel ning suutmatus seda konflikti ületada, leida kirjanduses ja elus mingi kindel koht üksnes võimendas traagikat.

Liivi marginaalsust on ka põhitõlgendustes esile tõstetud, peamiselt „üleliigse inimese“³⁹ (Tuglas 1958: 113) kogemuse võtmes.⁴⁰ Siinjuures on huvitav, et Liivi marginaalsust on juba omal ajal nähtud tema loomingus esinevate teatavate kujundite algupärana. Liivi marginaalsust käsitledes kirjutab Vinkel: „Nii tekkis elava kujutlusvõimega Juhanil nähtavasti varakult iha midagi suurt, erakordset korda saata, silmapaistvaks inimeseks saada, nagu see keskkonnaga mittesobivail lastel mõnigi kord esineb. Sellest tema biograafiates märgitud unistuslikkus, sellest tema loomingus ja kirjavahetuses kajastuv [---] helina kuulmine (Vinkel 1964a: 16).

Kuid Liivi „Ääremärkused“ ei väljenda ainuüksi marginaalse asendi rõhuvust, alaväärsustunnet või „üleliigse inimese“ kaebust. Neist marginaalidest ilmneb muudki. Me teame, et Liiv, valusa marginaalsuse kogemuse küüsis, siiski jätkas kirjutamist. „Gr[enzsteinist] mahajäetud, omastest salatud, luuletasin ma oma halli luulet! ...“ (ÄM: 5p), seletab ta ise. Kuid „Ääremärkustest“ nähtub, et siinjuures sünnib Liivi hoiakutes põhimõtteline muutus.

Liiv kritiseerib „Ääremärkustes“ 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse sentimentaalsusest kurnatud halli eesti kirjandust, milles püüti hallides toonides kujutada seespõlist rõhuvust, mis aga ei jõudnud kusagil sõnakõlast kaugemale ega saavutanud mingit põhimõttelist mõistmist. Seda fenomeni nimetab Liiv Eesti väsimuseks, heites kirjandusele ette väsinud stiili ja kunstioskamatus. (ÄM: 5–5p)

³⁹ Selle väljendi korjas Tuglas üles Liivi enda kirjutisest „Õige koha pääl“ (vt Liiv 1892: 472).

⁴⁰ Varasemate Liivi-uurijate kirjutistele toetudes võib väita, et marginaalsuse kogemus moodustab läbi Liivi elu ühe üsna katkematu joone. Liiv võttis küll ette tõsiseid samme nii kirjanduslikus tegevuses kui ka isikliku elu korraldamises, et „üleliigse inimese“ olukorrast väljuda, eriti 1890ndate aastate alguses, mil ta töötas Oleviku toimetuses ning sealt lahkumise järel ka vabakutselise kirjanikuna. Kuid teatavasti lõppes see kõik hoopis Liivi hulluks tunnistamisega 1894. a, mis võimendas seda kogemust radikaalselt.

Siinjuures osutab Liiv, et ka tema ise on kirjutanud samasuguses armetus toonis, luuletades „hallist murest, hallist igavusest, – ei, õigem sügisest, sügiselisest“ (ÄM: 6). Oma armetule kirjanduslikule tegevusele justkui mõningat õigustust otsides ütleb Liiv:

[I]nimesel mõnikord nii on, nagu ta peaks oma rumaluse ära tegema, siis ta saab elada. Ka minul nii praegu. Ma sumpan oma rumalusele sisse, või maksku ta elu. / Aga siis, kui rumalus tehtud, siis näevad kõik, et see tarkus oli, mitte rumalus – elu kaitse – tung pimedusest valgusele! (ÄM: 6).

Kõigepealt võib tsiteertitust saada aru nii, et Liivi rumalus seisneb ajastule omases väsinud stiili viljelemises: „Ma, väike ise, tegin omi väikseid sügise laulusid – olin hall üle ja üle“ (ÄM: 6). Aga ta on oma rumalust mõistnud ja need tekstid hävitanud. Sellises võtmes ongi Liivi mõtet tõlgendatud (vt Vinkel 1964b: 201–202). Kuid siiski tundub, et Liivi sõnad on liiga sügavad üksnes oma kirjandusliku tegevuse õigustamiseks.

Liiv mainib sealsamas, et ta põletas oma hallid luuletused (vt ÄM: 6). 1894. aastal põletas ta tõepoolest oma käsikirjad, sh 1892. aasta lõpul koostatud luuletuskogu käsikirja, millele ta oli ometi eelnevalt kirjastajat otsinud. Tegelikult oli see juba teine ebaõnnestunud katse ise oma luuletusi raamatuna avaldada, sest ka esimese luulekogu „Õied ja okkad“ käsikiri ei pakkunud kirjastajatele huvi. Liiv, osutanud oma tekstid põletada, jätkab: „Ja siis leidsin halli luule [---] kirjanduses eest. Leidsin enese omast nõrgema. / Küll oli siis valus!“ (ÄM: 6). Ilmselt tundis Liiv end eriti rumalana siis, kui avastas, et samal ajal, mil tema oma tekstid (mida luulekoguna avaldada ju ei soovitud) hävitas, avaldati tema katsetustest armetumaidki tekste.

Kuid pangem tähele, et Liiv aktsepteerib oma rumalust – „Ma sumpan oma rumalusele sisse“ – ning lepib kõrvalejätusega. Püüdes seda eluhinnaga mõista, omandab marginaalsus Liivi mõtlemises põhimõttelise kaalu ja pelutavast marginaalsuse kogemusest võrsub tahtlik enesemääratlus. Sarnasele järeltulele jõudis Liivi marginaalsust analüüsides ka Krull, kes väitis lõpuks, et Liiv ei pääsenud marginaalsuse ringist kunagi välja, kuid hiljem ta seda enam ei tahtnudki, „sest marginaalsus oli saanud tema olemisviisiks“ (Krull 1996: 91). Kui inimesed Liivi ümber võisid tema marginaliseerumist mõista üksi suutmatusega kirjandusväljal läbi lüüa ja elus hakkama saada, nähes Liivi ennast rumalukesena, kes lausa

vaimupimedusse langenud, siis Liiv ise avastas selles mingit laadi tarkuse, mis on vastupidiselt, nagu ta ütleb, „tung pimedusest valgusele“. Liivi marginaalsusse puutuvalt tuleb niisiis rõhutada, et lõpuks omandab see siiski ka positiivse mõõtme. Eluraskuste puntrasse sumbates toimub Liivi suhtumises muutus ning tema õnnetu marginaliseerumine päädib kaalutletud hoiakuga hoida kirjanduslikust ja sotsiaalsest keskkonnast eemale.

Tsiteeritud tekstikatkendist selgub veel teinegi aspekt. Hoolimata sellest, et Liivi loomingut omal ajal piisavalt ei hinnatud ning toimetused lükkasid tema tööd tagasi, ei tunne Liiv end teiste luuletajate kõrval alaväärsena. Tunnistas ta ju ise, et kirjandus, mille ta eest leidis, oli tegelikult tema loomingust nõrgem. Seega hoolimata tagasitõrjutusest ja teiste inimeste arvamusest, jätkus tal kindlasti usku oma loomisvõimesse ning vaatamata kogu välisele armetusele võis Liiv mingitel hetkedel tunda end teistest hoopis tugevamana, tajudes, et ta on ka kogu oma marginaalsuses tunnustamist leidnud autoritest justkui üle.⁴¹ Marginaalsusega leppides näeb Liiv oma elu traagikat uues valguses:

Midagi ei ole üleliiga. Kurbus ka mitte. Kannatus ka mitte. Tules puhastub kuld, suru all, nagu telliskivide põllul, enesetunne. [---] / Ei, kannatus karastab, teeb surematuks (ÄM: 22–21).⁴²

Need read kuuluvad „Ääremärkuste“ viimaste arutluste sekka ning võtavad kokku eluloolisest ainekust lähtuvad mõttearendused. Liiv leiab, et kurbuse ja kannatuse (ning nagu varem täheldati – ka rumaluse) koorem pole üleliigne: marginaalsuse kogemuse surve all puhastub enesetunne (ehk iseteadvus, eneseväärikustunne). Ilmselt seisnebki just selles Liivi jaoks n-ö rumaluse äratagemise tarkus. On ilmne, et tsiteeritu ei ole enam „üleliigse inimese“ jõuetu kaebus. Aga kuidas seda hoiakut siis kirjeldada?

Sellist laadi küsimuse ees seisis ka B. Kangro, andes Liivi jõulise hoiaku kirjeldamisel järgmise vastuse: „[S]ee ei ole tasase „üleliigse inimese“ nõder ning allaheitlik halisemine, vaid üleinimeslik mäss“ (Kangro 1973: 54), osutades viimasega F. Nietzsche nimele. Liivi otsus võtta oma olemise koorem enda kanda haakub

⁴¹ On teda, et Liivi elus leidis ka äärmuslikke hetki, mil teda tabas suureshullustus: ta arvas endal olevat kuninglikku päritolu ning uskus, et poola rahvas ootab teda kui oma tegelikku troonipärijat võimule.

⁴² „Ääremärkuste“ käsikirja numeratsioonis esineb siin väikene ebatäpsus (nr 21 ja 22 on läinud vahetusse). Viitan siiski selle kui aktsepteeritud süsteemi järgi.

tõepoolest Nietzsche üliinimese käsitlusega, mille järgi loob inimene ise oma väärtused, otsustab enda iseolemise üle, eelistades etteantud normide keskel elamise asemel hüperborealikku elu jäämägedes (Nietzsche 2007: 7). Niisiis on Liivi hoiakutes „üleliigse inimese“ kogemuse kõrval ka midagi üliinimeselikku.

Need Liivi hoiakud selginevad mõnel määral ka ühenduses tema hilisema autobiograafilise proosaloominguga. Täendusriikka pealkirjaga miniatuuris „Midagi ei lähe kaotsi“ kirjutatakse:

Nurjaläinud tundelauludest saavad hääd tundejutud, luulejutud; nurjaläinud armastusest hääd laulud. / Midagi ei lähe kaotsi. Vaja ainult halb luuletaja olla, et hää jutukirjanikuna [---] ärgata. Vaja ainult kord õnnetult armastada, et kõige ülemasse tõusta, suureks laulikuks saada. Jõudude värskemine igal pool (Liiv 1934: 100).

Kahtlemata kõlab tsiteeritud tekstikatkest läbi marginaalsuse valu ja võib-olle isegi otsesemalt ja sentimentaalsemalt kui eelnevalt tsiteeritud vestest „Esimesed kirjaniku tundmused“.⁴³ Kuid sellest tähelepanuväärsem on siin see, et pärast kõikide lootuste kaotamist, kirjandusliku tegevuse ja isikliku elu korraldamise katsete põhjalikku nurjumist, tunnistatakse, et „[m]idagi ei lähe kaotsi“, osutades marginaalsuses sündivale jõudude värskemisele.

„Ääremärkustest“ nähtub, et Liiv kannatas marginaalse asendi rõhuvuse, alaväärsustunde ja „üleliigse inimese“ seisukorra all. Kuid niisamuti ilmneb marginaalidest, et Liiv lepib oma marginaalsusega, millega seoses tähtsavad temas sootuks vastupidised tunded ja hoiakud. Seda poolt Liivist on aga põhitõlgendustes vähe märgatud.

2.4. Liivi marginaalide filosoofiline temaatika

Liivi filosoofiaga seostub mõistagi ka tema esteetiline programm, millest oli juttu eespool. Ometi ei pea ma Liivi filosoofia all silmas enam tema esteetikat, kunsti-filosoofiat, vaid selle avaramaid eelduseid ja taustasid, Liivi tunnetuslikku süsteemi,

⁴³ Lühipaljas „Midagi ei lähe kaotsi“ mõeldakse otseselt selle üle, kuidas kellekski „suureks“ saada, kujutades seda üsnagi armetutes joontes: „Ja kes kumbagi ei või, ei luuletada ega juttu kirjutada, küll aga – südant kaotada, – sellest kõneldakse: Ta, mees, kannatab ...“ (Liiv 1934: 100).

mille keskmeks on ennekõike inimese- ja maailmakäsitus.

Liivi filosoofilised arusaamad on leidnud käsitlemist just viimastel aastatel. Kui Tuglas pühendas oma ulatuslikus monograafias (1927) Liivi maailmavaatelistele küsimustele läbivalgustamisele umbes kuus lehekülge (vt Tuglas 1958: 446–452), siis Talveti jaoks on see tema monograafias (2012) keskne eesmärk. (Samas on Liivi elukäigu käsitlemisega olukord täpselt vastupidine). Nagu eelnevalt märgitud, toetuvad Tuglas ja Talvet Liivi filosoofia seletamisel vastavalt proosaminiatuuridele ja mõtteriistadele. „Ääremärkuste“ vaatlus võimaldab aga läheneda Liivi mõttemaailmale tema arutluste kaudu, mis üldjuhul väljendavad Liivi seisukohti otsesemalt ning mõnevõrra lihtsamalt ja selgemalt keeles.

Kuigi Liivil oli puudulik hariduslik taust, ei saa talle ette heita klassikalise filosoofia põhiprobleemide ja -mõistete täielikku võõristamist, sest ta teeb siin-seal oma loomingus osutusi klassikalise filosoofia teemadele, probleemidele, teostele ja autoritele. Liivi käsikirjadele tuginedes väidab Tuglas, et Liiv oli tutvunud vähemalt F. Schellingi, A. Schopenhaueri ja F. Nietzsche teostega ning lugenud filosoofiaajaloolisi käsitlusi (Tuglas 1958: 447). Konkreetselt osutab Tuglas siinjuures A. Schwegleri filosoofia ajaloole. Schwegleri käsitlus annab ülevaate filosoofiaajaloost, eelsokraatilisest Vana-Kreeka mõtlemisest kuni umbes Schopenhaueri loominguni (vt Schwegler 1889).

Kuid klassikalise filosoofia mõju Liivile pole põhjust ka üle hinnata. Kuna Liiv ei formuleeri oma seisukohti klassikalisele filosoofiale tuginedes, siis ei kannu see tema mõttemaailmas mingit otsustavat rolli. Juba Tuglas tajus Liivi loomingust ilmutava tunnetusliku üldistuse eripära, öeldes, et seal „valitseb oma sügav tarkus, sügav tõeteadmise, sügav filosoofia, mis aga seda ei vasta, mis meie nende nimede all igapäises elus tunneme“ (Tuglas 1914: 75). Veel tugevamalt on seda aspekti rõhutanud Talvet, väites, et Liivi filosoofiline süsteem pole taandatav mitte ühelegi varasemale eeskujule (Talvet 2013c: 4).

Marginaalide filosoofilise temaatika avamisel pakub mõningat toetuspinda T. Muru käsitlus „Veel üks katse läheneda Juhan Liivi luulele“ (vt lk 25–26), milles autor osutab, et Liiv „ei loo ega tegutse mingi kontseptsiooni või ideoloogia järgi, vaid püüab õieti vaadata ja kuulda“ (Muru 1991: 45). Näib tõesti nii, et kuigi Liivi mõtlemine tipneb

ühelt poolt omapärase filosoofilise kontseptsiooniga, on sellest olulisemgi tema eripärane filosoferimisstiil – püüd õigesti vaadata ja kuulda. Alljärgnevalt kaardistangi Liivi mõtlemise põhilisi seisukohti ning selgitan seejärel tema eripärast filosoferimisstiili.

Selleks et tabada Liivi filosoofilist mõtet „Ääremärkustes“, tuleb pöörata tähelepanu selle kirjatöö päris algusesse. Juba Alekõrs märkas ja käsitles Liivi marginaalide tähendusrikast motot: „Sõnad helisevad. Helin on meie hing“ (ÄM: 1). Ent Alekõrs, kes lähtus oma Liivi-vaatluses Tuglase koostatud redaktsioonist, ei teadnud ilmselt, et käsikirjas on Liiv selle moto siiski maha kriipsutanud. Samas võib arvata, et Liiv ei mõelnud siinjuures siiski oma mõttest loobuda, vaid seda täpsustada.⁴⁴ Siinjuures tuletagem meelde, et Tuglas leidis Liivi käsikirjade hulgast lehe (vt käsikirja väljavõtet 1), mis on kirjutatud samasugusele paberile, ning mille sisu seostub otseselt „Ääremärkustega“.

⁴⁴ Liivi mahakriipsutustes tuleb mõista mõningaid eripäraseid jooni. Sageli esineb „Ääremärkuste“ käsikirjas pikki maha tõmbamisi ühe pika joonega vertikaalselt või risti üle lehekülje. Nende mahakriipsutuste all on sageli terviklik mõte, mille Liiv on miskipärast otsustanud kustutada. Samuti esineb käsikirjas lühemaid mahatõmbamisi või kriipsutusi horisontaalsete joontena. Nende all on sageli pooliklik mõte, mis on maha tõmmatud selle teisendamise, täpsustamise, tihendamise eesmärgil. Usun, et sarnaste taotlustega on kustutatud ka „Ääremärkuste“ moto.

otsustanud sedagi teisendada ja täpsustada. Niisiis on põhjust uskuda, et see leht kuulub „Ääremärkuste“ käsikirja hulka. Selles kirjutises seisab:

Kas seda kõike muidu saab, kui et ise piinlik külm, nägemata olla, et asjad, kehad, objektid seda enam meie asemel kõneleksid. Keha kehale vastu paistvaks, mitte meie ise. Asjad, kehad, konstruktsioon helisevad. Helin on meie hing, mis nägemata juhtis. Meie teha, kui osavad me siin kangrud oleme hinge kangast kududes – kunsti kujutades. / Ühte veel. Ole sõnades nii lühike, et teine enam lühemat vormi võtta ei või. Siis on kirjeldus üle vaatlik. / Mõtlemine on raske. Sõnad peavad seda nõnda kergeks tegema, kuida võimalik. / Tunde hingus on hell. Sõnad peavad teda hellatada, osatada oskama. / Lai põld paistab – eetika. Kuid see on ise asi. / Nõnda palju alamate ridade sissejuhatuses. / Sõnad on noodipääd – kõnelevas kunstis. Meie peame neid trehvata oskama (ÄM: 23).

Nagu näeme, on see kirjutis otseselt sissejuhatava taotlusega ning lõpeb sõna sellise määratlusega (sõna kui noodipea), millega „Ääremärkuste“ trüki ilmunud versioon algab. Usun, et Liiv mõtles varustada „Ääremärkused“ moto asemel väikese sissejuhatusega ning nende „alamate ridade“ all peetaksegi silmas just marginaale. Selles „Ääremärkusi“ sissejuhatavas kirjutises on Liiv võtnud kokku marginaalide põhilised rõhuasetused ning sõnastanud tuumakaid seisukohti, mis valgustavad mitmeid „Ääremärkustes“ sisalduvaid arutlusi.

Liivi arutluses inimesest ja maailmast on taas kesketeks kujunditeks keha ja helin: „Asjad, kehad, konstruktsioon helisevad. Helin on meie hing, mis nägemata juhtis“ (ÄM: 23). Liivile on omane sõnastada oma mõtteid nappide vahenditega, neid pikemalt seletamata. Antud juhul ei võimalda aga Liivile iseloomulik kujundlikkus ja fragmentaarsus tsiteeritust ühemõtteliselt aru saada. Kõigepealt tekib küsimus, kas hing kehade helana on igäühel erinev või pigem midagi ühist, kas midagi individuaalset või üldist? (vrd Liivi mõttekilluga: „Hing on küll igal ühel, / ilma hinge ei ole kellelgi. / Ja on maailmal üks ühine hing ka: / inimene sest ju aru ei saa (LTML: 373).)

Visandan Liivi mõtte põhilised jooned, lähtudes sellest, mis on tsiteeritus minu arvates olulist. Kuid rõhutan siinjuures, et Liivi mõtet on võimalik ka mõnevõrra teistsuguses suunas tõlgendada.

Tsiteeritud fragmendis on kaks olulist rõhuasetust: kehad helisevad; helin on meie hing. Inimese tuuma kirjeldamisel on Liivi jaoks fundamentaalne hinge mõiste, mis

väljendab siinkohal inimese sisemist olemust.⁴⁵ Kuid hinge ei määratleta siin kogemusülese muutumatu olemise foonil, vaid ümbritseva maailma, muutuva keskkonna, elutegelikkuse taustal: hinge algupära ei seosta Liiv mitte transtsendentse, vaid kogemusmaailmaga. Inimese sisemine olemus ei ole tema jaoks kuidagi sõltumatu välisest maailmast. Siinjuures on oluline tähele panna, et hinge alusena mõistab Liiv teatavat laadi suhet inimese ja maailma vahel, mida ta markeerib helina-kujundiga. Ning et inimene suhestub alati mingil moel välise maailmaga, on tema järgi eksistentsi paratamatu tingimus. Kuid see, milline too suhe on, tuleneb inimese enda valikust: „Meie teha, kui osavad me siin kangrud oleme hinge kangast kududes“ (ÄM: 23), jätkab Liiv oma arutlust. Niisiis on Liiv seda meelt, et see, mis keegi on, ei ole ette määratud, vaid on igäühe enese looming, mille eest kannab igäüks ise vastutust. See on eksistentsifilosoofilise⁴⁶ põhjaga hoiak.

Liivi fragmendist nähtub lisaks, et hing kui elu alge inimeses pärineb justkui elutust maailmast. Seda küsimust on Liiv käsitletud ka proosalaastus „Kaks ja üks“, milles leitakse, et see, millest elu tekkis, pidi ise elus olema: „Loodus elab, loodus mõtleb, teisiti otsustada ei saa“ (Liiv 1934: 81). See arusaamine loob Liivi hingekontseptsioonile animistliku tagapõhja. Nimelt usub Liiv, et hingestatud-olemine pole inimese privileeg, vaid see on omane kogu loodusele: „Kuidas loodus seda teeb, kuidas ta ilma eluta ja mõtteta, inimlikus mõistes võetud, seda teha saab, on suur, sügav saladus“ (samas). Sellest tulenevalt pole inimesel muu loodusega võrreldes mingit erilist asendit, vaid ta on osa tervikust.

Neid Liivi mõttemaailma eripärasid toob oma töödes esile ka Talvet, kes tõlgendab Liivi tunnetuslikku süsteemi olemasolufilosoofilise inimesekäsituse ja holistliku maailmakäsituse võtmes. Kuid Liivi kontekstis pole tähelepanuväärne niivõrd filosoofiline süsteem, see, mida sisulist on ta maailma käsitlemisel paika pannud, kui tema filosoferimisstiil – viis, kuidas ta oma tõlgendust loob.

⁴⁵ Liiv on oma loomingus mitmel pool mõtisklenud hinge ja vaimu vahekorra, osutades nende mõistete kokkukuuluvusele. Kuid tundub, et tema käsitluses on hing isegi midagi tuumakamat või algsemat kui vaim. Vrd „Ei hing ja vaim ei ole kaks asje salgus, / vaid üks on tähe, teine päikse valgus“ (LTML: 386); „Kuis hinge, vaimu vahe oli? / Nii, – üks on säde, teine tuli (LTML: 387).

⁴⁶ Seda mõistet kasutan avaras tähenduses ja pean selle all silmas igasugust filosoofiat, mille põhiküsimuseks on inimese eksistents ehk olemasolu. Sellist laadi filosoofiaid võib filosoofiaajaloolises plaanis ka täpsemalt liigendada (vt nt Luik 2002: 55–58).

Liivi marginaalid algavad küsimusega, kuidas avastada maailma, mis jääb inimesest väljapoole: „Kas seda kõike muidu saab, kui et ise piinlik külm, nägemata olla, et asjad, kehad, objektid seda enam meie asemel kõneleksid“ (ÄM: 23). Liivi filosoferimisstiil ei tähenda lähtumist mingist uuest kontseptsioonist, vaid katset maailma „õieti vaadata ja kuulda“ (Muru 1991: 45): vaadelda kehasid (asju) ja kuulata nende helisemist (kõnelust). Kuid milles see õige vaatlus seisneb? Liiv ütleb, et siinjuures peab vaatleja „piinlik külm, nägemata“ olema, osutades nii, et subjektilt oodatakse külma ja osavõtmatut hoiakut, et ta võiks ise nähtamatuks jäädes õieti näha teist. Sellest tulenevalt on Liivi filosoferimisstiilile iseloomulik ka teatav eneseeitus. Seoses E. Enno luule vaatlusega, kirjutab Liiv:

Enno laulud – „iseendasse“ minek, nagu luuletaja ise ütleb, ei ärata rahuldust. Säält iseendast – just püüan mina välja saada, kellessegi teisesse, elusse, valgusesse, kontrastidesse – mis kirjatõesse puutub (ÄM: 11).

Liivi mõtlemise stiili iseloomustab püüe iseendast „välja saada“, et vaadelda maailma vabana külgejäanud mõtlemisharjumustest ja -raamidest. Kuna Liivi mõtlemise viisis mängib otsustavat rolli „isele“ vastanduv „teine“, siis võiks Liivi filosoferimisstiili raamistada tinglikult kui küsimist teise järele. Teine kui selline on Liivil määratletud väga avaras võtmes, eluna, mille all peetakse silmas maailma, mis jääb inimesest väljapoole.

Sellisele filosoferimisstiilile toetuvad ka Liivi kunstifilosoofilised arusaamad ning siit kasvab välja tema nõue loomuliku kujutuse ja väljenduse järele. „See lõpmatu eelegiline, müstiline valu kõiges looduses – / Raputage loodus luupainajana seljast! Niisugune ta ei ole!“ (ÄM: 5p–7), kirjutab Liiv, kritiseerides loodusmaailma ebaloomulikku kujutamist. Sarnasest perspektiivist kritiseerib Liiv ka keelekasutust: „Ärgem tumestagem oma elavat, helisevat keelt tema murdmisega, keelel peab see päikseline tõmbus olema, mis temal ta kätki ümber osaks oli: tema muusika, tema mahe, tema armas sulav kõla“ (ÄM: 16).⁴⁷ Liivi perspektiivist on oluline püüda avastada maailma ja ka keelt sellisena nagu need on.

⁴⁷ Siin kritiseerib Liiv ilmselt just nooreestlasi, kel tema arvates „näib [---] isesugune euroopastamise iha sees keevat: viha keele vastu, mis kõik mõistavad ja kirjutavad“ (Liiv 1996c: 302).

„Ääremärkustest“ nähtub, et Liivi mõtlemist iseloomustab isepärane filosoofiline kontseptsioon, mis põhisuundumustes on lähedane eksistentsifilosoofiale. Kuid niisamuti ilmneb marginaalidest, et Liivi jaoks pole niivõrd oluline kontseptuaalsus, kuivõrd teatav stiil, mida võib üldistada küsimisena teise järele. Seda poolt Liivi mõttemaailmas on aga vähe märgatud.

Arvestades „Ääremärkuste“ sisulist tuumakust, vääriks see tekst kindlasti varasemast enam tähelepanu, seda nii avaldamise kui ka käsitlemise mõttes. Samuti võimaldab see pakkuda kandepinda laiemale Liivi-tõlgendusele.

„Ääremärkuste“ foonil on võimalik avardada põhiliste, Tuglase ja Talveti Liivi-tõlgenduste peamisi eeldusi. Tuglase tõlgenduse põhiliseks eelduseks on, et Liivi luulekujundeid saab seletada tema traagilise elu taustal. Liivi isikut ja elu käsitledes rõhutab Tuglas ennekõike luuletaja abitust, „üleliigse inimese“ asendit ja vaimuhaigust. Talvet aga lähtub eeldusest, et Liivi luulekujundeid tuleb mõista tema eripärase filosoofia valgusel (Talvet 2013b: 415). Liivi filosoofiat käsitledes rõhutab Talvet ennekõike tema algupärast mõtet, eksistentsifilosoofilist inimese- ja holistlikku maailmakäsitust.

Marginaalid aga võimaldavad avardada arusaamist Liivi sisemisest traagikast ja mõttemaailmast. Esiteks juhivad marginaalid tähelepanu Liivi eripärasest asendist võrsuvale hoiakule, marginaalsusega leppimisele. Teiseks ilmneb „Ääremärkustest“ Liivi eripärast tunnetuslikku süsteemi kandev mõtlemise stiil, teise järele küsimine. Selle taustal hakkab ilmema, et Liivi traagilise elu ja tema filosoofilise hoiaku vahel pole kuristikku. Liivi enda armetus marginaalsuses hakkab idanema talle omane vaatlusviis, küsimine inimesest väljapoole jääva, teise järele: just valusas marginaliseerumises näeb Liiv tungi „pimedusest valgusele“ (ÄM: 6); sellega seoses võrsub temas küsimine teise järele, et ta neelduks kirjutamisel „kellesegi teisesse, elusse, valgusesse“ (ÄM: 11). „Ääremärkustest“ ilmnevad mõttearendused pakuvad niisiis võimaluse mahendada neid kontraste, mida senised põhikäsitlused on loonud, ning tõlgendada tema loomingutki terviklikumal taustal.

3. JUHAN LIIVI LUULETUSED MARGINAALIDE TEEMAARENDUSTE VALGUSES. LISANDUSI PÕHITÕLGENDUSTE JUURDE

Käesolevas peatükis analüüsin „Ääremärkuste“ käsitlemise tulemuste valguses Liivi luuletekste ning teen selle käigus lisandusi põhiliste Liivi-tõlgenduste juurde.

Laiema liigenduse alusel on Liivi luuletekste jaotatud kolme rühma: kujutav luule, mille põhiteemaks on loodus; tundeluule, mille põhiteemadeks on armastus, isiklik saatus ja isamaa; mõtteluule, mille põhiteemaks on inimolemine, ühiskond, kunst jt (vt Jänes: 1935: 16). Kitsama liigenduse alusel ongi Liivi luuletusi jaotatud teemade järgi viide rühma: armastus-, loodus-, isamaalüürika, isikliku saatuselüürika ning mõtteluule (vt Tuglas 1958: 404).⁴⁸ Liivi luuletekste on üritatud liigendada ka kronoloogiliselt. Kõige tähelepanuväärsemaks avalduseks on siinkohal Vinkli koostatud Liivi „Teosed“ (1954/1956). „Teoste“ koostamisel on luuletekste järjestatud vastavalt nende kirjutamise ajale või ilmumisaastale (Vinkel 1989b: 371).⁴⁹

Alljärgnevas analüüsis ei lähtu ma Liivi tekstide temaatilisest ega kronoloogilisest liigendusest. Vastupidi, neil alustel ei ole analüüsis mingit rolli, kuna käsitlen eri ainerühmadesse ning loomeperioodidesse kuuluvaid tekste vaheldumisi. Üldistan Liivi luuletekstide vormilist ja tunnetuslikku külge hoopis tema „Ääremärkustes“ ilmnunud kirjanduslikest põhimõtetest, isiklikest hoiakutest ja filosoofilistest otsingutest lähtuvalt. Alustan Liivi luuletekstide esteetika ja poeetika käsitlemisega ning liigun seejärel luuletuste emotsionaalse ja ideelise pinna, luuletustes vahendatavate tunnete ja üldistuste kirjeldamiseni.

⁴⁸ Hilisemad käsitlused lähtuvad sellest liigendusest. Siinkohal on huvitav, et kui Vinkel jagas Liivi „Teoste“ (1954) pikemas saatesõnas „Juhan Liivi elu ja looming“ Liivi luuletused samuti viide rühma, siis „Teoste“ kordustrukis (1956) on ta jaganud need kuude rühma. Kuid üldiselt liigendatakse Liivi luuletusi Tuglase käsitluse põhjal.

⁴⁹ Liivi tekstide järjestamine kirjutamise aja või ilmumisaastal alusel ei anna siiski täit ülevaadet sellest, millal üks või teine Liivi tekst sündis. Leidub arvestatav hulk Liivi luuletekste, mille kirjutamise aega me ei tea ning mille ilmumisaastal alusel ei saa teha järeldusi teksti võimaliku sünnimomendi kohta.

3.1. Liivi luuletuste esteetika ja poeetika

„Ääremärkuste“ analüüsisist nähtus, et esteetikakäsituses seadis Liiv rõhuasetuse kujutuse vaesusele ning poeetikakäsituses väljenduse lihtsusele. Käsitlen Liivi luuletekste lähtudes nendest rõhuasetustest.⁵⁰

3.1.1. Liivi loomeprintsipi taust

Kaasajal pole veel täielikult loobunud arusaamast, et Liiv ei teadnud midagi luulekunstist ning kirjutas ainuüksi tänu oma müstilist päritolu andele. Sellised seisukohad on Liivi kui vaimuhaige luuletaja kuvandi järelmed uuema aja mõtlemises. „Ääremärkuste“ analüüsi taustal võib aga kindlalt väita, et Liivil on oma küllalt konkreetne esteetiline programm ja arusaamine heast ja halvast luulest. Siinjuures ei taha ma väita, nagu võiks Liivi luuletekste mõista üksnes selle programmi sihikindla rakendamisenä. Sarnasest probleemist lähtudes on Liiv kirjutanud tabava luulekillu: „„Kes laulu teeb, see ei luuleta.“ / „Kes otsib luulet, ei leia ka.“ / Noh, luuletki tuleb teha, / ei otsi sa teda – ei iial siin d ta“ (LTML: 409). Kuid et „luuletki tuleb teha“ ning et selle tegevuse metoodika jätab luulesse oma tähendusliku jälje, on Liiv selle üle oma marginaalides ka arutlenud.

Liivi „Ääremärkuste“ ja luuletuste teatavale lähedusele osutab juba tõsiasi, et mõned marginaalide mõttearendustes leiduvad fragmendid on tuntuks saanud iseseisva proosa- või luulekilluna.⁵¹ See tähendab, et seos Liivi „Ääremärkuste“ ja tema laiema loomingu vahel on ka täiesti otsene. „Ääremärkuste“ ja Liivi luuletuste kokkupuutepunkt ilmneb kõige vahetumalt tema luule selles osas, kus käsitletakse kirjanduslikke küsimusi. Näidetena võib siin tuua nii pikemaid tekste („Laulikule“, „Oleksin ma luuletaja“, „Laulikutele“ jt) kui ka lühikesi luulekilde („Kui ühes mõttevälguga“, „Vormidesse“, „Saksa kirjandus“, „Eeskujud“ jt). Selles luuleosas avalduvad seisukohad ühtivad hästi

⁵⁰ Vaesuse esteetikast on Liivi kontekstis varasemalt kirjutanud ka H. Runnel (vt Runnel 1984: 287). Lihtsuse mõistet on Liivi kontekstis eriti tugevalt esile tõstnud I. Ivask (vt Ivask 1984: 74).

⁵¹ Näiteks selline fragment: „Vorm on surematu, mõte võib muutuda. Tõsi. Aga vorm üksi ei ole muud kui vorm. Laul ei ole mitte vormi pärast, vaid vorm laulu pärast“ (Liiv 1956: 272).

„Ääremärkustes“ sõnastatud kirjanduslike vaadetega. Näiteks kaebab Liivi lüüriline mina luuletuses „Laulikutele“: „on ilu, elu, valu / nii palju ilma sees – / ja sellest kõik nii vähe / on teie lauludes?“ (LTML: 59). Kuid „Ääremärkuste“ foonil omandab Liivi kriitika konkreetsema tähenduse. Ka sellest tekstist ilmneb, et Liivi jaoks on luules esmane „elu leek“ (ÄM: 9p), kuid siin avab ta kriitika pindu laiemalt, osutades väsinud ja halli stiili üksikasjadele. Marginaalide taustal võib öelda, et luuletus „Laulikutele“, mis on sündinud ilmselt 1896. aastal, on Liivi üks esimesi seotud kõnes väljaastumisi elujõuta, halli luulekooli ehk „Eesti väsimuse“ (ÄM: 5) vastu.

Näiteid „Ääremärkuste“ mõttearenduste ja Liivi luuletekstides avalduvate teemaarenduste kattuvusest leidub veel palju, kuid piirdun siin ainult ühe lisanäitega. Nimelt kritiseerib Liiv luulekillus „Eeskujud“ matkimist loomingulises tegevuses: „Kuulsad mehed on hääd eeskujud. / Aga mitte enam kui eeskujud!“ (LTML: 408). Marginaalides sõnab Liiv, et „läinud generatsiooni varjudest enam uut elu luua ei saa. Nad on hauda läinud ja nendest tundmustele antud kujud, sõnad jäänud. Uut Schillerit ei loetaks enam nagu enne Schilleritki Schillerit ei olnud“ (ÄM: 7), osutades kirjanduslike eeskujude matkimise mõttetusele. Niisiis on „Ääremärkustes“ sõnastatud seisukohad tema luulesse ka otseselt sisse kirjutatud.

Oluline on tähele panna, et Liivi see luuleosa, mis käsitleb loomist ennast, andes Talveti sõnul kokku „Liivi väikese esteetilise manifesti“ (Talvet 2012: 42), ühtib marginaalides avalduva esteetilise programmiga. Marginaalides leiduv kirjanduskäsitlus moodustab Liivi selle luuleosa sidusa taustsüsteemi, avades ja seletades neis tekstides ja luulekildudes avalduvaid üksikuid mõtteid ja seisukohti. Lisaks erinevatel tasanditel sõnastatud esteetiliste põhimõtete ühtivusele on aga oluline märgata Liivi esteetilise programmi sügavamat seost tema luuletustega.

3.2.2. Vaesuse esteetika ja lihtsuse poeetika

Liiv võrdleb luule loomist templi ehitamisega, mis algab kõige lihtsamatest detailidest: „Et kõik tundmuslik tõesti nähtava kuju on, siis tuleb loomise juures ikka n ä h t a v a g a algada, nähtavaga varjusarnast siduda“ (ÄM: 4). Selline loomisviis on iseloomulik ka Liivi luuletekstidele, mis algavad sageli väga lihtsa objekti või nähtuse kujutamise. Eriti selgelt ilmneb see tema luuleloomingu kõige ulatuslikumast sektsioonist –

looduslüürikast. Mõnikord keskendubki Liivi luuletekst ainult ühele detailile. Tuntuimaks näiteks on siinjuures ehk „Lumehelbeke“: „ Lumehelbeke / tasa, tasa / liugleb aknale, / tasa ... tasa...“ (LTML: 148). Siin toimib lumehelbekese kujund tervet teksti kooshoidva struktuurilemendi ehk ehituskivina. Tihti näib selliselt figureeriv luuletuse põhikujund üsna lihtne, esmapilgul isegi triviaalne: lilleke („Kust jalgtee kõrvale kääneb“, „Meelespea“, „Sügise lill“), linnupesa („Tühja pesa ees“), laevake („Üle vee“). Ka selline kujundivalik on Liivi esteetikaprogrammi sisse kirjutatud: tegemist on materiaalse objektiga, millega on võimalikult paljudel kokkupuude. Alles sellelt omamoodi vaeselt kujutusobjektilt saab liikuda edasi keerulisemate nähtuste tabamiseni.

Neid lihtsaid põhidetaile avatakse luuletuses kõikvõimalikest eri tahkudest, suhestades neid aeglaselt, rida-realt mõne tegevuse ja teise detailiga. Luuletuses „Kust jalgtee kõrvale kääneb“ kirjeldatakse maastikku, kus „kasvab sirelipõõsas / üks lillekene ka“. Selle lillekese seoseid ümbritsevaga arendatakse edasi kahes järgnevas stroofis: „Tuul jahutavalt lööb silmi / ja jahutab lilleke ka“ ning viimases salmis vastavalt: „ja sügise õhk on nii puhas / ja puhas on lilleke ka.“ (SjS: 217). Sel moel pole värsiread koormatud uute kujutluspiltidega, vastupidi – igas reas on ühisosa eelmisega, millele lisatakse tasapisi midagi uut.

Detaili üht- ja teistpidi avamine viib Liivile omaste võtete, lahutamise ehk dissotsiatsiooni ja ühendamise ehk assotsiatsioonini (vt lk 42), mis peaksid üheskoos toimides aitama luuletuse sisul lugeja „lihasse-luusse“ jõuda (ÄM: 14). Ühtaegu kujutluspildi läbivalgustav ja detailne vaatlus, teisalt nende objektide üldistav kokkuvõtmine tekitab kontrasti, mille mõju Liiv „Ääremärkustes“ hindab. Sel moel kujutatakse luuletuses „Ma kõndisin metsa poole“ mitme stroofi alguses, kuidas lüüriline mina kõnnib kord metsa poole, kord välja või mäe peale. Alles viimases stroofis seotakse need paigad kokku: „Sa mine, kuhu tahad, / sul ikka varemed ees, / nii metsas, mäel, väljal, / sa ikka nende sees!“ (SjS: 63). Sellest luuletusest on ka näha, kuidas üksikute detailide ja kujutluspiltide varal jõutakse avarama üldistuseni.

Et Liivi järgi jõuab luuletuses kujutatu jõulisemalt kohale siis, kui mitmekesine pilt on jaotatud mitmeks osaks, näitavad veel mitmed teisedki värsiread. Neis on justkui tahetud arvestada lugeja kognitiivse vastuvõtuvõimega. Mõnes luuletuses näib kujutatav

pilt taanduvat kogemuslikule struktuurile: „Mätas – mätas – üks ja teine“ (SjS: 2013). Lahutamise ja ühendamise puhul näib olevat vältimatu kordus: esimesel juhul jagatakse mingi uus kujutus üksikuteks infokildudeks, mida siis igal värsireal üksjagu korratakse, et siis jälle midagi täpsustada ja uut lisada. Taoliste väikeste annustena on tõenäolisem, et see, mida kujutatakse, jõuab lugejas kinnistuda. Tihti peatatakse uue infokillu järel, korratakse ja vähesel määral ka täiendatakse eelmist: „Oleks mul üks kamber / väike kambrike, / oleks mul üks ahi, / väike ahjuke“ (SjS: 42). See värsirida luuletusest „Sandipoisi laul“ meenutab taolise kordusega isegi rahvaluulelikku parallelismi. Samas aitab see kinnistuda ka luuletuse põhikujunditel.

Taoline lahtusvõte võib põimuda ka mõne teise võttega, nt algab luuletus „Meel paremat ei kannata!“ lustlikult isikustavas võtmes: „Tuisk jookseb võidu tuisuga“ (SjS: 62). (Samasuguse värsireaga algab ka luuletus „Tuisk“). Siin on üks üldine mõiste „tuisk“ või „tuisuilm“ jaotatud mitmeks osaks ning need omakorda omavahel suhestatud. Selline kujutusviis jätab lüürilisest kõnelejast tundliku loodusvaatleja mulje.

Ometi ei ole Liivi luuletuste siht tavaliselt mõne loodusnähtuse detailne kujutamine selle enese pärast, vaid pigem piirduaksegi selle väliste piirjoonte kirjeldamisega. Objektide sisemise olemuseni jõutakse siis, kui neid seostatakse lüürilise mina tundmuste ja ideeliste üldistustega. Iseloomulik ongi, et selline tasand pole kunagi kujutatud materiaalist objektidest päriselt lahutatav, vastupidi, tunded ehk see nn varjusarnane on just nende detailide varal üles ehitatud. Nagu eespool tsiteeritud luuletusest „Ma kõndisin metsa poole“ nähtus, on Liivi luuletuses tüüpiline n-ö induktiivne meetod, kus kirjeldatakse mitut kujutuspilti eraldi ning jõutakse selle varal järelduseni. Esineb ka sellist lahendust, kus keskendutakse ühele detailile, nagu lumehelbekesele, lillekesele või kodu mustale laele, vaadeldes seda siis kõikvõimalikest tahkudest ja arendades selle mitmetasandiliseks kujundiks. Nii liigutakse viimase kujundi abil loodud luuletuses „Must lagi on meie toal“ välisest kirjeldamisest („sääl ämblikuvõrku, sääl nõge / on ritsikaid, prussakaid ka“) selle ülekantud tähenduseni („Mis tema kõik kuulnud, näinud [---] / Näind palju pisaraid, nuttu / ja palju riidu ka“), tehes selle varal üldistusi Liivi aja kohta („Must lagi on meie toal ja meie ajal ka“ (SjS: 71)).

Ometi pole kõik Liivi luuletused sellise ülesehitusega: tihti alustab ta hinnangulise

või emotsionaalse üldistusega, misjärel avab mõtte üksikute detailide abiga. Sel moel on ta toiminud näiteks luuletustes „Eile nägin ma Eestimaad!“ ja „Ilus ta ei ole“. Esimese puhul avab ta iga stroofi alguses kõlanud hüüatust Eestimaat väiksemates olustikulistes detailides kuni jõuab selle vaimuelu olukorra üldistuseni; teise puhul kirjeldab ta konkreetsete kujutluspiltidega, mida peab silmas kodumaa inetuse ja ilu all. Kuigi selline liikumine Liivi luuletuses on üsna ebatüüpiline, jääb siin olulisemaks asjaolu, et luuletuses siiski toimub dünaamiline suhe, kus välise tegelikkuse kujutamine on alati seotud sisemiste sfääridega, tundmuslike või ideeliste üldistustega. Abstraktsed üldistused ja subjektiivsed elamused on seotud mingite meeleliselt tajutavate objektidega, mis kujunevad niisiis luuletuse vältel mitut tasandit siduvaks kujundiks.

Kuigi Liivil leidub luuletusi, kus materiaalse objekti kujutamisest kasvab ideeline üldistus, on veelgi rohkemates kohal siiski ka lüürilise mina eksplitsiitne emotsionaalne avaldus. Juba eespool tsiteeritud luuletusest „Must lagi on meie toal“ nähtub, et lüüriline mina lihtsalt ei kirjelda kodu nõrgist lage, vaid kannatab selle pärast: „Näind palju pisaraid, nuttu / ja palju riidu ka, / nii palju, palju valu – / oh issand, halasta!“ (SjS: 71). Emotsiooni vahendamine jääb aga alati kujutatud objektist (kujundist) lahutamatuks. Nagu väga paljudes teisteski tekstides, on luuletuses „Õhtu“ jõutud talveõhtu kirjeldamisest lüürilise mina tunnete väljendamiseni: „täht vilksatab kord udus, / siis uinub tema ka. // Veel tuksatab kord süda, jääb rahul' tema ka: / ta ennast ühendand / on talveõhtuga“ (SjS: 292). Sellest luuletusest nähtub Liivi meetod isegi eksplitsiitselt: süda on „ühendanud“ end talveõhtuga. Ühtlasi kinnistab Liiv sellega, et kirjeldatud loodusnähtused ei figureeri luuletuses vaid üksikute maastikuvaadete kujutamise taotlusel, vaid neil on selgelt kujundi funktsioon.

Lisaks näib, et Liiv ei käsitle nende materiaalsete objektide kirjeldamist ainult kui mingit luuletehnilist atribuutikat, vaid see mängib sisulist rolli selles, kuidas Liiv maailma tajub. Välisel on otsene seos Liivi enesetunnetusega, nagu ilmneb luuletusest „Tuisk“: „Need lumelained väljal, / nad on nii armsad, häd, / kui süda on tudas ja palav, / nad jahutavad pääd“ (SjS: 95). Siin tunneb lüüriline mina, kuidas väline materiaalsus (loodusnähtus – lumi) aitab luuletaja sisemisi kannatusi vaigistada. Tüüpiline on ka sisemise ja välise maailma vahele võrdluspildi loomine, nagu nähtub luuletuses „Lehed lang'sid ...“ (SjS: 88):

Tuulehoog löi vetesse,
lehed lang'sid laintesse:
lained olid tuhakarva,
taevas üle tinakarva,
tuhakarva sügise.

See oli hää mu südame!':
sää! olid tunded tuhakarva,
taevas üle tinakarva,
tinakarva sügise.

Tuuleõhk tõi jahutuse,
leinalained lahutuse:
sügise ja sügise
sõbrad teineteisele.

Luuletuse esimeses stroofis kujutatakse sügisest maastikku veekogu ääres: ikka sel moel, et iga rida lisab eelnevale pildile juurde ühe detaili. Teises stroofis tuleb esile lüürilise mina emotsioon, mis sisaldab vähemasti kolme olulist seost avanenud vaatega. Esiteks saab lugeja teada, et maastik mõjub lüürilisele minale kosutavalt; teiseks ilmneb, et tema enesetunnet on kirjeldatud täpselt niisamuti kui välist ilma; kolmandaks ilmneb järeldusena see, et väline maailm pakub lüürilise mina enesetundele tröösti, kuna moodustab sellega harmoonilise terviku. Kolmandas stroofis toob luuletaja need kaks maailma üldistavalt kokku: „sügise ja sügise / sõbrad teineteisele“. Selline paralleelsete maailmade kujutamine tekitab sümmeetria, mis sunnib luuletust otsast alustama: kas juba selles esmapilgul välise tegelikkuse kujutuses ei avane luuletaja sisemaailm; kas lained, kuhu lehed kukuvad, pole leinalained? Tunne ja väline maailm sulavad kokku üheks lihtsaks ja jõuliseks kujutluseks sügisest looduses ja hinges.

Lisaks eelnevale võimaldab tsiteeritud luuletus märgata Liivi luuletuse sõnastuse lihtsust ja jõudu. Lihtsust süvendab sõnade vähesus: laineid, taevast ja sügist on kujutatud vaid ühe iseloomuliku omadussõnaga, mis kõik omavahel veelkord harmoneeruvad; tuulehoogu ja lehti seostatakse aga vaid ühe verbiga. Jõudu süvendab luuletuse algriim ja värsiridade lühidus.

Liivi järgi tulebki luuletuses rõhuda vormile vaid sel määral, kuivõrd see aitab kaasa sõna osutusjõule (vt lk 40–41). Selles avaldub Liivi lihtsuse poeetika põhimõte. Luuletuses „Lehed lang'sid“ on põhilisteks poeetilisteks elementideks algriimid ja

epiteetidid. Esimene sisendab jõudu ja harmooniat; epiteetidid teevad kujutluse visuaalsemaks ja oma sarnasuse tõttu lihtsaks. Seega, kui luuletus kõneleb sügisest looduses ja hinges, ei taha see tekitada muljet kõledast ja kaootilisest ilmast või tujust. Vastupidi, luuletuse vorm juhib meid arusaamani, et maastik kõlab kokku hingelise tundmusega: kõik on lihtsasti seletatav ja hoomatav, vastukaja ja lohutust pakkuv. Samas sisendab luuletus teatavat jõudu, justkui ürgset paratamatust, tundmust, et nii ongi õige ning et siin on lüüriline mina leidnud rahu.

Poeetilistest võtetest ilmneb Liivi luuletustes peale algriimi – ja tegelikult on tema luulele omased ka lõdvad lõppriimid –, üksikute, kuid kaalukate epiteetide ning korduste, millest oli juttu eraldamise ja ühendamise juures, ka võrdlusi ja isikustamist. Võrdlusel on mõistagi eri vorme: võrdluspildist, mis tekib luuletaja sisemaailma ja väliste objektide kujutamisel, oli juba juttu. Samas esineb Liivi tekstides ka lihtsamat võrdlust, näiteks luuletustes „Sa oled kui Iisrael vanast“, „Sa oled kui salanaine“, „Sa oled kui –“, „Sa oled kui lillekene“. Siitki nähtub, et Liiv püüab siduda mingi keerulisema nähtuse meeleliselt kogetava või vähem abstraktsega. Ka isikustamine on selgelt just abstraktsemate mõtete lihtsustamise teenistuses. Sel moel rajaneb terve luuletus „Mure“ samanimelise nähtuse isikustamisel: „Minu mure, / ei ta sure, / ei ta uinu magama“ (SjS: 172). Mure kui abstraktne hingeseisund elustub kogemuslikuks tegelaseks: teda isegi nimetatakse siin sõbraks „kogu päeva sees“ (SjS: 173). Ilmselt avaldub selles poeetilises võttes taaskord Liivi soov ideelisi üldistusi ja tundeid materialiseerida ja vahetumaks muuta.

Kirjandusliku algega mõtisklusi leidub juba Liivi luulekildudes, aga süsteemsemat arendamist leiavad need „Ääremärkustes“. Peamised seisukohad kajastuvad ka paljudes tema luuletustes. Nii võib veenduda, et tema luuletused keskenduvad tihti mõne materiaalse detaili kujutamisele, mis kasvab tervet teksti struktureerivaks, ideelisele ja emotsionaalsele üldistusele osutavaks kujundiks. Mitmekesine kujutluspilt võetakse luuletuses üksikuteks osadeks, edastades seda tükkaaval, koormamata vastuvõtja kujutlust ega värsiridu. Sel moel kinnistub kujund, mõjudes seda võimsamalt – eriti kui terve pilt siis summeerivalt kokku pannakse. Peale kontrastide hindab ja kasutab Liiv luuletustes üksikuid, kuid mõjusaid epiteete, kordusi, võrdlusi ja isikustamist, alg- ja lõtva lõppriimi. Ometi poleks neil poeetilistel elementidel mingit kaalu, kui need ei

aitaks luuletuse sisu lihtsustada ning sellele mõjusust juurde anda. Tähtsaimana jääbki Liivi poeetilisest printsiibist kõlama põhikujundi loomine oma peamistes ja võimalikult lihtsalt väljendatud joontes, andes alust kõneleda sellest kui vaesuse esteetikast.

3.2. Liivi luuletuste emotsionaalne pind

„Ääremärkuste“ analüüsi tulemusel tõstsin esile Liivi marginaalsuse kogemust, selle ahistust, samuti aga ka harjumist ja teatavat marginaalsusega leppimist. Need kogemused on tooniandvad ka Liivi luuletustes. Vaatlen järgnevalt nende kogemuste avaldumist Liivi luuletetes ja visandan seeläbi mõningase üldistuse tema luule emotsionaalsest pinnast.

3.2.1. Marginaalsuse kogemus

Marginaalsus avaldub eriti teravalt Liivi tundeluules: armastuslühirikas, isikliku saatuse lauludes ja isamaalises luules. Ka siin tuleb rääkida marginaalsusest nii kirjanduslikus kui ka sotsiaalses mõttes.

Ühes oma luuletetis kirjutab Liiv: „Raamatusse ma raiun tuleva põlvele üles: / see ehk mõistab, kel õigus, kel mitte. Toimetuses ma käisin viimasil päevil. / Ukse taha ma jäin, nii kuidas jäänd ma enne“ (SjS: 308). See tekst kannab pealkirja „„Uksetagused““ ja siin määratleb Liivi lüüriline subjekt end otse marginaalina, uksetagusena. Oma kirjanduslikus marginaalsuses tunneb Liiv, et teda ei mõisteta. Mures pöördub ta kogunisti tulevaste põlvede, meie, poole.

Oma marginaliseerumist proovib Liiv mitmetes tekstides seletada kui miskit, mis on teda justkui alati juba väga varasest ajast saatnud. Meenutagem kasvõi lüürilise mina üldtuntud kinnitust luuletusest „Helin“, kus ta sõnab: „Kui mina olin veel väikene mees, / üks helin mul helises rinna sees. // Ja kui mina sirgusin suuremaks, / läks helingi rinna sees kangemaks“ (SjS: 125). Pisut vähem tuntud on tähelepanekud nagu „Varakult võeti mind teaduse rinnalt, /lahku ju lapsena koduk'se pinnalt, / mida veel laulan ma siis? / Keskele tormide kohinaid säeti, / kusa ma nõrgake, noor veel ja väeti; / katki läks laulu viis!“ (SjS: 35) luuletuses „Varakult“ või „Oh ära nõua ial sa – / ma olgu teise vari! / Kui pean ma vari olema, / siis – iseenda vari!“ (SjS: 41) luuletuses „Mul kannatlik, hää

süd on“. Ent toon on neis igati tuttav, seostudes ikka sellesama helinaga, mis läheb aina kangemaks ja jääb lausujat aina kuhugi serva poole juhtima.

Mõnikord osutab Liiv seda servapealset olemist kui miskit õige harilikku, mis tundub lüürilise mina jaoks see kõige tavalisem, igapäevane elu. Näiteks paistab luuletuses „Rändaja“ esitatud muster „Tööd ei leidnud kusagilt. – / Lumesadu. Jalad väsind. / Läbi, läbi näljane“ (SjS: 43) lüürilise mina elus sedavõrd tavaline taustsüsteem, et ses ütluses ei sisaldu ühtki ohkamistki: pigem kirjeldatakse siin peaaegu neutraalselt, kuidas asjad on. Samas võidakse teises luuletuses („Isamaale“) öelda ka hoopis teisel toonil: „Mul puudub nii palju, palju, / mis, ei tea ma ütelda: / kas mehisust, välist viisi, / ei mõista mind teised, ma teisi – ei seda tea ma“ (SjS: 45).

Marginaalsuse kogemuse valu väljendavad mitmedki tekstid. Sageli (nt luuletuses „Mine ära“) tõrjutakse neis kellegi (teise või iseenda) nõudmisi kui kohatuid: „Mine ära, igatsus tuline, / tegudehimu, lootus kullane“ („Mine ära“, SjS: 58). Siin oleks lüüriline mina otsustanud justkui ammu, et tema on servapealne, kellele maailma nõudmised enam niiviisi kehtima ei peakski, et keegi temalt midagi veel oodata võiks: „mulle miks okkaid puistate / rinnale haigele, rinnale haigele!“ (SjS: 58).

Niisamuti väljendatakse teatavat lõksujäämise paratamatust. See väljendub näiteks luuletuses avavärsiga „Oh ära püüa, püüa sa“: „See laine, mis jää purustab, / teeks vabaks küll vangist ta, / kuid laine, mis jää purustaks, / see mataks laeva ka“ (SjS: 168). Siit nähtub, nagu oleks lüüriline mina elust inimeste seas tingimata juba liiga kaugemale tulnud, et kunagi veel tagasi pöördumist kaaluda võidakski.

Kõige selle foonil määratleb Liiv ka oma loomingut. Nii loeme luuletusest „Noor-Eestile“: „Nad hirmsad on, mu laulud, / ja hirmus mu süda sees, / nii hirmus nagu mu saatuse - / ei, mind mitte iganes!“ (SjS: 53). Siin kritiseerib lüüriline mina end sellise traagikaga, et lugejal on ka parema tahtmise puhul võimatu veendunult otsustada, kas seda tundmust tingib edev mänglevus või siiras ahastus. Üldjuhul võib vist siit siiski ühtaegu mõlemat välja lugeda, nagu ka luuletuses „Minu luule“: „Mu luule, sina oled / kui haige tiivaga lind, / kel kull ära kiskunud tiiva / ja kellel haige ka rind“ (SjS: 170).

Paljudes Liivi tekstides seostub marginaalsus mitte ainult kirjandusliku äärepealsusega, vaid laiemalt, mõne üleliigseks tuntud inimese (kes võib olla luuletaja, aga ei pruugi) isiku ja eluga. Leidub hulk tekste, mille peategelaseks on vaene, kurnatud

või kodutu inimene. Ühes pealkirjata luuletuses avavärsiga „Ma olen end tallata lasknud“ seisab: „Ja kerjanud olen ja santind / ja roomanud põrmuni, / ja kerjanud, et aastate kaupa / ei vastuseks sõnagi“ (SjS: 276). Sarnaseid motiive leidub ka luuletustes „Sugulased“ („Vaest vankril' ei võeta, / rekke'e ei rebitagi.“ (SjS: 113)) ja „Kerjaja“. Viimane luuletus kulgeb eriti armetutes joontes, kulmineerudes lõpustroofis kerjuse õhtusöögi kujutamise, mida pakub lahke vaene mees: „Siin on tükk leiba, siin toop vett, – / mu õhtusöök on ta, – / kui soovid, tere tulemast!, / ta jaga minuga!“ (SjS: 250). Mõnikord arendab Liiv sarnaseid teemasid pehmemates toonides, näiteks luuletustes „Sandipoisi laul“ (unistades, kuidas „Oleks mul üks kamber, / väike kambrike, / oleks mul üks ahi, / väike ahjuke“ (SjS: 42)) ja „Rändaja“ („Tööd ei leidnud kusagilt“, küll aga „lahkelt lahti tehakse. / Tüdruk võtab ahjust leiba“ (SjS: 43)). Kui „Kerjaja“ lüüriline mina näeb aina inimeste pahupoolt – kõikjalt saadetakse ta ära, sest kellelgi polevat üle miskit, mida jagada võiks („ei puhkust kusagil“ [---] „ei keegi kuulata!“ (SjS: 249)) –, siis luuletuses „Rändaja“ esineva lüürilise mina jaoks on olukord helgem. Kuigi ka seal leiduvad read „Jalad väsind. Läbi, läbi näljane“, siis sellele vastukaaluks esinevad seal ka tõdemused, kus üks „lahkelt lahti tehakse“ ja toas „lõhn nii armas“. Muidugi rändajaks jääb lüüriline mina ka siin: ta on võõras lahkele perenaisele ning tal tuleb oma teed pärast sooja leiva nautimist jätkata.

Liivi tekstides leidub viiteid ka sellele, kuidas marginaalne seisund lüürilist mina tabas. Sellele viitavad tekstid nagu „Kangas“ ja „Ei näe enam!“. Esimesest loeme värsiridu: „Minu mõttekangas / katki kärisend, / tuhat korda temas / süda värisend.“ (SjS: 59); teisest: „Ma olen pime, ma ei näe enam, / mul palju valgust oli vaadata, / siis kadus usk ja kadus valgus ka – / ei näe enam!“ (SjS: 142). Siin antakse servapealse elu traagikat korraga justkui täiesti varjamata kujul tunda. Kõneleb keegi, kel „palju oli tunda korraga“ ja kes „ei tunne enam“, kõneleb keegi, kel ei ole küllap kuigi lihtne elada, kui ta mitte üksnes „ei mõista enam“, vaid tõesti ka „ei näe enam“. Et miskit taolist on juhtunud seetõttu just, et „palju valgust oli vaadata“, lisab aga senisele marginaalsusekogemuse kujutamisele teatud ehk ootamatugi nüansi. See seletus kinnitab, et kõrvaliseks ja servapealseks pole jäädud mitte kuidagi tasapisi ja märkamatuult võõrandudes, järk-järgult kaotades, vaid pigem läbi mõne väga intensiivse

elamuse. Seega ei saa selle marginaalsuse kogemuse juures enam kuidagi välistada, et ses on muuhulgas ka midagi väga kõitvat, kuigi ka ohtlikku.

Kuigi võõraks jäädakse ikkagi vangina, näib luuletustes aimuvat ka mingi ahvatlev kutse servapealsusele. Nii tundub, et kutsele, mis esitatakse luuletuses „Viimne võimalus“ –, „Sa võta ilust viimne ilu / ja tõest võta viimne tõde [---] ja võta valust viimne valu – / ning kannatuse viimne katse!“ (SjS: 145) – söandavadki vastata küll vaid need, kes julged nagu hulgas või rändaja, kuid ometi jääb see kõlama ühtaegu peletava ja külgetõmbavana. Seega jääb marginaalsuse kogemuse tundetoon mõnevõrra otsustamatuks.

3.2.2. Marginaalsusega leppimine

Liivi luule emotsionaalse pinna mõistmisel on tänaseni tooniandev Tuglase tõlgendus. Juba Tuglas märkas, et looming oli Liivile „eneseseletuse ja enesevabastuse vahendiks“ (Tuglas 1958: 405), tõstes siinjuures esile ennekõike tema traagilist isikliku saatuse lüürikat. Tuglase käsitlese nurgakiviks on juba viidatud katkend luuletusest „Noor-Eestile“: „Nad hirmsad on, mu laulud, / ja hirmus mu süda sees, / nii hirmus nagu mu saatus“ (JLL4: 17). Tuglas rõhutab Liivi luule tõlgendamisel ennekõike tema tekstide äärmiselt traagilist meeleolu, öeldes: „Kui ses meeleolus leidub veel midagi lepitavat, siis ainult aeg-ajalt väljalööv alistumine“ (Tuglas 1958: 407), osutades siinjuures luuletusele „Ei näe enam“. Tuglase tõlgenduse pinnal kinnistub ka kujund Liivist kui traagilisest luuletajast. Tuglas näeb Liivi ennekõike haige tiivaga linnukesena, kes kaebab oma saatuse üle:

Kui meie tahaksime enestele kujutada üht olematut, väljamõeldud, ettekujutatud kirjanikku, siis võiksime öelda: Liiv – see on kotkas, kelle üks tiiv on murdunud ja kes sellepärast saatuslikult alla peab langema. See kõlaks vahest ilusalt. [---] Kuid Liiv pole kellegi kotkas. Lõokesele, pääsukesele ja varblasele on ta omad südamlikumad read kirjutanud, liiatigi veel haigele varblasele (Tuglas 1914: 24).

Tõsi, Liiv on kirjutanud südamlikke ridu väetitest linnukestest ja nagu eelnevalt nägime, iseloomustavad kahtlemata tema luule emotsionaalset pinda tumedad tunded. Ses tumedas on aga liikumisi vähemalt kahes erinevas suunas, millest üks taandub igasugusest ühiskondlikust angažeeritusest. Selles vaimus võib tõlgendada luuletuse

„Ärge küsige mult luuletusi“ katkendeid, milles leiduvad pea palve kuju võtnud värsiread: „Andke vaesel' eksijale varju, / andke andeks nõdrameelsele, / kellel paremat ei olnud teha – / vaeva teistel', häbi endale“ (SjS: 251). Teises vaimus kirjutatud tekstides ei taanduta ühiskondlikust olemisest, neis ei leidu ka kaeblemist: vastupidi, neis võetakse see marginaalsuse kogemuse teatud mõttes vastu, lepitakse sellega, tuntakse selle üle uhkustki. Sel moel areneb marginaalsusest midagi uut ja inspireerivat: selle varal luuakse luuletusi, mida ei saaks enam võrrelda linnuga, kel haige tiib. Või kui seda siiski teha, siis tuleb tunnistada, et seda lindu ei saa enam kujutleda neis haledates toonides, nagu on Tuglas seda teinud. Neis luuletusest mõjub seesama marginaalsuse kogemus, õigemini küll, sellega leppimine, tiivustavalt. Seega, parafraseerides Liivi, kui kirjutatu kunagi tõesti liigub ja loob ja lehvitab, siis vaid juhul, kui selle tundlikkuses on seesugune jõud, et „see tõstab sind ja teisi üles“ (SjS: 145). Seesugune lihtne, peaaegu toores, kuid sellegipoolest hell jõud, mis neis luuletuses Liivi luuletuses avaldub, ongi ehk võimalik vaid tänu elu ja kirjanduse äärealadele, millel Liiv liikus.

Nagu juba viidatud, leiab „Ääremärkustest“ lõigu, kus Liiv sõnab: „Midagi ei ole üleliiga. Kurbus ka mitte. Kannatus ka mitte. Tules puhastub kuld, suru all, nagu telliskivide põllul, enesetunne. [---] / Ei, kannatus karastab, teeb surematuks“ (ÄM: 22–21). Seesugusest hoiakust pole inimlikus plaanis võimalik ilmselt kuigi kaua lähtuda. Ometi näib see andvat Liivi lüürilisele subjektile selle tõuke kirjutamiseks taolise kire ja enesekindlusega luuletusi („Oh sõbrad, ei lase ma öelda“ ja „Noor-Eestile“), kus väidetakse: „Ma olen nõnda terve, / et rahvas kõik minu ees, / kes nõnda vigane, haige – / enda vigu näeb minu sees“ (SjS: 64), aga ka: „Ja kui neid mehi ei ole, siis endil' nad mõelge“ (SjS: 53).

Tegelikult pole Tuglase tsitaadis mainitud kotka-kujund Liivile tõepoolest võõras. Selline kujund esineb luuletuses „Minu luule“ („kui haavatud kotkas oled, / kes tõusis pilve pool“ (SjS: 170)) ja luuletsükli „Üks suvepäev“ („End ussikene liigutab / ja kotkas õhus keerutab!“ (SjS: 263)). Lisaks esineb kotka-kujund luuletuse „Ta lendab mesipuu poole“ käsikirjalises allikas (vt F 163 M 3:5 l 3) mahakriipsutuste all. Tuglas avaldas selle luuletuse parandatud lõpuvärsiga: „ning tõttad isamaa poole!“ (JLL4: 62). Sellisel kujul on see tekst ka kultuuris kinnistunud. Algsel kujul otsustas selle aga

avaldada Vinkel, esmalt „Teostes“, hiljem ka luuleraamatus „Sinuga ja sinuta“. Vinkli redaktsioonis kõlab luuletuse „Ta lendab mesipuu poole“ viimane stroof (SjS: 100):

Nii hing, oh hing, sa raskel a'al –
kuis ihkad sa isamaa poole;
kas kodu sa, kas võõral maal:
kuis ihkad sa isamaa poole!
Ja puhugu sulle säält surmatuul
ja lennaku vastu surmakuul:
sa unustad surma ja hoole,
kui kotkas tõused ta poole!

Kõigepealt on tähelepanuväärne, et hilisematel aegadel, Talveti koostatud valikutes on see luuletus avaldatud taas Tuglase redaktsioonile lähedases võtmes lõpuvärsiga „ja tõttad isamaa poole!“ (LTML: 248). Sarnaselt Tuglasele võõrastab ka Talvet siinjuures kotka-kujundit. Tegelikult peitub selles küsimuses lausa Talveti Liivi-huvi alguspunkt: „Minu endagi huvi Liivi luulet lähemalt uurida sugenes asjaolust, et ma ei saanud kusagilt selgitust, miks Liivi [---] „Ta lendab mesipuu poole“ on ilma igasuguse väitluseta läinud ringlusse kahes erinevas trükivariandis: erineva lõpuvärsiga“ (Talvet 2012: 8).

Talveti järgi vähendab lõpurida „kui kotkas tõused ta poole!“ luuletuse kui tervikkujundi jõudu (Talvet 2012: 99). Olen sellega nõus ja võib-olla tõesti on mõistlikum see luuletus avaldada lõpuvärsiga „ja tõttad isamaa poole!“. Ometi pole kotka-kujund Liivi luules midagi mõistetamatut.

Siin olengi proovinud näidata, et kuigi on väga hästi dokumenteeritud Tuglase tähelepanekud Liivist kui õnnetuse linnust (tekstid väljendavad abitust jne), on tegelikult Liivi luules veel mingi hääl, mis seostub just marginaalsusega leppimisega. Vastukaaluks Tuglasele võiks seega temale lähedases stiilis öelda, et Liiv pole kellegi varblane, kaugeltki mitte haige varblane, Liiv: see on kotkas!

3.3. Liivi luuletuste ideeline pind

„Ääremärkuste“ analüüsist ilmnes, et Liiv kujutab inimolemise alget inimese ja maailma vahelise suhtena. See hoiak on oma põhisuundumuselt lähedane eksistentsifilosoofiale. Samas osutub tema kontseptsiooni juures kõnekaks ka viis,

kuidas neid mõtteid esitatakse: nimelt kerkib selles pidevalt esile teise kui sellise järele küsimine. Vaatlen järgnevalt Liivi mõtlemise eripärade avaldumist tema luuletekstides, püüdes kaardistada tema luule ideelist pinda.

3.3.1. Eksistentsifilosoofia

Kuigi Liivi tekstid kujutavad sageli lihtsaid looduspilte, võrsub luuletuse kui terviku kujundist avar üldistus. Samasest mõttekäigust oli juba juttu peatükis 3.1.1., kus luuletuse „Lehed lang'sid...“ analüüsis selgus, et kirjeldatud looduspilt kujutab võrdlust lüürilise mina hingemaastikule. Sellest avaldub vastukaja ja harmoonia, mis valitseb tema ja looduse vahel. Seega pole luuletuse avaram ja üldisem siht kujutada pelgalt üht looduspilti ega väljendada lüürilise mina tundeid, vaid tabada midagi inimolemisest. Siin hakkab läbi kumama „Ääremärkustes“ esitatud arusaamine hingest kui inimese ja maailma vahelisest suhtest (vt lk 56).

Tihti ongi luuletus ehitatud üles just inimese ja looduse vahelise suhte kujutamisele – sedavõrd tähtis koht kuulub sellele Liivi luulepagasis. Inimene vaatleb sügisest maastikku veekogu ääres („Lehed langs'id“), talveõhtust kustuvat tähte taevas („Õhtu“), tuisust ilma ja lumehangede kuhjumist („Tuisk“), Eestimaa trööstituid ja armsaid paiku („Ilus ta ei ole“, „Eile nägin ma Eestimaad!“); või kuulab ta loodushääli: metsakohinat ja -vaikust („Puude all“, „Metsa hääled“, „Mets kohas“). Neist ilmneb looduse ja lüürilise mina omavaheline kohanemine, üksteisele vastukajamine, milles nendevahelist piiri on teinekord raske tabada: „Oh kanarbik, oh lilleke, / mind kurbus rõhub rängasti: / säääl arm, säääl surm, säääl sügise – / su silm nii taevasinine – / oh lilleke!“ (SjS: 87).

Millega selliseid looduskujutlusi põhjendada? Poeetilisest võtetest juhatab siin teed isikustamine: loodusnähtuste elu märkamises ei avaldu ainult Liivi animistlik hoiak (vt lk 56), vaid ka soov avada neid ilminguid nende endi perspektiivilt. Tihti on siin lüürilise subjekti tundmused ja teiste objektide piirid omavahel harmooniliselt sulandunud: „Vikat ju oli käinud üle aasade, / sirp üle väljade. / Aga heledamalt veel paistab päikene / üle nurmede kullaste. / Rukkikõrrel päikesetütreid kõpsavad tantsides, / ja pühapäeva hommik ise rahu sees.“ (SjS: 267). Selle helge luuletuse pealkiri on „Pettus“, kusjuures selleski avaldub omamoodi isikustamine. Nimelt peab lüüriline mina siin kuldnoka laulu ekslikult ööbiku omaks, tõlgendades enda viga linnu

kavatsetud kavaluseks. Niisama elavalt kujutab Liiv igapäevaseid loodusnähtuste ülekandumisi: „Nii hämarik kodust / kahvatab, / koit päikesetõusust / otsa saab. // Nii õhtutuul hommikust / taga a'ab; / oh kunas ta mõrsja / kätte saab?“

Kuid esineb ka teisel kujul isikustamist, mille abil võib veenduda soovis kaasata luuletustesse võimalikult palju neid loodusnähtusi endid: näiteks kas või selle kaudu, et pöörduda otse nende poole või astuda nendega koguni dialoogi. Esimese puhul võib tuua mitmeid näited: „Sa mets, oled must ja tume“ (SjS: 139), „Tuuled, te juurde ma tulen (SjS: 31), „Tule, öö pimedus, / võta mind sülle“ (SjS: 169). Paljudel puhkudel vastavad kõnetatavad pöördumistele, nagu juhtub luuletuses „Lained, kuhu te tõttate“, kus lained vastavad küsimusele: „Meresse meie tõttame, / tantsime kuldse päikese ees / taeva ääre all sinades, / kadudes uduvinades“ (SjS: 83). Ilmneb ka luuletusi, kus dialoogist ei võtagi lüüriline isik osa, vaid seda peavad lained omavahel: „„Mind ära tõuka valjusti““ / Nii ütles laine lainele““, mispeale vastab talle teine: „„Ei mina lükka kedagi, / mind lükatakse ennastki. / Meid liigub terve meretäis, / ei aita siin mu vastuseis““ (SjS: 134). Dialoog looduse ja inimese vahel võtab tihti humoorikagi kuju, nagu see ilmneb luuletusest „Sõbrad“, kus ilmas ringi rännanud lüüriline mina jõuab tagasi kodukanti ja näeb seal vana tuttavat mäнди. Teretanud mäнди ja rääkinud talle oma luhtunud õnneotsingutest, teatab mäнд: „„Minagi ei näinud / teda siin, ei säääl, / ehk küll kaua juba / vahin mäe pääl“ (SjS: 266). Ühtlasi tähistab selline suhtlus lüürilise mina ja kujuteldavate loodusnähtuste võrdväärsust, võimet hinnata üksteise seltsi.

Üldiselt nähtub Liivi luuletustest, et kuigi lüürilisel minal tekib sotsiaalses elus valusaid kokkupõrkeid (vt ptk 3.2.), leiabki ta tröösti ja sisemist tasakaalu just looduses. See on iseloomulikult kirjas luuletuses „Ma kõndisin metsa poole“. Lüürilise mina järgi leidub just metsas, „kus vaikne üksildus“, tema „nukker süda“ ning tema „noorus ja armastus“ (SjS: 63). Sellele vastukaaluks kirjeldab teravaid suhteid sotsiaalse eluga luuletuse teine stroof: „Ma kõndisin välja pääle / ja üle kirikutee. / Siit rahvas sõitis mööda, / mull' haiget tegi see“ (SjS: 63). Kuigi ka esimeses salmis mainitakse nukrust, mida metsa „vaiklik üksildus“ temas esile kutsub, on see nostalgiline, rahulik; sellega on võimalik leppida.

Sellise nukrusega näib lüürilisel minal olevat kerge leppida, kuna see näib talle kodune. Seda mõtet arendavad mitu luuletust, millest üks tuntumaid on „Mets kohas“ (SjS: 29)

Mets kohas tumedalt, tõelt ...
Ma kuulasin himuga.
Ta kohin tiibu laotas
mu üle ju hällissa.

Ta tume kohin jäi rinda,
seal kohab nüüd alati –
ma nagu tad taga leinan,
ei rõõmsaks saa iialgi.

Siin on taas seotud subjektiivne ja salapäranegi tunne ühe kogemusliku objekti – metsakohinaga. Nüüd aga selgub, et see heli on lüürilist mina saatnud lapseest, pakkudes omamoodi kodust varjupaika ka siis, kui kaduma on läinud tegelik, materiaalne kodu. Nukrus, mis selle heliga paratamatult kaasneb, saab olemuslikuks osaks tema kodukogemusest. Seejuures süvendab metsakohina kodusust ka poetiline võte, kui seda püütakse siin kujundlikult visualiseerida: „Ta kohin tiibu laotas“. Sel moel figureerib heli justkui lind (vrd kotkas), kes metsa kohal ja selle ümber lendab – efekt, mille tekitaks tegelikkuses tuul, kandes heli eri valjusega eri suundadesse laiali. Mõistagi teeb võimsa linnu kujund selle efekti mõjusamaks ja ehk kodusemakski.

Looduse ja inimese vaheline suhe ilmneb teistestki vastastikutest suhetest. Dialog karjapoisi, männi ja päikese vahel luuletuses „Kaugel!“ annab kujundlikult aimu sellest, kuidas ümbritsevad loodusnähtused igatsusvalu vaigistavad ja lohutust pakuvad. „Lumehelbekeses“ kutsub lumehelbekese langemine esile lüürilise mina südametuksed, täpsemalt küll nende tuksete vaigistamise. Luulekillus „Soojus“ sulavad maa ja lüürilise mina südametuksed üheks: „Süda palav on põues mul, / süda palav, maa, põues ka sul. / Üks seesama on tuksumine“ (SjS: 339). Kuigi loodusega on siin jälle saavutatud harmooniline kokkukõla, ihaleb lüüriline mina taas looduse vaigistuse jõudu, lõpetades teksti sõnadega: „saatus on üks – see jahtumine“ (SjS: 339).

Näib, et neist aistingulisest suhetest kasvab tihti luuletuse käigus piirsituatsiooni kujutamine, milles inimene tunnetab oma kaduvust. Selline suundumus on üldiselt omane eksistentsialistlikule kirjandusele. Neis luuletustes lihtsalt ei tajuta

loodusnähtusi, vaid lähtutakse teadmisest, et see, kuidas miski looduses on, avaldab mõju sellele, kuidas inimene on. Poetika peatükis analüüsitud luuletustes „Tuisk“ ja „Õhtu“ avaldub inimese soov leevendada oma sisemisi kannatusi looduses ilmnevate objektide abil. Siingi viitavad mõlemad mõttearendused ja kujundid kaduvusele, surmale. Põhjatuul ja kustuv täht tekitavad lüürilises minas rahutunde, mille mõjul sooviks ta kaduvikku kaduda: „Veel tuksatab kord süda, / jääb rahul’ tema ka (SjS: 292) või „Ja põhjatuul on nii lahe, / nii lahedaks läheb pää; / jah, isegi surm on nüüd mahe / ja isegi hukatus hää.“ (SjS: 95).

Liivi luuletuses kordubki soov mitte ainult leida loodusega kokkukõla, vaid leida sellega enda kannatustele vaigistust. Nii kutsub ta öö pimedust, et see pakuks talle varju („Tule, öö pimedus!“). Ta pöördub tuulte poole, kui soovib eemale painavatest muredest („Tuuled, te juurde ma tulen“). Kodustest looduspiltidest ja häälest saab tema jaoks trööst, mis toob lõpliku vaigistuse kõigi maiste kannatuste leevendamiseks: „Lume tuiskab, mina laulan, / laulan kurba laulukest, / laulan, kuni hauas kaetud / olen jääst ja lumedest“ (SjS: 141).

Nagu luuletusest „Mets kohas“ nähtus, saadab lüürilist mina loodushäälest tekkinud nukker kodutunne. Sellest on arenenud ka sümboolne kujund Liivi luuletuses „Helin“, mille lõpuread jõuavad kõike eelnevat kokkuvõtvate mõteteni: „See helin mu elu ja minu hing, / tal kitsaks on jäänud maapäälne ring“ (SjS: 125). Looduse ja inimese suhte kaudu ilmneb inimolemise kaduvik. Et Liivi lüürilist subjekti rõhuvad sotsiaalsed pained, avaldub luuletustes tihti lootus mattuda või kaduda sellesse kokkukõlasse, mida loodus talle võimaldaks. Tung kaduviku poole on seega saanud alguse kokkukuuluvusest loodusega; sel moel saab maistest piinadest vaigistust samuti vaid nende tuttavlike ja koduste aistingute kaudu.

3.3.2. Teise järele küsimine

Juba Tuglas leidis, et Liivi luule tuum seisneb tema „traagilises isiku ja intiimses looduse käsituses“ (Tuglas 1958: 431). Need rõhuasetused on kandunud üle ka hilisematesse Liivi-käsitlustesse. Päristise filosoofilise mõtestatuse omandavad need rõhuasetused aga alles uusimal ajal, Talveti Liivi-tõlgenduses, milles Liivi luule ideelist pinda käsitletakse järjekindlalt ja programmiliselt. Liivi luule ideelise pinna mõistmisel

kujunebki tooniandvaks Talveti käsitus. Tema tõlgenduse nurgakivi Liivi luule tekstuaalsel pinnal on varajane luuletus „Kaks ilma“, mille lõpustroofis seisab: „Kõigil, mis tundena südames sõuab, / valude varjud, ilude väed, / igatsus, pisarad – palvel käed – / küsi sa: kuidas? miks? millal? / Sihtisid pole sel sillal“ (LTML: 70). Selles tekstis kirjeldatakse justkui kahte inimelu külge – ilma, nii nagu ütleb ka pealkiri. Esimene neist on objektiivse mõistusega haaratav, teine aga mitte. Talveti järgi vihjab see luuletus Miguel de Unamuno filosoofiale: „mõistus suudab küll palju, kuid on jõuetu vastama meie elu kõige olemuslikematele küsimistele“ (Talvet 2012: 31). Sellisele arusaamale toetudes üldistab Talvet ka Liivi mõtlemisviisi laiemalt:

Liivi mõtlemisviis langeb õige tüüpiliselt kokku eksistentsiaalse filosoofiaga. See on lähedane tema kaasaegse hispaania-baski kirjaniku Miguel de Unamuno mõtetele „intra-ajaloost“, mille kujundab iga indiviidi päevpäevane silmitsiseis armastuse ja surmaga – nii et ideed, ideoloogia, praktiline mõistusetegevus ja muu n-ö väline aktsioon muutuvad kõrvaliseks, teisejärguliseks (Talvet 2012: 90).

Talveti tõlgenduse foonil võib Liivi luulest ilmuvat ratsionalismikriitilist filosoofiat mõista justnagu uut moodi vastust nendelesamadele – „elu kõige olumuslikematele küsimistele“ ning neis vastustes asetub Liiv selliste maailmakultuuri suurkujude nagu Michel de Montaigne, Walt Whitman, Miguel de Unamuno jt kõrvale. Tajudes Liivi filosoofia sisemist tuumakust, tõstab Talvet esile Liivi mõtterõhulist luulet: „Liivi elufilosoofias võib võtmeliseks pidada luuletusi „Meeled“ [---] ja „Schopenhauer““ (Talvet 2012: 80). Neid konkreetseid tekste on Talvet oma Liivi-monograafias (2012) ka mõnevõrra ulatuslikumalt ja põhjalikumalt käsitlenud (vt Talvet 2012: 80–81).

Kuid „Ääremärkuste“ foonil võiks küsida mitte üksnes selle järele, mis suunas Liivi luules neid filosoofiliselt kaalukaid küsimusi lahendatakse, vaid ennekõike just selle järele, kuidas neid esitatakse.

„Ääremärkuste“ analüüsis üldistasin Liivi mõtlemise stiili kui teise järele küsimist (vt lk 77). Küsides teise järele rõhutab Liiv küsija kadumist, hajumist, peaaegu puudumist. Ta püüab küsida nõnda, et küsijat jääks küsimise olukorda võimalikult vähe, et võidaks võimalikult selgesti kuulda seda teist, seda, kellele küsimus esitatakse, seda, kes jääb küsijast väljapoole, kelle poole küsija vaatab. Kui „Mets kohas tumedalt, tõelt ... / Ma kuulasin himuga. / Ta kohin tiibu laotas / mu üle ju hällissa.“ (SjS: 29), ei jää

sel, kes kuulab, muud võimalust, kui kaduda kuulnud kohina sisse. See kohin ise on nii tume, nii tõene, et igaüks, kel õnnestuks seda kuulama jääda, tunneks küllap, et tahab kuulda seda võimalikult selgesti, segada ise võimalikult vähe vahele sellele, kuidas kohin sünnib. Selles tekstis on väga puhtalt ära tabatud teise poole pöördumise filosoofia arhetüüpne hoiak. Pole puhtamat näidet täiesti teisest kui mets. Mets on siin küll keegi, kes hingab ja elab, aga teeb seda teisiti, hoopis mõistetamatutel tingimustel. Ometi võib ta olla nii lähedal, tulla kohinaga kuulataja üle – ning jääda: „Ta tume kohin jäi rinda, / seal kohab nüüd alati – / ma nagu tad taga leinan, / ei rõõmsaks saa iialgi“ (SjS: 29).

Võib küll tõdeda, et mets on täiesti teine, ent see ei selgita, millisel kujul ta kuulataja üle tuleb. Luuletuses „Mets kohas“ tuli see tumedalt; ent juba tekstis „Männimets“ kirjeldatakse seda järgmisel viisil: „Ta mühiseb – männimets – üle maa / üht vabaduselaulu lõpmata“ (SjS: 131). See võib tulla ja tuua vabaduselaulu ka kuulataja sisse: „Ma vaatan, ei sõna ma ütelda saa, / mu süda on õnne täis lõpmata. / Ei sõna ma ütle, ei tahagi ka. / Mistarvis? Ei teda saa pidada. / Ma k i s e n d a n ühes temaga“ (SjS: 131).

Täiesti teine pole alati nii eksplitsiitselt nimetatud nagu metsa näite puhul. Vahel jääb pigem määratlematuks see, keda õieti mõeldakse, kui öeldakse „sina“. Teise määratlematus võib olla ka fundamentaalne, taandamatu, konstitueeriv. Nii jääb pigem üheselt tabamatuks, kellega kõneldakse luuletuses „Sina ja mina“, kui öeldakse „ja säälpool on nurm, / kus õitsed sina: // Küll ilus on nurm, / kus õitsed sina! / Mu ees aga on surm, / ma tunnen ta vina“ (SjS: 65). Selge on siin vaid see, et „surm“ siin „sina“ ei ole, kuivõrd „surm“ on selle teksti ilmas „mu ees“, „sina“ aga mujal. „Sina“ võib olla aga kes tahes muu.

Mõnes teises tekstis muutub luuletaja kuulatamine pisut eksplitsiitsemal viisil küsimiseks, näiteks luuletuses „Muusika“ (SjS 238):

Kuskil peab alguskokkukõla olema,
kuskil suures looduses, varjul.
On tema vägevas laotuses,
täheringide kauguses,
on tema päikese sära sees,
lillekeses, metsakohinas,
emakõne südamemuusikas

või silmavees –
kuskil peab surematust olema,
kuskilt alguskokkukõla leitama:
kust oleks muidu inimese rinda
saanud ta –
muusika?

Siin avaldub lüürilise mina kahetine suhestumine: ühelt poolt ta küll oletab midagi teise kohta, kuigi tunnistab sealsamas et ei tea selle olemisviisist rohkemat. Ometi teeb ta oletusi selle kohta, kuidas see määratlematu teine võiks ilmnedä, täpsustades küsimust: „On tema vägevas laotuses, / täheringide kauguses, / on tema päikese sära sees, / lillekeses, metsakohinas, / emakõne südamemuusikas / või silmavees“. Sel moel visandab ta hulga variatsioone selle tundmatu teise kohta, kaotamata lugupidavat hoiakut selles osas, et tegelikult ei teata, milles see seisneb või kus paikneb.

Küsimine, mis seda luuletust struktureerib, on väga intensiivne. Üks asjaolu, mis seda mõjutab, on leiukoha-hüpoteeside seotus õrnade paikadega kirjutaja muu loome kontekstis. Küsitakse, kas teine võib asuda „lillekeses, metsakohinas, emakõne südamemuusikas või silmavees“, sest „kust oleks muidu inimese rinda saanud ta“.

Peale õrnuse peaks siin aga ka midagi muud, mis küsimise sedavõrd intensiivseks teeb. See suunab vaatama küsimise protsessi ennast.

Näib, et kui küsitakse nõnda pikalt, taotletakse ehk vastuse saamisest enam küsimise sees viibimist. Siin proovitakse justkui küsida niiviisi, et küsimise kuju vormuks ise võimalikult tundlikuks. Kuigi siin püütakse läheneda võimalikult tundlikult, võib see viis näida väliselt paradoksaalsel kombel isegi kalkuleeriv ja objektiveeriv. Nii võib kujutleda kedagi, kes tõepoolest tahab märgata teise olemist, kuulata teda sekkumata, kuid näib ise seetõttu väliselt neutraalne, tundetu. Sarnaselt võiks ka Liivi lüürilist mina kujutleda siin kellenagi, kes seab esmaseks teise järele küsimise, intensiivse kuulamise, et küsija sisemine tundlikkus jõuaks kuuldule maksimaalselt vastu võtta.

Liivi mõtlemisviisi peamine eripära ei seisne niivõrd kokkulangemises ühe või teise tuntuma filosoofiaga, isegi mitte eksistentsifilosoofilise mõtlemisviisiga; pigem annab selle käsitlemiseks juhtviida tema luuletuses avaneva küsimise enda erakordne intensiivsuses. See, mis annab luuletusele „Muusika“ ligitõmbavuse, ei ole selles tekstis avalduv maailmakäsitlus, vaid küsimise peaaegu meeletlik jõud: „Kuskil peab

alguskokkukõla olema“. Selline intensiivsus iseloomustab Liivi luulet läbivalt (nt „Tulevik“, „Tule, öö pimedus“, „Viimne võimalus“, „Ei näe enam!“ jt).

„Ääremärkustes“ sõnastatud kirjanduslikud põhimõtted, isiklikud hoiakud ja filosoofilised otsingud avalduvad ka Liivi luuletekstides. Kirjanduslikest seisukohtadest tõusevad luules esile mitmed tunnused, mida võib koondavalt nimetada vaesuse esteetikaks: üksiku detaili mitmetahuline kujutamine, mitmeosalise kujutluspildi jaotamine väiksemateks osadeks (dissotsatsioon), üksikute detailide kokkuvõttev üldistamine (assotsiatsioon), kontrasti loomine, detaili olemuslike piirjoonte võimalikult lihtne poeetiline kujutamine. Liivi luule emotsionaalset pinda iseloomustab ühelt poolt „Ääremärkustes“ kajastuv marginaalsusekogemus; teisalt avaldub selles ka marginaalsusega leppimine. Just viimasest tendentsist areneb välja ka lisaperspektiiv põhitõlgenduste juurde, milles on domineerinud Tuglase käsitlus Liivist kui lootusetust marginaalist – „õnnetuse linnust“. „Ääremärkuste“ foonil võib aga üldistada, et Liivi luuletuste emotsionaalset pinda saab vaadelda ka vastupidiselt positsioonilt, millelt Liivi lüüriline mina paistab oma marginaalsusega leppivat, sellest isegi tiivustuvat. Selline käsitlus asetab õnnetuse linna kujundile vastukaaluks kotka kujundi. Liivi luule ideeline pind kannab eksistentsifilosoofilist alget, mis selgineb inimese ja looduse vahekorra vaatlemisel. Kuid lisaks iseloomustab Liivi luule ideelist pinda iselaadne mõtlemise viis, mis selgineb luuletustes avalduva küsimise intensiivsuses. Ühtlasi pakub see aspekt põhitõlgenduste juurde teise lisaperspektiivi.

KOKKUVÕTE

Magistritöö üldisemaks eesmärgiks oli uurida varasemat Liivi-tõlgendust, avada võimalusi põhiliste Liivi-tõlgenduste – F. Tuglase ja J. Talveti käsitluste – lähtekohtade avardamiseks ning osutada aspektidele, millest Liivi luule tõlgenduses lähtuda. Sellisest sihiseadest tingituna oli töös kolm konkreetset eesmärki: üldistada varasemat Liivi-tõlgendust; analüüsida Liivi arutlevat laadi kirjutist „Äremärkused“; tõlgendada selle kirjutise analüüsi tulemustest lähtudes Liivi luuletekste. Vastavalt neile eesmärkidele, kasutasin töö eri peatükkides retseptiooniajaloolist, tekstoloogilist ja intertekstuaalset lähenemist.

Liivi-tõlgenduse käsitlemisel andsin sellest esmakordse süsteemse ülevaate. Liivi elu ja loomingut on käsitletud üle 110 aasta, mistõttu sellesse tekstipagasisse on kogunenud palju erinevatelt lähtealustelt loodud, tihti üksteisele vastukäivaid tõlgendusi. Paljud väiksemad aga perspektiivikad uurimused on seetõttu käsitluste massiivi ära hajunud. Siinjuures tõstsin esile mitmeid käsitlusi, mis on ammu ajast unustusse vajunud, kuid mis oma sisukuses vääriskid kindlasti enam tähelepanu. Lisaks osutasin mitmetele töödele, mis on Liivi uurimise alusteosest, bibliograafilisest teatmeraamatust „Juhan Liiv. Bibliograafia“ välja jäänud.

Oma ülevaates eraldasin primaarsed ja sekundaarsed tööd, millest esimesed kannavad ajas keskseid Liivi-tõlgenduse seisukohti. Sekundaarsed käsitlused märgivad ühtlasi vastukaja primaarsetele käsitlustele, kuid need võivad pakkuda ka oma iseseisva nägemuse. Liivi varasemat tõlgendust analüüsid jõudsin järeldusele, et Liivi-tõlgenduse aluspinna moodustavad Tuglase ja Talveti käsitlused. Samas käivad nende põhilised seisukohad üksteisele vastu, sisaldades mõlemad oma eeliseid ja puudujääke. Teise järeldusena tõdesin, et sekundaarsed käsitlused on kohati avanud Liivi-mõistmisel uusi perspektiive. Samas on neil kaanonil kujundamisel olnud väike roll.

Liivi marginaalide kogu „Ääremärkused“, mis on kirjutatud 1910. või 1911. aastal, on senises tõlgenduses pälvinud vähe tähelepanu, seda on vähe avaldatud ja käsitletud. Teksti tõlgendamisel lähtusin käsikirjast, mis on ühtlasi Liivi üks keerulisemaid: ligi pool sellest on Liiv ise maha tõmmanud. Võrdlesin käsikirja trükis ilmunud F. Tuglase ja A. Vinkli koostatud redaktsioonidega ning ilmsel, et need erinevad teineteisest. Omapoolse panusena õnnestus mul tuvastada kirjutise sissejuhatav osa ning tuua käsikirjast välja mitmeid seni märkamata jäänud fragmente. Pärast terviklikuks teksti siiski ei vormu, kuna see on juba algselt küllalt katkendlikult kirja pandud. Ometi leidub selles küllaltki järjepidevaid mõttearendusi. Süsteemsema ülevaate andmiseks jagasin need Liivi kirjandusliku, eluloolise ja filosoofilise temaatika liigenduse alusel. Peamiselt keskendubki Liiv selles just kirjanduslikule temaatikale.

Oma vaatluses jõudsin järeldusele, et „Ääremärkustes“ on Liiv avanud kõige põhjalikumalt ja süsteemsemalt oma esteetilise programmi, mida võiks iseloomustada vaesuse esteetika katusmõiste abil. Lisaks on see üks väheseid kirjutisi Liivi hilisemast loomeperioodist, kus tuleb esile tema suhtumine oma kaasaegsesse kirjandusse. „Ääremärkuste“ elulooline temaatika annab selgemat aimu luuletaja emotsionaalsest seisundist ja isiklikest hoiakutest. Sellest selgub, et Liiv tajus end kirjanduslikult ja sotsiaalselt marginaalsena. Kuid marginaalid juhivad tähelepanu ka Liivi eripärasest asendist võrsuvale hoiakule. Selles väljendub Liivi-käsitlustes vähemärgatud tendents marginaalsusega leppida, mis viib ta uuele enesemõistmisele. See avardab Tuglase loodud kujutlust Liivist kui inimesest, kes kannatas vaimuhaiguse ja kõrvalejäetuse all. „Ääremärkuste“ filosoofiline temaatika tutvustab Liivi tunnetuslikku süsteemi ja tema filosoferimise stiili. Sellest nähtub, et Liivi isemoodi mõtlemine läheneb eksistentsifilosoofiale, nagu ka uuemates käsitlustes on välja toodud. Seejuures on retseptioonis märgatud vähem Liivi mõtlemise stiili, mis „Ääremärkustes“ selgemalt väljendub. Marginaalide analüüsis olen seda markeerinud tinglikult kui teise järele küsimist. Siin ilmneb Liivi eripärane maailmatunnetus ja viis kuidas seda väljendada – jälgida võimalikult täpselt seda, mis jääb inimesest väljapoole, et sellega siis jäägitult suhestuda. Seega annab „Ääremärkuste“ käsitlemine juurde kaks aspekti, mis leevendavad põhikäsitluste vahelist kontrasti. Esmalt nähtub „Ääremärkustest“ Liivi marginaalsusega leppimisest võrsuv enesekindel hoiak: Liivi ei pea seega vaatlema vaid

ühes haletsustäratavas võtmes. Teiseks täiendab Liivi filosoferimise stiil arusaama luuletaja mõtteilmast: see annab võimaluse kaasata tema senise eksistentsifilosoofilise mõtte uurimise kõrvale ka hoopis iselaadsema mõtlemise viisi.

Liivi luule analüüsi organiseerisid „Ääremärkuste“ analüüsist selgunud põhilised seisukohad. Sellest tulenevalt vaatlesin esmalt, kuidas ilmnevad luuletustes Liivi esteetilise programmi alged. Selgus, et vaesuse esteetika elemendid on selles selgesti äratuntavad. Liivi lüüriline mina keskendub ühe detaili lähivaatlusele, väljendades seda lihtsa kuid mõjusa poeetika abil ning jõudes selle kogemusliku objekti eritasandilise kujutamise abil avara üldistuseni. Abstraktsete mõtete väljendamiseks alustatakse seetõttu esmalt lihtsate looduspiltidega, mitmekesisemate panoraamide esitamiseks lahutatakse see väikesteks ühikuteks.

Teiseks vaatlesin Liivi luuletuste juures selle emotsionaalset pinda, milles toetusin „Ääremärkuste“ eluloolise temaatika käsitlemisel selgunud tähelepanekutele. Marginaalsuse kohalolu avaldub ka luules – seda nii sotsiaalse kui kirjandusliku elu kujutamisel. Kui kirjeldatud tahk on leidnud Liivi luuletuste tõlgendamisel küllalt suurt tähelepanu, siis on märkamata jäänud see külg, mis seostub Liivi eripärasest asendist võrsuva hoiakuga. Seetõttu on vähe märgatud ka Liivi luules avalduvat marginaalsuse, hulkurluse, kaotusvalu, üksiolemise juures ilmnevat leppimist, selle võlu ja uhkustki. Viimased aspektid ilmnevad koos oma staatuse aktsepteerimisega, teadmise, et kui midagi pole kaotada, siis võib kuidagi lihtsamalt ja selgemalt ümbritsevat vaadelda ning sellest vaigistavat rahu otsida.

Kolmanda aspektina vaatlesin „Ääremärkuste“ filosoofiliste otsingute haakumist luule ideelise pinnaga. Kui marginaalidest selgus, et Liiv vaatleb hinge inimese ja maailma suhtena, keskendubki luule tihti just lüürilise mina ja maastiku või loodusnähtuse seose kujutamisele. Sellest seosest areneb tihti omamoodi piirsituatsioon, kus inimene on asetatud silmitsi iseenda kaduvusega. Kuid neid eksistentsialistlikule kirjandusele omaseid tunnuseid arendatakse Liivi luuletustes oma isepärasel viisil edasi. Asetatud vastamisi teatava teisega – inimesest väljapoole jäävaga –, astub siin lüüriline mina oma vaatluses tihti tagaplaanile. Tema soov näib olevat teise võimalikult täpne tunnetamine. See võib väljenduda küllalt neutraalse kujutusena, milles sirgeldatakse

tihti vaid nähtuse välised piirjooned, kuid seda intensiivsem on tema soov ennast taandades teise hoomamine, teisest osasaamine ning lõpuks selle alla mattuminegi.

Käesolev magistritöö annab oma panuse Liivi vähemmärgatud tekstide tutvustamisse ning tutvustab perspektiive, mida võiks Liivi uurimise käigus edasi arendada. Töö raames tehtud seniste Liivi-käsitluste ja Liivi enda kirjutiste ülevaatamisel ja kaardistamisel on sündinud idee panna esmakordselt kokku valik Liivi esseistlikke ja publitsistlikke kirjatöid. Töö kirjutamise käigus olen arendanud muu hulgas ka Liivi „Ääremärkuste“ uusredaktsiooni, millel on lootust lähiajal täielikul kujul valmida.

KIRJANDUS

- Alekõrs, Richard 1960.** Luulest ja kujundist : Mõtteid Juhan Liivi värsside ümber. – Keel ja Kirjandus, 1960, nr 10, 590–604; nr 11, 653–666.
- Alekõrs, Richard 1964.** Kas oleme teinud kõik. – Edasi, 16. aug.
- Epner jt 2005 = Epner, Luule, Kristi Metste, Sirje Olesk 2005.** Vanem eesti kirjandus : Gümnaasiumi kirjandusõpik. Tallinn: Koolibri.
- F 163 M 3:5 l 3 = Liiv, Juhan.** Ta lendab mesipuu poole. EKLA.
- F 163 M 4:8 l 18 = Liiv, Juhan.** Äрге küsige mult luuletusi. EKLA.
- Hennoste, Märt 2003.** Väike kirjanduse leksikon : õpilase abimees. Tallinn: Argo.
- Hennoste, Tiit 2003.** Eurooplaseks saamine. Kõrvalkäija altkulmupilk : artikleid ja arvamusi. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Jakobson, Roman 2012.** Lingvistika ja poeetika. – Akadeemia, nr 10, 1731 – 1773.
- JLL4 = Liiv, Juhan 1926.** Juhan Liivi luuletused. Koost. F. Tuglas. Tartu: Noor-Eesti.
- Jänes, Harald 1935.** Juhan Liivi elust ja loomingust. – Keel ja Kirjandus, nr 29.
- Kalamees, 1923/1924.** Juhan Liivi loomingust. – Uudismaa, nr 1, 12–15; nr 2, 38–30.
- Kangro, Bernard 1973.** Juhan Liivi lahti mõistatamas. – Tulimuld, nr 1, 52–55.
- Kaplinski, Jaan 1997.** Võimaluste võimalikkus. Tallinn: Vagabund.
- Kivi jt1999 = Kivi, Osvald, Andres Loorand, Ave Pill, Vaike Tosso 1999.** Juhan Liiv (1864–1913). Bibliograafia. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Krull, Hasso 1996.** Katkestuse kultuur. Tallinn: Vagabund.
- Liiv Juhan 1996a.** Ääremärkused. – Ööl on üheksa poega. J. Liiv. Koost. A. Vinkel. Tallinn: Eesti Raamat.
- Liiv, Juhan 1892.** Õige koha pääl. – Olewik, 8. juuni, nr 23, 471–473.
- Liiv, Juhan 1905.** Ta lendab mesipuu poole. – Linda, 28. apr, nr 15/16, 285.
- Liiv, Juhan 1910.** Juhan Liivi luuletused. Koost. G. Suits. Tartu: Noor-Eesti.
- Liiv, Juhan 1921.** Juhan Liivi kogutud teoksed I. Tartu: Noor-Eesti.

- Liiv, Juhan 1928.** Esimesed kirjaniku tundmused. – Juhan Liivi kogutud teoksed IV. J. Liiv. Tartu: Noort-Eesti.
- Liiv, Juhan 1934.** Elu sügavusest. Tartu: Noor-Eesti.
- Liiv, Juhan 1936.** Kujutatagu kehadega, mitte varjudega... : Mõttekilde. – Raja 5. album. Tartu, lk 30.
- Liiv, Juhan 1954.** Teosed : Proosa. Luule. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Liiv, Juhan 1996b.** Mu kallid Liisi : Kirjad Liisi Goldingule. Koost. A. Vinkel. Tartu: Ilmamaa.
- Liiv, Juhan 1996c.** Võõraste sõnade tarvitamise asjas. – Ööl on üheksa poega. J. Liiv. Koost. A. Vinkel. Tallinn: Eesti Raamat.
- Liiv, Juhan 2007.** Meel paremat ei kannata : Valik luulet eesti ja inglise keeles : The Mind Would Bear No Better : A Selection of Poetry in Estonian and English. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. Koost. Jüri Talvet. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Liiv, Juhan 2010.** Oh, elul ikka tera on : mõttesalmid. "Killud". Koost. J. Talvet. Tallinn: Tänapäev.
- Liiv, Juhan 2013b.** Snow Drifts, I Sing : Selected Poems. Koost. J. Talvet. Toronto: Guernica.
- Liiv, Juhan 2014a.** 111 sammu Juhan Liiviga : 111 ступеней с Юханом Лийвом“. Sillamäe : Rotulus.
- Liiv, Juhan 2014b.** Kanssasi ja ilman. Tallinn: NyNorden.
- Liiv, Juhan 2014c.** La nieve cae, mi voz canta : poemas. Madrid : Ediciones Xorki
- Liiv, Toomas 2006.** Teine Juhan Liiv. – Looming, nr 12, 1860–1870.
- LTML = Liiv, Juhan 2013.** Lumi tuiskab, mina laulan : Valik luulet. Koost. J. Talvet. Tallinn: Tänapäev.
- Luiga, Juhan 2000.** Mälestused ja märkused. – Juhan Liiv mälestuses. Tartu: Ilmamaa, 64–80.
- Luik, Tõnu 2002.** Filosoofiast kõnelda. Tartu: Ilmamaa.
- Luks, Leo 2014.** Juhan Liivi looming kodu ja kodutuse piiril. – Looming, nr 11, 1599–1613.
- Luuk, Eriikki 2014.** Marginaliseerumise spiraal. – Sirp, 01.aug. 26.
- Mihkelson, Ene 1979.** Tuglas ja Liiv. – Looming, nr 2, 272–287.

- Muru, Karl 1964.** Juhan Liivi uurimisest. – Keel ja Kirjandus, nr 11, 690–691.
- Muru, Toomas 1991.** Veel üks katse läheneda Juhan Liivi luulele. – Vikerkaar, nr 1, 44–45, 48.
- Neithal, Reet 1999.** Mis on mis kirjanduses : kirjandusterminite leksikon keskkoolile. Tallinn: Koolibri.
- Nietzsche, Friedrich 2007.** Antikristus. Tartu: Zeus.
- Pilter, Lauri 2013.** Mõtteid ingliskeelse Juhan Liivi luulevalimiku ja nüüdisaja eesti luule antoloogia ilmumise puhul. – Keel ja Kirjandus, nr 12, 936-941.
- Põldmäe, Rudolf 1964.** Juhan Liiv mõningate kirjanduslike vaidluste keerises. – Looming, nr 4, 619–626.
- Raud, Kusta 1936.** Juhan Liiv : Eesti traagilisim kirjanik. Tallinn: Kooli-Kooperatiiv.
- Reets, Paul H. 1981.** „Täht süttib ehk taevast su üle veel...“: Mõtteid J Liivi luulest. – Tulimuld, nr 3, lk 147–154.
- Salu, Herbert 1974.** Posthobusel Jõhvist Rooma : Esseid kirjandusest. Lund: Wallin & Dalholm.
- Sang, Joel 2015.** Exegi Monumentum. – Keel ja kirjandus, nr 1, 49–51.
- Schusster, Ulbert, K. A.J. Hoffmann 1873/1975.** Rhetorik für höhere Schulen. Hannover.
- Schwegler, Alfred 1889.** Geschichte der Philosophie im Umriss : ein Leitfaden zur Übersicht. Leipzig: Reclam.
- SjS = Liiv, Juhan 1989.** Sinuga ja sinuta. Koost. A. Vinkel. Tallinn: Eesti Raamat.
- Talivee, Elle-Mari 2013.** Ühes mõttevälguga süttib põlema su keel. – Keel ja Kirjandus, nr 3, 214–216.
- Talvet, Jüri 2012.** Juhan Liivi luule : Monograafia. Tallinn: Tänapäev.
- Talvet, Jüri 2013a.** Juhan Liivi 100. surma-aastapäeva künnisel: täielikum valik luulet. – Lumi tuiskab, mina laulan. J. Liiv. Tallinn: Tänapäev, 5–6.
- Talvet, Jüri 2013b.** Tuglase Liiv ehk meelega luuleime. – Kogutud teosed 12. F. Tuglas. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 392–417.
- Talvet, Jüri 2013c.** Editor's Introduction. – Snow Drifts, I sing. J. Liiv. Toronto: Guernica, 1–7.
- Tuglas, Fridebert 1914.** Juhan Liiv : Monograafia. Tartu: Noor-Eesti.

- Tuglas, Friedebert 1922.** Kriitika. IV. Tartu: Noor-Eesti.
- Tuglas, Friedebert 1926.** Eessõna. – Luuletused. J. Liiv. Tartu: Noor-Eesti, 5–14.
- Tuglas, Friedebert 1958.** Juhan Liiv : Elu ja looming. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Tuglas, Friedebert 1921.** Seletused ja täiendused. – Juhan Liivi kogutud teoksed I. J. Liiv. Tartu: Noor-Eesti.
- Tuglas, Friedebert 1927.** Juhan Liiv : Elu ja looming. Tartu: Noor-Eesti.
- Urgart, Oskar 1926.** Juhan Liivi luuletused aastailt 1885–1894. – Looming, nr 10, 1095–1100.
- Urgart, Oskar 1927.** Poliitiline Liiv : Jooni Juhan Liivi poliitilise ilmavaate kujunemisest. – Eesti Kirjandus, nr 7, 353–367.
- Urgart, Oskar 1928.** Friedebert Tuglas : Juhan Liiv. – Looming, nr 1, 83–86.
- Vinkel 1956.** Juhan Liivi elu ja looming. – Teosed : Proosa. Luule. J. Liiv. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk 7–48.
- Vinkel Aarne 1986.** Juhan Liivi „Võeraste sõnade tarvitamise asjus“. – Keel ja Kirjandus, nr 1, 41–42.
- Vinkel, Aarne 1953.** Juhan Liiv käsikirjade valguses. – Looming, nr 11, 1323–1327.
- Vinkel, Aarne 1954.** Juhan Liivi realism. – Väitekiri. Tartu Riiklik Ülikool.
- Vinkel, Aarne 1959.** Friedebert Tuglas : Juhan Liiv. – Looming, nr 4, 626–630.
- Vinkel, Aarne 1964a.** Juhan Liiv. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Vinkel, Aarne 1964b.** Juhan Liiv ja tema aja kirjanduslik mõte : Kirjaniku 100. sünnipäeva puhul. – Keel ja Kirjandus, nr 4, 193–203.
- Vinkel, Aarne 1989.** Koostamispõhimõtted. – Sinuga ja sinuta. J. Liiv. Tallinn: Eesti Raamat, 371–372.
- Vinkel, Aarne 1989a.** Kommentaarid. – Sinuga ja sinuta. J. Liiv. Tallinn: Eesti Raamat.
- Vinkel, Aarne 1993. Juhan Liivi loomingutekstoloogiline saatus. – Keel ja Kirjandus, nr 9, 523–529.
- Vinkel, Aarne 1996.** Mõningaid seletusi. – Ööl on üheksa poega. Koost. A. Vinkel. Tallinn: Eesti Raamat, 307–308.
- Visnapuu, Hendrik 2000.** Päike ja jõgi. – Mälestusi Juhan Liivist. Koost. A. Vinkel, 277–280.

Väljataga 2014. Kirjandus kui mehhanism ja süsteem ehk sada aastat vene formalismi

– Kirjandus kui selline : Valik vene vormikoolkonna tekste. Tallinn: Tallinna

Ülikooli Kirjastus, lk 339–365.

ÄM = F 163 M 2:19. Liiv, Juhan. Ääremärkused. EKLA.

A DIALOGUE WITH EARLIER LIIV INTERPRETATIONS: THE POETRY OF JUHAN LIIV FROM THE PERSPECTIVE OF HIS *MARGINALIA*. SUMMARY

The central goal of the master's thesis "A Dialogue with Earlier Liiv Interpretations: the Poetry of Juhan Liiv from the perspective of his *Marginalia*" is to find a new equilibrium between the main Liiv interpretations, i.e. the works of Friedebert Tuglas and Jüri Talvet. In order to do that, one needs to find a new perspective for interpreting the poetry of Liiv; this new perspective in this thesis is Liiv's *Marginalia*, which has not received much attention until now, more specifically its manuscript material (F 163 M 2:19).

Thus, the task set in this master's thesis is threefold: 1) to analyse the earlier Liiv interpretations; 2) to interpret *Marginalia* by Liiv; 3) to analyse the poetry of Liiv from the perspective of his *Marginalia*. Both the methodology and structure of the paper follow these points.

As established above, the thesis covers three major areas of research: earlier Liiv interpretations, Liiv's *Marginalia*, and his poetry. Each topic is handled in a separate section, using slightly different methods. When generalisations are made about the earlier interpretation of Liiv, the method of reception history is used. When the manuscript of Liiv's *Marginalia* is compared to printed versions of it, the textological approach is used. When Liiv's poems are analysed on the background of his *Marginalia*, the intertextual approach is used.

Two conclusions can be drawn from studying earlier primary and secondary interpretations of Liiv. First, the interpretations of Tuglas and Talvet, which make up the core of Liiv interpretations, cancel each other out: both have their own advantages and drawbacks. Second, secondary interpretations, which make up the surface of Liiv interpretations, have led to new perspectives, but have contributed little to the canon, as their value has gone largely unnoticed.

An analysis of Liiv's *Marginalia* in this thesis reveals that the main assumptions of the core Liiv interpretations (by Tuglas and Talvet) can be broadened on the back of this piece. *Marginalia* allows for a wider understanding of Liiv's inner tragedy and his thoughts. First, *Marginalia* draws attention to Liiv's idiosyncratic attitude, his acceptance of living on the margins. Second, *Marginalia* reveals Liiv's individual style of thinking, which reflects his distinct cognitive system, asking about "the other". Based on this, it becomes clearer that there is no gap between the tragedy of Liiv's life and his philosophy.

A study of Liiv's poetry shows that an analysis of *Marginalia* can enhance the earlier core interpretations. The analysis demonstrates that Liiv's understanding of literature, his personal attitudes and philosophical journeys about which he writes in *Marginalia* are also present in his poetry. An analysis of *Marginalia* allows pointing to the emotional and idea-driven surface of Liiv's poetry, the experience of acceptance that runs through his poems, and asking about "the other", which has not received a lot of attention so far.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina: Tanar Kirs

(sünnikuupäev: 02.09.1986)

annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

„DIALOG VARASEMA LIIVI-TÕLGENDUSEGA: JUHAN LIIVI LUULE TEMA KIRJUTISE „ÄÄREMÄRKUSED“ VALGUSES“

mille juhendaja on professor Arne Merilai

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 19.06.2015.